LAIŠKAS REDAKTORIUI

Milda Vitkutė

Gerbiamas Redaktoriau,

Po Ateitininkų federacijos, „Naujojo Židinio-Aidų“ ir fondo „Į Laisvę“ studijų savaitgalio paprašėte parašyti apie kataliko poziciją visuomenės gyvenimo klausimų atžvilgiu. Jei išsikeltume tai kaip asmeninį klausimą, tai atsakymas būtų paprastas ir Katalikų Bažnyčios Magisteriumo jau daug kartų išsakytas: kataliko pozicija čia turi būti tokia pat, kaip ir kiekvienu atveju, kuris reikalauja moralinio asmens apsisprendimo: *ką gera turiu daryti, kad įgyčiau amžinąjį gyvenimą?* (*Mt* 19, 16). Tai reiškia, jog svarstydami bet kokį dalyką prieš akis turime matyti tikslą, kurio siekiame. Tad jei ką nors spręsdami paklaustume savęs, ar šis arba anas sprendimas padės įgyti amžinąjį gyvenimą, tai atsakymas tarsi taptų aiškus.

Tačiau viskas nėra taip paprasta, nes pirmiausia – išganymo reikia norėti. O ši sritis priklauso Dievui – jis pats pakviečia, ir mes nežinome kaip. Esama ir antros pusės: Evangelijoje pagal Matą turtingas jaunuolis uždavė klausimą apie išganymą, tačiau išgirdęs atsakymą pasišalino, nes per daug turėjo palikti, kad sektų paskui Jėzų. Galima svarstyti, kodėl pasišalino, juk jį kvietė pats Dievas. Tačiau tą patį darome ir mes kiekvieną dieną. Paaiškinsiu. Išganymas prieinamas, nes *Dievas taip pamilo pasaulį, jog atidavė savo viengimį Sūnų, kad kiekvienas, kuris jį tiki, nepražūtų, bet turėtų amžinąjį gyvenimą* (*Jn* 3, 16). Idant nueitume į amžinąjį gyvenimą, turime sekti Jėzumi. O sekti tenka jo pavyzdžiu – kentėti ir numirti. Vienas mano dėstytojas taikliai pastebi, jog mes per daug džiaugiamės išganymu ir pamirštame, kad norint prisikelti, pirma reikia numirti. O mirti mes juk nenorime. Ir čia ateina metas apsisprendimui – norime prisikelti ar nenorime? Jei norime, tai turime numirti sau ir prisikelti Dievui ir tuomet nekils klausimų sprendžiant visuomenines problemas, nes tikslas aiškus ir jo siekiama visoje savo veikloje.

Žinoma, esama ir kito aspekto. Kai sprendi savo gyvenimą, užtenka prieš akis matyti išganymo kaip savo tikslą. Tačiau kai sprendi dalykus, kurie lems ir kitų žmonių gyvenimą, neužtenka orientuotis tik į save. Svarbu žinoti Bažnyčios socialinį mokymą, kuris duoda aiškias gaires, idant netyčiom neapsigautume „gerais“ pasaulio norais. Štai šios gairės. Žemėje niekada nebus rojaus, nes kiekvienas žmogus yra laisvas pasirinkti blogį. Žmogaus „negalima pagydyti iš išorės, sukuriant palankias ekonomines sąlygas“ (Benediktas XVI, *Spe Salvi*, 21), todėl visos tobulos valstybės programos yra bevertės: norint jų pasiekti, reikia arba išplauti žmogaus smegenis, kad jis neturėtų laisvos sprendimo galios, o to daryti nevalia (nors panašu, jog kaip tik tuo ir užsiima ES diegdama lygybės ir tolerancijos idėjas), arba teisingumą įgyvendinti prievarta, kaip veikė Sovietų Sąjunga. Tad reikia siekti ne tobulos valstybės, kurioje visi būtų geri, o tokių visuomeninio gyvenimo sąlygų, kurios leistų „pasiekti tobulumą (išganymą, – *aut. past.*) tiek grupėms, tiek pavieniams jos nariams“ (*Katalikų Bažnyčios katekizmo santrauka*, kl. 408). Tad žemėje tvarkytis taip, kad netrukdytum kitiems būti išganytiems.

Atliepdama į šiandienos katalikų rūpesčius, norėčiau tai, kas pasakyta, pri-

taikyti konkrečiai mums: ko nereikia daryti aiškinantis kataliko poziciją visuomeninio gyvenimo klausimais? Nereikia rinktis į studijų savaitgalius ir svarstyti, iš kur semsimės tvirtybės Lietuvai išsaugoti – tautiškumo, pilietiškumo ar krikščionybės? Jei mums, save vadinantiems katalikais, dar neaišku, tai pirmiausia reikia pasninkauti ir melstis, kaip darė Pranas Dovydaitis, prieš rašydamas „Tris pamatinius klausimus“ (ateitininkijos programos metmenis). Melsti Dievo malonės, kad apšviestų protus.

Mes jau nebegalime būti maži vaikai, siūbuojami ir nešiojami bet kokio mokymo vėjelio, žmonių apgaulės, jų gudrumo, vedančio į klystkelius (*Ef* 4, 14).

Vilnius, 2008-10-02

MASKVOS DIENORAŠTIS

Agnė Jurčiukonytė

2008 m. rugsėjo 2–9 d. Į Maskvą keliauju ketvirtą kartą, ir kiekvieną sykį šis miestas pasirodo vis kitoks, o jo prigimties ir dydžio suvokti, regis, neįmanoma. Šį kartą Rusijos sostinė priblokšia kamščiais, nepertraukiamu srautu žmonių, kantriomis ir ilgomis eilėmis, stilių ir skonių maišalyne, reklamų kakofonija ir verslininkišku įžūlumu. Vieno sutikto maskviečio žodžiais, Maskvoje patį velnią ir parduos, ir nupirks. Ir iš tikrųjų, perka ir parduoda visi, viską ir ant kiekvieno kampo. Eidama gatve, galvoju, kad čia nelegalios prekybos sąvoka, ko gero, neegzistuoja. Komercinės džiunglės, kuriose laimi įžūlesnis, stipresnis, drąsesnis... Maskvietiškas reiklumas, savų interesų gynimas ir atkaklumas siekia tokią ribą, kokią leidžia jo interesų rate atsidūręs subjektas. Jokių skrupulų, *vsio zakonno*. Maskvos knygų mugėje, kuri ir buvo šios kelionės tikslas, netgi teko pamatyti rusų autoriaus knygą iškalbingu pavadinimu „Derybos dėl *otkato*“. Ir visą jūrą panašios ir rimtesnės verslo literatūros, kuri Maskvoje gausiai skaitoma.

Dar viena džiungliško Maskvos gyvenimo apraiška – laukinis požiūris į klientą. Kad ir kas tu būtum – pirkėjas, troleibuso keleivis, valgyklos ar tualeto lankytojas – gali bematant būti išplūstas, jei delsi, nežinosi tvarkos ar tiesiog pasipainiosi po kojomis. Ypač tuo pasižymi moterys, kurių tarpusavio rietenas dėl visiškos smulkmenos teko ne kartą stebėti. Aiškiai suvokiau, kad pas mus tokių situacijų liudininku ar pagrindiniu herojumi ir norėdamas vargu ar tapsi. Laukinį, nevakarietišką Maskvos landšaftą paryškina ir gaujos didelių benamių šunų, besiaiškinančių savo teises dėl teritorijų ir maisto tiek tarpusavyje, tiek su žmonėmis. Iš kiekvienos pašalės spiegiantys plakatai, ryškios, blizgančios spalvos mirga kur bepažvelgsi: visi siekia išsiskirti bet kokia kaina.

Visą buvimo Maskvoje laiką nuolat neapleido labai prieštaringi ir dviprasmiški jausmai. Viena vertus, stebino miesto dydis, magiška Maskvos trauka, viliojanti tokį žmonių kiekį iš nežinia kokių tolių atkakti į šį megapolį dirbti, nors visą dienos laisvalaikį tenka paskirti keliavimui į darbą ir namo. Stebino inteligentiškų žmonių klausimai ir domėjimasis mugėje mūsų šalimi ir kultūra, istorija, menu – pasirodo, labai daug žmonių žino apie Lietuvą daugybę dalykų. Atrodė, kad visi, nors kartą kada nors pabuvoję Lietuvoje, jautė pareigą ateiti į Lietuvos stendą ir apie tai pasakyti, ištarti nepamirštus lietuviškus žodžius, vietovardžius, įžymias pavardes, tarp kurių absoliučiai pirmavo Čiurlionis ir Kaunas. Na, dar Palanga bei Kuršių nerija. Dauguma apgailestavo, kad „užsidarėme“ ir atvažiuoti tapo sunku – esą į Turkiją ar Egiptą rusams dabar daug pigiau važiuoti nei į Lietuvą ar Rusijos kurortus. Iš tiesų atrodė, kad kiekvienas save gerbiantis maskvietis šiose dviejose šalyse privalo pabuvoti. Viena rusų leidykla mugėje garsiai ir atkakliai per mikrofoną viliojo skai-

2008-ieji – Maskva. Autorės nuotr.

Tarptautinė Maskvos knygų mugė. 2008. Autorės nuotr.

tytojus laimėti kelionę į Turkiją, matyt, skaitytojų svajonių šalį...

Politiniai klausimai aštriai nė karto neiškilo. Iš žmonių nuotaikų atrodė, kad valdžia daro savo, o žmonės gyvena savo gyvenimą, pernelyg nekreipdami dėmesio į varomą propagandą. Kaip ir sovietiniais laikais, žmonės atrodė susitaikę, kad valdžia viena kalba, kita daro, ir niekas nežino tiesos. Viena maskvietė, ėmusi atvirauti Lietuvos stende, šį reiškinį mėgino paaiškinti tuo, kad žmonės tik ką pradėjo normaliau gyventi, įstengti atostogauti Turkijoje ar apskritai atostogauti, ir jie nenori protestuoti, jie pavargę kovoti ir bijo revoliucijų. Todėl taikstosi su valdžios varoma politika, kuri „slegia jų krūtines tarsi akmuo".

Tačiau oficialios propagandos ir politizavimo, kur tik įmanoma, teko išvysti nemažai, ypač turint galvoje, kad dar nepraėjęs mėnuo nuo karinio konflikto Gruzijoje pradžios. Likimas lėmė antrą kartą atsidurti Maskvoje karštų užsienio politikos konfliktų metu. Pirmą kartą, prieš porą metų, Maskvoje buvau, kai Estijoje buvo nuversta bronzinio kario skulptūra. Dabar – Gruzija... Reikia pasakyti, kad antiestiškos, kone fašistinės propagandos gatvėse buvo matyti kur kas daugiau. Dabar gi ypač daug rūpinimosi Pietų Osetija, jos palaikymo, informacijos apie socialinio gyvenimo atkūrimą regione. Fotografijų paroda „Pietų Osetija. Žaizdos" Gogolio bulvare. Metų knygos apdovanojimuose įsteigtas specialusis prizas Šiaurės Kaukazo prozos antologijai, leidęs jos sudarytojui išeiti į sceną ir „pasisakyti" apie Pietų Osetiją ir Abchaziją... Ta pati mielaširdingoji rusė, su kuria atviravome Lietuvos stende knygų mugėje, pasakojo, kad informacijos apie Gruzijos įvykius nėra, dezinformacija galinga, kad visai kaip Sovietų Sąjungos laikais, žinias ji sužino naktimis klausydamasi „Svobodos" radijo, ir tai vaikščiodama po butą su radijo imtuvu ir gaudydama slopinamas bangas... Visa tai ji pasakojo pašnibždomis, besidairydama ir prisislinkusi labai arti manęs. Pasijutau tarsi senieji laikai grįžo, ir gal net pavojingesni nei buvę. Aplinkui pilna tariamos demokratijos simuliakrų, laisvos prekybos ir rinkos falsifikacijos, o materialinė gerovė kuriama mefistofeliškai perkant žmonių sąžinę. Regisi, knygos ir laikraščiai laisvai rašo apie ką nori, antraštės įžūliai rėkia skambius šūkius prieš valdžią, tačiau niekas niekuo netiki iki galo, tvyro moralinis reliatyvizmas arba indiferentiškumas. Žmonės labiau rūpinasi infliacija, kuri auga kaip ant mie-

Tarptautinė Maskvos knygų mugė. 2008. Autorės nuotr.

lių – nors oficialiai skelbiama keliolikos, žmonės kalba esant keliasdešimties procentų infliaciją.
Nė vieno ruso nepalieka abejingo antiamerikietiška tema – JAV yra priešas Nr. 1, pasaulinis blogis, siekiantis sunaikinti Rusiją. Simptomiškas leidinys, mugėje pažymėtas keliais renginiais, – dešimtoji papildyta knygos „Kodėl žus Amerika?“ laida. Jos autorius – Rusų civilizacijos instituto generalinis direktorius, istorikas ir rašytojas Olegas Platonovas.
Taip jau susiklostė, kad sutampa Maskvos knygų mugės ir miesto gimtadienis, nors nė vienas kalbintas maskvietis negalėjo pasakyti, kodėl Maskvos gimtadienis minimas būtent rugsėjo 6 d. Visi kioskai ir parduotuvės vitrinas papuošė šventiniais plakatais, o gimtadienio dieną metro grojo nostalgiška muzika, žmonės kilo ir leidosi eskalatoriumi apimti pakilios nuotaikos. Vienas iš centrinių „masinių vaikštynių“ renginių vyko Raudonojoje aikštėje: specialiai įrengtame ringe boksavosi rusas ir amerikietis... Žinoma, laimėjo rusas.
Maskvos knygų mugė pasirodė savita ir kitokia nei kitos aplankytos tarptautinės knygų mugės. Pirmiausia krito į akis nepaprastai pagarbus ir nuoširdus skaitytojų požiūris į rašytojus: bestovint susirinkusių literatūros gerbėjų minioje ir klausantis jų padėkų bei išmintingų klausimų, pamaniau, kad Vilniaus knygų mugėje to niekada neišvysi. Arba Frankfurte. Dar kartą teko pripažinti, koks stiprus Rusijoje asmenybės kultas – juk joje jau kone šimtmečius skaičiuoja leidyklos, leidžiančios vien tik žymių Rusijos žmonių biografijas (neįsivaizduojamas faktas Lietuvoje!). Ko dar gausu Maskvos knygų mugėje? Pompastikos, oficialių atidarymų ir apdovanojimų su fanfaromis, varjetė koncertais, orkestrais, konfeti ir t. t. Metų knygos apdovanojimai vyko teatro scenoje, kurioje garbūs rašytojai buvo pagerbiami pusnuogių šokėjų, pasipuošusių ryškiomis plunksnomis, apsuptyje. Užtat šių metų mugės šalies viešnios Ukrainos paviljonas, išpuoštas senų laikų *VDNCh* stiliaus sovietine simbolika, atrodė liūdnai ir nebuvo itin gausiai lankomas.
Vakarietiškas muges maskviškė gerokai lenkė agresyviu marketingu – kiekviename stende plyšojantys per mikrofoną balsai stengėsi perrėkti kaimynus, o pačiais kvailiausiais kostiumais ir personažais apsitaisę jaunuoliai bruko į lankytojų rankas pluoštus reklaminių bukletų. Vis dėlto mugės tarptautiniam prestižui pakviestos užsienio literatūros žvaigždės – lenkų rašytojas Januszas Wiśniewskis bei italų *fantasy* rašytoja Licia Troisi – nepajėgė įveikti Maskvos mugės NVS-centrizmo, kuris buvo skelbiamas visuose oficialiuose mugės renginiuose ir apdovanojimuose.
Ypatingas dėmesys buvo skirtas Aleksandrui Solženycinui: mugėje veikė jam skirta paroda, vyko konferencijos, o Metų knygos apdovanojimą pelnė Liudmilos Saraskinos parengta kone 1000 puslapių rašytojo biografija.

Jau sėdėdama traukinio vagone prieš jam pajudant link Vilniaus, mąstau, kad dar turėsiu čia sugrįžti: laukinė, neaprėpiama ir nesuvokiama Maskvos siela masina numanomu, bet dar neatskleistu grožiu, paslėptu po atšiauriais betono luitais.

Tarptautinė Maskvos knygų mugė. 2008. Autorės nuotr.

Apie nusivylimą rinkimais

TOMAS DAUGIRDAS

Rinkimams baigiantis ar pasibaigus, vis iš naujo išgyvename nusivylimą. Kiekvieną kartą išrenkami ne tie, kurių tikimės. Keiksnojame demokratiją, tautą ir bendrapiliečių aklumą. Jaudinamės, kad kasmet Seimas vis prastesnis, valdžios atstovais galime vis mažiau pasitikėti. Vis dėlto porinkiminis laikas yra tinkamas klausimui, kokių išrinktųjų tikimės. Ar iš tiesų Nepriklausomybės pradžioje situacija buvo daug geresnė nei šiuo metu?

Kodėl nusiviliame? Neretai dėl to, kad partija, už kurią balsavome, negavo daugumos. Tačiau net jei ši partija gautų labai daug balsų, veikiausiai taip pat nusiviltume, tik praėjus kuriam laikui. Tuomet taptų aišku, kad mūsų pasirinktieji nėra daug geresni už tuos, kurių nerinkome. Po eilinių rinkimų politikos ir visuomenės apžvalgininkai nepatenkintą visuomenę mėgina grąžinti į tikrovę teigdami, kad išrinktoji valdžia yra tokia, kokia yra visuomenė, todėl neturėtume pagrindo ja nusivilti. Niekam ne paslaptis, kad balsuojame ne iš didelio susižavėjimo viena ar kita partijos programa ar patikėję kuriuo nors žmogumi, o „iš reikalo“, siekdami, kad nebūtų blogiau. Todėl nusivylimas yra tarsi užprogramuotas, nes paprasčiausiai neįsivaizduojame situacijos, kuri skatintų nuoširdžiai džiaugtis.

Seimo darbu ir Seimo nariais piktinasi ne vien intelektualai ir specialistai. Jei nepatenkinti būtų vien jie, galėtume įtarti, kad tai tik nuo tikrovės atitrūkę idealistai. Jie įgiję nemažai žinių ir išmanymo, kaip valdžia veikia kitose šalyse. Prieš akis turėdami geriausius pavyzdžius, su jais lygina Lietuvą ir atranda nelabai daug panašumų. Tokiai pozicijai galima surasti nemažai priekaištų. Ne kartą istorijoje intelektualai yra parodę, kad būdami puikūs idėjų generuotojai, nieko negali pasakyti apie tai, kaip šios idėjos galėtų būti įgyvendintos. Intelektualai sunkiai įsitraukia į politinę veiklą ir imasi atsakomybės už menkiausius sprendimus. Todėl nepasitenkinimas veikiausiai tėra grupės „profesinė liga“, suteikianti impulsą kritikai ir analizei.

Nepasitenkinimo paplitimas Lietuvoje skatintų manyti, kad jis – užkrečiamas. Kiti žmonės nesupranta argumentų subtilybių, tačiau palaiko piktinimąsi, nes būti nepatenkintam yra tarsi normali būklė. Seimu piktinamasi panašiai kaip lietingu oru ar šalčiu. Emigruojama panašiai kaip daugiau pinigų turintieji „ištrūksta“ savaitei į šiltuosius kraštus. Lietuva yra vieta, iš kurios stengiamasi trumpesniam ar ilgesniam laikui ištrūkti, nes buvimas čia suvokiamas kaip našta, sukelianti blogą savijautą.

Žmonės iš anksto tarsi pasirengę būti nepatenkinti visu tuo, kas vyksta politiniame ir visuomeniniame gyvenime. Įtariai žiūrima į bet kokius politinius sprendimus ir net visuomenės apsisprendimą, kitaip tariant, į rinkimus. Kiekvienus rinkimus kažkas laimi, vadinasi, laimi nemažos grupės žmonių šalininkai. Tačiau nepatenkintųjų yra dauguma.

Manytina, kad nepasitenkinimas kyla ne dėl to, kad laimėjo „ne tie“, o todėl, kad rinkimai yra vienas iš sprendimų politiniame gyvenime, kurių nebepakeisi. Antai priėmus kokį nors ryžtingesnį įstatymą, dar ilgai nesiliauja pastangos jį atšaukti, situaciją sugrąžinant į pradinę nieko netenkinusią padėtį.

Piliečiai yra įveliami į viešą konfliktą tarp praeities ir ateities. Jie aktyviai jį seka. Visuomenei tiesiog sunku susitaikyti su tuo, kad kažkas įvyko ir to nebegalima pakeisti, kad reikia gyventi ir veikti naujoje situacijoje. Neabejotina, kad panaši pokyčių baimė neatšaukiamumo akivaizdoje sukelia ir nepasitenkinimą ką tik išrinkta valdžia. Jokie grupės piliečių mitingai ar kita veikla to negali pakeisti. Neišvengiamai teks su tuo susitaikyti ir gyventi toliau.

Tačiau lietuviškajame nepasitenkinime išrinktąja valdžia esama kai ko daugiau. Esama specifinio santykio su valdžia, kuriam suprasti reikia psichoanalitinio požiūrio.

Didieji religijų demaskuotojai, tokie kaip Sigmundas Freudas, apie religijas ir Dievą kalbėjo kaip apie baimių, gyvenančių mumyse, projekcijas į tam tikrą dievybę. Dievas Tėvas šioje interpretacijoje reikštų nerealizuotų santykių su savo tėvu projekciją į nežemišką būtybę. Šioje krikščionybės kilmės interpretacijoje silpnų vietų gali aptikti ir netikintis žmogus, nusiteikęs netgi postmoderniškai. Pavyzdžiui, jis klaustų, ar nėra priešingai. Galbūt būtent tėvui priskiriamos dieviškos savybės ir jame pamirštamas žmogiškumas, todėl santykiai su juo komplikuojasi. Antai sūnus gali neatleisti tėvui, kad šis yra netobulas. Užuot jį gerbęs kaip tėvą ir toleravęs jo žmogiškumus,

gali imti jį niekinti. Dėl šio nužmoginimo ar nu-tikrovinimo gali atsirasti ir kitos komplikacijos žmonių tarpusavio santykiuose ar santykiuose su valdžios institucijomis.

Toks atvirkštinės psichoanalizės modelis veikiausiai tiktų paaiškinti lietuvių santykį su išrenkamu Seimu ir valdžia apskritai. Seimas, kuriuo esame nepatenkinti, mums yra savotiška didžiausių lūkesčių projekcija. Iš jo tikimasi, kad ji būtų „dangiška“. Norime, kad ji pranoktų mūsų visuomenės pasaulį ir normą. Todėl tuomet, kai ji įgauna žmogiškąjį pavidalą, jai neatleidžiamas netobulumas ir žmogiškumas. Todėl santykis su išrinktuoju Seimu yra negatyvus ir naikinantis, sukandus dantis laukiant kitų rinkimų, kai šį „padarą“ bus galima išbraukti iš gyvųjų pasaulio.

Ar galėtų susirinkti toks Seimas, kuris nesukeltų nepasitenkinimo ir neduotų pagrindo mūsų baimėms? Kokie žmonės jį turėtų sudaryti? Norint pasiekti visiškai idealų rezultatą, veikiausiai reikėtų Seimo narius auginti kokioje laboratorinėje erdvėje, kurioje būtų formuojamas idealus politikas. Tai kol kas sunkiai įmanoma technologiškai ir moksliškai.

Siekiant to paties rezultato, galėtume pasitenkinti mažesniu visuomenės patobulinimu: kitokia rinkimų tvarka. Platonas samprotaudamas apie valstybę kalbėjo apie karalių, kuris galėtų įžvelgti žmonių sielas ir juos pagal gebėjimus paskirstytų į valstybei naudingas veiklas. Valdantieji tuomet galėtų būti vien tie, kurių sielos tinka valdyti kitus žmones. Kalbos apie protingą karalių šiandien mums veikiausiai atrodytų atgyvenusios. Tačiau protingas egzaminas ir jo rezultatais paremta, kompiuterio atliekama atranka mums padarytų gana įtikinamą įspūdį.

Egzaminą galėtų sudaryti žinių, gebėjimų, moralinis, psichologinis ir kitas asmenybės savybes tikrinantis testas. Žmonės kandidatuotų ir galėtų pasitikrinti savo gebėjimus. Užduotis galima parengti labai gudriai, kad nelemtų vien geras išsilavinimas, kad „valdžia“ galėtų būti ir sąžiningas darbininkas bei labai praktiškas žemdirbys.

Šiuolaikinio egzamino keliu parinkus valdžią, tai yra Seimą, visi, kurie į jį nepateko, turėtų nusiraminti. Jie neturėtų jokio pagrindo nerimauti, maištauti ir prieštarauti, nes tai būtų geriausias Seimas, kokį tik įmanoma atrinkti toje visuomenėje. Joks maištas nebūtų pateisinamas, o nepatenkintuosius reikėtų gydyti ar išsiųsti iš šalies kaip valstybės priešus.

Jei dirbtų „idealus“ Seimas, neturėtų ką veikti ir žiniasklaida. Ji tegalėtų pranešti tai, kas vyksta, neturėdama teisės reikšti nepasitenkinimą. Net intelektualų veikla būtų paralyžiuota. Jų kritika galėtų būti nesunkiai atremta, nurodant, kad jie patys nepateko į Seimą, nepraėjo egzamino, todėl yra daug menkesni ir patys negalėtų veikti geriau nei atrinktieji.

Vienintelis dalykas, ką būtų galima siūlyti ir kritikuoti – atrankos kriterijus ar testą, pagal kurį atrenkama valdžia. Aplink šį klausimą suktųsi vienintelė galima diskusija. Galiausiai būtų pasiektas rezultatas, kad valstybėje viešpatautų ramybė, visi užsiimtų savo reikalais ir niekas nekvaršintų sau galvos dėl politinių klausimų.

Turbūt nemažai kas svajotų apie tokią tvarką. Galbūt svajoja, nes yra pavargę nuo konfliktų, ginčų, tų pačių naujienų eskalavimo ir panašių dalykų, keliančių sieloje nerimą ir skatinančių rastis atsakomybei. Šiandien ginčijamasi ir valdžia kritikuojama dėl visko. Netobulo Seimo atžvilgiu meta priekaištus ne ką geresnė žiniasklaida. Įtarūs intelektualai mėgina dešifruoti galimus slaptus susitarimus bei juos prognozuoti.

Matant netobulą Seimą, labiausiai slegia ne peštynes primenantis politinis veiksmas, o atsakomybė. Ji neabejotinai išnyktų tuomet, jei manytume, kad buvo sukonstruota tobula Seimo sudėtis. Panašiai išrenkami Nacionalinių premijų laureatai. Tuomet Seimo nariais didžiuotumės, jais nesipiktintume ir nekeiksnotume. Dabar suvokiame, kad Seimas turi veidą, kuris žvelgia į mus ir neleidžia nusimesti atsakomybės. Kiekvieną dieną galvojame, kas bus. Užuot išjungę televizorių ar jį atidavę kokiam giminaičiui, kiekvieną vakarą jį atkakliai įsijungiame. Netobulas Seimas mūsų jausmus laiko prirakinęs prie rūpesčio valstybe.

Negalime juo didžiuotis ir negalime pakeisti, negalime atsiriboti. Tegalime suvokti, jog esame su juo susiję, kad ir kaip mums tai nepatiktų. Dalyvaujame tuose pačiuose procesuose, jie mus skaudžiai veikia, gadina mūsų gyvenimą ir netikėtai mus pačius daro labai žmogiškus. Nors ši atsakomybė labai slegia, kažin ar norėtume ją nusimesti.

Vienintelis dalykas, dėl kurio šiandien nesiginčijama, yra atrankos į Seimą kriterijai. Turbūt daugelį apimtų panika, jei būtų rimtai svarstoma apie naujausiųjų technologijų pagalba parengtus testus ir koeficientus. Mus tai baugina daug labiau nei rinkimų nežinia, nes iš tiesų mes nežinome, kokių savybių turi turėti žmonių atstovai. Nesame visiškai tikri, ar jie turi turėti daug proto, žinių, stiprius jausmus, neblogą sveikatą, mėgti žmones.

Jei rimtai svarstytume klausimą, kuri valstybė greičiau degraduotų: ta, kuri egzaminuodama atrenka geriausius, ar ta, kurioje visi piliečiai renka pagal jiems patiems težinomus kriterijus, veikiausiai pasirinktume antrąjį. Netobula tvarka, kur kiekvienas klysta savaip, mums yra daug priimtinesnė už klaida pagrįstą tobulą tvarką.

Visuomenė, matydama Seimą ir kiekvieną kartą po rinkimų išgyvendama nepasitenkinimą ar net šoką, labai daug sužino apie save ir galbūt net gauna paskatų keistis. Seimas iš tiesų yra mūsų pačių atspindys, į kurį žiūrime nepasitikėdami ar net baisėdamiesi. Jo netobulumas mums sukelia rūpesčių ir skatina jausti ypatingą atsakomybę už savo ateitį. Kol kas Lietuvoje tai suvokiama kaip našta, kurios norima atsikratyti. Lieka klausimas, ar ilgainiui ji bus prisiimta kaip gyvenimo dalis, ar jos bus atsisakyta apie valdžią paliekant spręsti tobuloms naujausioms technologijoms.

ŠILUVOS PAMOKSLAS

Skelbiamas pamokslas paimtas iš VUB Rankraščių skyriaus trečiajame fonde saugomo anoniminių pamokslų rinkinio. Rinkinyje (Nr. 1487) yra 36 (iš viso 172 lapai) viena ranka 1786–1795 m. įvairiuose miestuose – Panevėžyje, Radviliškyje, Šiauliuose, Kelmėje, Šiluvoje – sakyti pamokslai. Penki iš jų užrašyti lietuvių kalba, likusieji – lenkų. Visi pamokslai skirti įvairioms šventėms, iškilmėms ar minėjimams Švč. Mergelės Marijos garbei. Pristatomas pamokslas skirtas Švč. Mergelės Marijos gimimo šventės oktavai (dabar švenčiama visą savaitę nuo Šilinės – rugsėjo 8 d.). Šis pamokslas rašytas 1792 m. (datos nurodytos pamokslų autoriaus) – metu, kai abiejų Tautų Respublika jau stovėjo ant antrojo padalijimo slenksčio. Galbūt aliuziją į tai galima rasti pamokslininko žodžiuose apie į „senus griekus“ atkrintančius karalius?

Spausdinamas tekstas perrašytas dabartinės lietuvių kalbos rašmenimis, originali rašyba neperteikiama, tačiau išlaikoma leksika, kurios 60–70% sudaro tradicinė lietuviška, o kitą dalį – skolintinė iš lenkų kalbos, daugiausia religinė leksika, taip pat paliekama dauguma morfologijos ir sintaksės ypatybių. Originalo tekste vartotos santrumpos išskleidžiamos laužtiniuose skliaustuose. Pamokslo tekstą parengė ir transponavo *Morta Guščiūtė*.

PAMOKSLAS ŠVČ. MERGELĖS MARIJOS GIMIMO OKTAVAI, SAKYTAS ŠILUVOJE 1792 M.[1]

Benedicite Deum coeli – quia fecit vobiscum misericordiam suam (Tob 12)[2]

Kada Archanjolas Gabrielius nusiųstas buva nog Pona Dieva pas Tobijošių[3], kada jį pasveikinęs iš aklą regintį padarė, kada liepė jo sūnui imti už prietelką sau dukterį Raguelio, tada tuos žodžius pasakė: *Benedicite* etc.: atiduokite už tas geradėjystes Ponui Dievui dėkavones, atiduokite paklonus, atiduokite malonę. Klausė tų žodžių Tobijošius, nes tuojaus puolęs ant žemės kryžium ilgai meldėsi, ilgai dėkavojo, ilgai ir visiemis tas geradėjystes Pona Dieva apsakinėjo.

Atgręšiu aš dabar akis nog Archanjola gi ant tos bažnyčios, nog Tobijošiaus ant jūsų, K[rikščionys] mana maloningi, a atgręšiu teipo kalbėdamas: *Benedicite*. Ir slušnai[4], nes žinau, jog kiek kartų tu, dūšia žmogaus, sugriešijai, kiek kartų jo švenčiausius prisakymus laužei, tiek kartų ant amžina pragara užslūžijai[5], a kiek kartų ant amžina pragara užslūžijai, tiek kartų reikia buva sakyti, bėda tau, dūšia, bėda, kuri nutrotijai[6] brangius žiedelius išganyma tava, bėda tau, dūšia, bėda! Kuri pražudinai brangius vainikėlius loskų[7] Sutvertoja sava, bėda tau, dūšia, bėda! Kuri atmetei sau dalį brangiausią sugatavotą[8] tarp šventųjų, a aprinkai tarp paskandytųjų, ale o brangi, o saldi, o neišsakyta mielaširdystė Pona Dieva, tu tai duodi rožnus spasabus[9] dėl išganyma dūšių paklydusių, nupuolusių, pražuvusių, kurius akimis regime toj bažnyčioj. Iš to abroza Š[vč.] M[arijos] P[anos] cudavna[10] tu vadinai pas tą garbingą: „Į čia pagrįžkite pas mane, a rasite išganymą dūšių jūsų“. Man regosi visi klausėte tų brangių žodžių ir gerai darote, nes pagrįžti pas Poną Dievą vien didžiausiu tai yra reikalu žmogaus. Tai d[alis] 1[11]. Negrįžti į senus griekus aukščiausiu yra reikalu žmogaus. Tai d[alis] 2[12] etc.

DALIS I

Pirma sakau paklydusiai avelei pagrįžti pas P[oną] D[ievą]: didžiausiu tai yra reikalu žmogaus, apie kurį pavinas[13] yra visose čiesose[14] kanečnai[15] kožnas vienas storotis[16]. Tai yra čiesas jaunybės 1. stiprybės 2. senatvės 3. Nog pradžios gyvenima jauniemis rožnais spasabais liepė starotis apie išganymą dūšių Dvasia Švenčiausia: jau tai duodamas aniemis gėdą į piktus darbus, kuri tai gėda yra vienu didžiausių sargų nog pikta kelia, saka šv. Bernardas. Šventa Gėda ir azdabą[17], ir loską no Pona Dieva atneša jauniemis. Jau tai žodžiai nog pikta liepdamas sergėtis: *Sūnau mana, dukte mana, baime prigotovok širdį tava*[18] į tarnavi-

[1] Orig.: *Kazanie na Oktawę Narodzenia Nays M. P. Miane w Szydłowie Ro 1792*.
[2] „Šlovinkite Dievą ir visų gyvųjų akivaizdoje minėkite jį už jums padarytus jo gerus darbus“ (*Tob* 12, 6).
[3] Tobitą.
[4] Paklusniai (*sl.*).
[5] Užsitarnavai (*sl.*).
[6] Praradai, netekai (*sl.*).
[7] Malonių (*sl.*).
[8] Paruoštą (*sl.*).
[9] Įvairius būdus (*sl.*).
[10] Stebuklingo paveikslo (*sl.*).
[11] T. y. pirma pamokslo dalis.
[12] T. y. antra pamokslo dalis.
[13] Privalu (*sl.*).
[14] Visais laikais (*sl.*).
[15] Žinoma; galutinai (*sl.*).
[16] Rūpintis (*sl.*).
[17] Išpuošimą, papuošalą (*sl.*).
[18] Orig. pabraukta.

mą Ponui Dievui; Sūnau mana, jei tave trauks į grieką, griešnikai bėk nog anų, Sūnau mana, sergėkis tų, kurie veda tave į pakusas. Jei gi tada visose čiesose pavini esame storotis apie išganymą dūšių, taigi tada didžiausiu yra reikalu paklydusiai dūšelei kanečnai pagrįžti pas Poną Dievą ir negrįžti į senus griekus. Tai

DALIS II

Pikta yra liga, ale piktesni esti, kada antrą kartą atpuola į aną žmogus, skaudi yra rozma, ale dar skaudesni esti, kada antrą kartą atsiveria kūne, nebespečnas[19] yra iš aukšta puolimas, ale dar nebespečnesnis, kada antrą kartą toksai prypuolius patinka... Padabnai kalbu. Kožnas vienas į grieką įpuolimas sunkus yra, strošnas yra, nesčeslyvas[20] yra, ale dar esti sunkesnis, strošnesnis, nesčeslyvesnis, kada antrą kartą į aną dabravalnai[21] įpuola žmogus. Nes tokia žmogaus zdradlyvos[22] yra ašaros, zdradlyvi prižadėjimai, zdradlyvi mušimai į širdis, zdradlyva spavednis[23].

O strošnas atpuolime in grieką tyčiomis, nes tada, saka Jėzusas P[onas], pikta dvasia netiktai viena pagrįžta, ale septynios kitos ima piktesnės ir gyvena tenai. O prakeiktas susirišimas su tokiu svečiu, kuris yra neprieteliu Dieva, nepadabonė[24] D[ieva], neapkantoj Dieva. Nežinau, kaip tave išrašyti, jeigi teipi baisesnis esi už šimtą pirmutinių, nes nauju esi papratimu ir sklanascia[25] žmogaus.

Imkite ant uvogės[26], jei možna, rašykite širdyse tuos žodžius, kuriuos pasakysiu. Gali greitai pagrįžti pas P[oną] D[ievą] nečystas iš nečystatos pirmą kartą įpuolęs, nes pagrįža Dovydas, gali pagrįžti svietiškas, nes pagrįža Mateušas[27], gali pagrįžti skolininkas, nes pagrįža Zacheušas[28], gali pagrįžti pagonis, nes pagrįža Manašešas[29], ale Saulius K[aralius], kuris, pažinęs nevinastį Dovyda, garbina jį ir vėl įpuola į jo neapkantą, vėl giria jį, vėl ieška ant jo užmušima, ale Sedecijošius K[aralius][30], kuris Jeremijošiaus Pranaša rodijosi ir vėl jį persekiojo, vėl rodijosi, vėl ieška jam gyvenimą atimti, ale Achabas K[aralius][31], kuris Elijošiaus pranašo klausa žodžių, dara pakūtą ir tuojaus vaiko aną, vėl klausa jo žodžių, vėl liepia užmušti: tie tai kaipo drugis atkrintanti karaliai į senus griekus visados bezbažnai gyvena, bezbažnais ir mirę, visus anus kaipo neprietelius, kaipo atmestus no Dieva raštas Š[ventas] išrošija.

O baisingas, o nesčeslyvas atpuolime tyčiomis į grieką, nežinau, kur apie tava strošnumą žodžių gauti, o Jėzau M[aloningasis], priėmei tu į sava loską pirmą kartą nupuolusį Petrą, priėmei tu į sava milaširdystę ant kryžiaus pakūtavojantį latrą, priėmei tu į sava malonę vieną kartą nevierną Tamošių, ale, ach, nepriėmei Judošiaus, kuris praregėjęs tava Dangišką gyvenimą pavydėja brangių mosčių[32] nog Magdalenos išlietų ant tava kojų, ir vėl matęs tava cudus, vėl atpuola į lakomstvą[33]. Ale Kaifūzijus, Anozijus[34], Herodus, Pilotus, kurie

Rembrandt. Angelas palieka Tobijaus šeimą. 1641. Ofortas

girdėdami tava cudus norėja tave regėti ir vėl atpuola į parsekiojimą, vėl norėja cudus pamatyti, vėl atkryta į senas bezbažnastis, ach, bėda, bėda, bėda ir 100 kartų bėda aniemis drugiemis, nebepagrįža pas tave, jau nedasityrė saldžios milaširdystės tava, jau įpuola vieni iš

[19] Pavojingas (*sl.*).
[20] Nelaimingas (*sl.*).
[21] Savo noru, savo valia (*sl.*).
[22] Išdavikiškos, apgaulingos, klastingos (*sl.*).
[23] Išpažintis (*sl.*).
[24] Nepatinkantis Dievui (*sl.*).
[25] Palinkimu (*sl.*).
[26] Įsidėmėkite (*sl.*).
[27] Motiejus, apaštalas.
[28] Zachiejus, muitininkas.
[29] Manasas, Judo karalius.
[30] Zedekijas, Judo karalius.
[31] Ahabas, Izraelio karalius.
[32] Tepalų (*sl.*).
[33] Godumą, gobšumą (*sl.*).
[34] Kajafas ir Anas.
[35] „Prisimink [mane], Dieve, kai ateisi į savo karalystę“ (*Lk* 23, 42).

anų kuo toliaus, tuo giliaus ing griekus, kiti į desperacijas, a nė vienas iš tų atkrintančių į griekus ne sušunka su gražiu latru *Memento Die dum veneris in regnus tuum*[35]. Negali tokie turėti išsigelbėjimo iš nežinojima grieką, žina, kaip anus graužė sumienia[36] po papildyma pirmą grieką, žina, kaip strošija anus Aniolas sargas piktais sapniais, žina ir dasityrė, kaip po atpuolimų į grieką įpuola į nesitikėtas bėdas, kadgi tada, žinodami tai, vis atgal į grieką įpuola, tada tuojaus stojosi griekas anų neiškalbėtas, sunkumas ani neišsakytas, kartumas ano neaprašytas. Geriaus būtų aniemis, kad būtų iš grieką neatsikėlę, nogi kad būtų po atsikėlimų atgal pagrįžį, kalba raštas Š[ventas]. Nes neatsikėlę iš grieka, kalti būtų iš sava aklybės, a atsikėlę ir pagrįžę, kalti yra iš sava aklumu ir matyma loskų P[ona] Dieva, kuriomis pagordijo[37], paniekino, paminiojo. Kas par marias plaukia, mariose skęsta, ką liepsna apėmė, ugny dega, kas mečių vajavoja[38], nuo mečiaus žūsta, kas į griekus tyčiomis atpuola, grieke miršta ir žūsta.

Saka padabnai, kas man išsakęs, ipuoląs į grieką – išsispavėdosiu[39], ant to yra atpuskai[40], ant to spavednis. Atsakau – gali tokią padaryti milaširdystę P[onas] D[ievas], jog išsispavėdosi, nes jo milaširdystė yra didžia, gali ir nepadaryti, nes jo spraviedlyvastis yra aukšta.

Darykim gerai, nė vienas, ach, nė vienas iš paskandintųjų nenorėjo grieke numirti ir pražūti, dėl ko gi numirė ir pražuva, nes grieke gulėja, į griekus atkryta, griekuose užsitvirtina ir prapuola, ale argi anie norėja grieke numirti? Nei argi to spadziavojosi[41]? Nei dėl ko numirė, ta viena pričynia[42] – į griekus atkryta, griekuose pražuva.

Nekalbėk tada sau nė vienas žmogau, atpuolęs į griekus – „išsispavėdosiu“, ale teip sakyk: „*A iudiciis enim tuis timui*, o, P[one] D[ieve], bijausiu strošnio sūda tava“, nes yra tokių istorijų labai daug: puola ne vienas nuo stoga, ale neužsimušė, a pagrįžęs į grieką be puolima noglai numirė, krita iš arklia, ale nemirė, a pagrįžęs į grieką be kritima netikėtai smertis prarija, skenda vandeny, ale nepaskenda, a pagrįžęs be skendima gyvenimą nutrotija[43], degė ugny, ale iš liepsnų išbėga, a pagrįžęs be ugnies nuo karštinių sudegė. Ach, Pone Aukščiausias, ach, Sutvertojau maloniausias! Ach, Sūdzia[44] spraviedlyviausias: kasgi tada nesibijos pagrįžimą į grieką.

Žinau, ves dabar po tų Š[ventų] atpuskų ne vieną atgal. Sustikę sakyk, kožna viena dūšele, ach, bijaus sūdų P[ono] D[ievo], to nedarysiu. Ves tave atgal į apsirijimą, sakyk, dūšele, bijaus sūdų P[ono], to nedarysiu. Ves tave į nečystatą svietas, sakyk etc. Ves į tinginystę, sakyk etc. Ves į puikybę, į lakomstvą, sakyk, bijaus sūda Tava, Sūdzia spraviedlyviausias, to nedarysiu, bijau prapuolima amžina, jau daugiaus ant grieka nieka neatsivoziosiu[45], ką gi tada iki šiolei kalbėjau, tai vėl panaujinu.

Baigdamas kalbą, atminu čia vieną istoriją, kada buva Abraomas nuėjęs pas K[aralių] Faraoną, kada jo bijojos, tai į savo prietelką sakė: „Žinau, jog moteriškė esi graži. Sakyk Faraonui, jog sesuo mana esi, idant būtų išganyta dūšia mana. Padabnai, sakau, kada mes stosimės ant sūda P[ono] D[ievo], kada mirsime. Šaukiu, ir kad 1000 nasrų turėčia, visais šaukčia į tave, o Motina Š[venta]: pritark tada žodelį, jog užtarytoja mūsų esi. O Motina J[ėzu]sa Pona, pritark tada žodelį, jog apiekunku[46] mūsų esi... O Karaliene dangaus ir žemės, pritark tada žodelį, jog Motina mūsų esi. Atsigręžk tada ant mūsų akimis milaširdystės tava, atmink tada ant to, jog *tibi derelictus est pauper orphano tueris adjutor*[47].

Atminu čia kitą istoriją. Vienas jaunikaitis labai buva svavalna[48] gyvenima, vienok turėja pabažnastį[49] didę į Š[venčiausią] Mariją, a kada išgirda bliužnijantį iš varda Marijos, kada pradėja aną ginti, kada buva užmuštas nog eretika, kada stojos ant suda Pona Dieva, tada išgirda dekretą ant paskandinimą. Tuo čėsu pripuola Motina Š[venčiausia] į kojas J[ėzu]sa P[ona] tardama: „Ach, irgu[50] tarnas mana prapulti turės...“ Atsakė J[ėzu]sas P[onas]: „Dėl maldų tava, Motina mana, dovanoju jam gyvenimą“. Ir teip pagrįžęs davė pakūtą ir pakūtoj Š[ventoj] numirė.

O Motina Š[venčiausia], šitai tava tarnai ir tarnaitės tave myli, tava vardą šlovina, tau atiduoti šliūbus[51] iš toluma artėja, argi tu dalaisi, Motina milaširdystės, aniemis pražūti, ach, būti tai negali. Motina esi, Milaširdinga esi, parodyk tada milaširdystę tava, parodyk tada apieką tava, parodyk tada macę[52] tava, a kada liežuvės mūsų negalės pri smierties kalbėti, tu tada, o Motina D[ievo], už mums užtark: už aną valandą tave garbiname, par tava užtarimą J[ėzu]so Pono loskavą[53] veidą apturėti spadžiovojamės. Ko žyčiu[54] visiemis. Amen.

[36] Sąžinė (*sl.*).
[37] Paniekino (*sl.*).
[38] Kalaviju kariauja (*sl.*).
[39] Atliksiu išpažintį (*sl.*).
[40] Atlaidai (*sl.*).
[41] Tikėjosi (*sl.*).
[42] Priežastis (*sl.*).
[43] Prarado, neteko (*sl.*).
[44] Teisėjau (*sl.*).
[45] Be reikalo neprasidėsiu, nesiterliosiu (*sl.*).
[46] Globėja, gynėja (*sl.*).
[47] Tavyje ir paniekintas vargšas našlaitis išlaiko pagalbą (pagal Bedą Garbingąjį).
[48] Gyveno pasileidusiai, neatsakingai (*sl.*).
[49] Pamaldumą (*sl.*).
[50] T. y. argi.
[51] Įžadus, pažadus (*sl.*).
[52] Jėgą, galią (*sl.*).
[53] Maloningą (*sl.*).
[54] Linkiu (*sl.*).

ŽMONĖS IR BEŽDŽIONĖS

Kęstutis Skrupskelis

Nors moksliniu požiūriu tai ir klaida, žmonių vaizduotėje biologinės evoliucijos klausimas dažnai keliamas tarytum ginčijantis, ar žmogus kilęs iš beždžionės. Taip suformuluotas, jis tampa ne moksliniu, biologinių faktų bei teorijų, bet estetiniu, žmogaus orumo, savimeilės, vertės klausimu, nes beždžionės, bent mūsų akimis, yra išskirtinai nemieli padarai. Argi mes, sukūrę tiek nuostabių meno ir mokslo vertybių, tiek galingų civilizacijų, tesame anų gauruotų baidyklių broliai, tesiskiriame tik didesniu išsivystymo lygiu? Tad savo antidarvinistinės knygelės „Kas mes esame?“ skyrelį, skirtą evoliucijai, prancūzas kunigas Théopile'is Moreux tiesiog ir pavadino: „Ar žmogus kilęs iš beždžionės?“ Moreux cituoja Charles'ą Darwiną: „Mūsų protėviai gyveno, be abejonės, medžiuose, karštoje didelių miškų šalyje. Patinai turėjo dideles iltis, kurios jiems būdavo didžiausias ginklas“. Ir savo ruožtu priduria: „Štai perlai, kurie padarė Darviną moderniosios (naujoviškos) zoologijos tėvu. Stačiai apverktini“[1].

Tiesa, Moreux nepasilieka estetinėje plotmėje. Jis darvinizmą kritikuoja ir faktų lygmenyje, tardamas, kad žmogaus beždžionišką kilmę „reikia palikti begėdžiams vulgarizatoriams“, nes darvinizmas kaip mokslinė teorija atgyvenusi savo dienas. Tegul Darwino ir būta didelio mokslininko, tačiau, „transformizmas toks, koks jis buvo pradžioje, yra nedaugiau kaip mitas, vargiai jau betinkąs abiturientams“. Taip pat jis supranta, kad evoliucija ir tikėjimas suderinami: „Transformizmui labiausiai žydint, katalikų rašytojai, norėdami suderinti tikėjimo dogmas (tiesas) su moksliškomis doktrinomis, nesvyravo priimti žmogaus kūno kilmę iš beždžionės“. Tačiau, manau, daugeliui skaitytojų didesnį įspūdį darė po medžius besikarstantis protėvis, ilgailtis patinas, negu Moreux pabrėžiamas mokslininkų negebėjimas „ištraukti į dienos šviesą to, kuriam galima būtų duoti *pražmogio* vardas“, taigi „tarpinės“ būtybės tarp gyvulio ir žmogaus. Tai nebe mokslinė diskusija, bet propaganda, evoliuciją siejanti su pasibjaurėjimą dirginančiais vaizdais. Ir, galima įtarti, kad faktai – tai fasadas, už kurio slepiasi neišsakytas, bet tikras akstinas, galbūt baimė, kad mokslui darant pažangą Bažnyčia praras savo pozicijas. Moreux rašo tarytum bijodamas, kad skaitytojai viską vertins vien moksliniu požiūriu.

„PAŽANGIEJI“ IR „REAKCIONIERIAI“

Kunigas Moreux man nežinomas. Jo neužtikau enciklopedijose, ką ir kalbėti apie žiniatinklį. Knygelė nereikšminga. Ją cituoju, nes tai 3000 egzempliorių tiražu, 1932 m. išleistas lietuviškas vertimas, *skirtas* mokslinei klausimo pusei nušviesti. Mat veikalą išleido „Žinijos“ bendrovė, ateitininkų įsteigta katalikiškos šviesuomenės skoniui taikoma leidykla. Vertėjas – Česlovas Pakuckas, ne kunigas, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, geologas, paleontologas, taigi turintis nesuinteresuoto moksliininko autoritetą.

Knygelę pavartęs susidomėjau, ar tik taip evoliucijos teorija pristatyta Lietuvoje? Ar pasitenkinta vien dirginant pasibjaurėjimą, užuominomis apie gauruotus patinus? Ieškodamas atsakymo gerokai nustebau, nes įsivaizdavau, jog Lietuvoje buvo maždaug taip, kaip yra paskutiniais metais JAV. Čia evoliucijos gynėjai pabrėžia mokslinius duomenis, o kritikai – tariamas dorovines bei pasaulėžiūrines pasekmes, agresyvių evoliucionistų kovą prieš religiją, nusikaltimus dėl evoliucionistų propaguotos eugenikos, objektyvių moralinių normų neigimą[2]. O paaiškėjo, kad Lietuvoje būta kitaip. Nors abiejose pusėse rasdavosi ir vienokių, ir kitokių, bet, priešingai mano pirminei hipotezei, Lietuvoje evoliuciją kritikavusiems katalikams svarbiausias buvo mokslinis klausimo aspektas. Įpratę skirti tikėjimą, filosofiją ir mokslą, daug jų manė, kad su tikėjimu derėtų bet kuri mokslinė išvada. Jų nuomone, konfliktas kyla tik sujaukus mokslą ir filosofiją, ir, dėl šios klaidos pasekmės, mokslo vardu skelbiant ateistinę pasaulėžiūrą. O štai mokslą ir filosofiją deramai atskyrus bei nustačius atitinkamas kompetencijos ribas, religiniu požiūriu būsią nesvarbu, kuri iš kelių besivaržančių teorijų laimėsianti. Tokiai padėčiai esant

[1] Čia ir toliau: Théopile Moreux, *Kas mes esame?,* iš prancūzų k. vertė Česlovas Pakuckas, Kaunas: Žinijos bendrovė, 1932, p. 28, 5, 4, 35.

[2] Pavyzdžiui, John G. West, *Darwin Day in America* (2007). Jo pagrindinis argumentas: evoliucijos teorija įgalino natūralistinę pasaulėžiūrą, taip paneigdama laisvę ir atsakomybę.

galima nesuinteresuotai, ramiai vertinti mokslininkų darbą, esant tikriems, kad bet kuri mokslinė išvada tikėjimui nepakenks.

Tarp evoliucijos šalininkų Lietuvoje, bent ligi ketvirto dešimtmečio, vyravo kitokia nuotaika: evoliuciją dažniau skelbė misionieriškai nusiteikusieji, kovojantieji už ateistinę pasaulėžiūrą. Jiems svarbiau už mokslą buvo krašto kultūros bei viešojo gyvenimo sekuliarizacija, kova su Katalikų Bažnyčia. Evoliucijos teorija jiems buvo tik dar vienas ginklas pasaulėžiūrų grumtynėse.

Nežinomas autorius. Gamtos albumas. XIX a. Ofortas. LNB fondai

Būta savitos situacijos: katalikai labiau linkę pripažinti mokslo autonomiją, o pažangieji laisvamaniai, vartojant tų laikų žodyną, mokslu domisi kaip ateistinės pasaulėžiūros tarnaite. Keista, bet Lietuvoje katalikams nepavyko mokslo autoritetu besiremiančių laisvamanių įtikinti, kad evoliucija pirmiausia yra ne pasaulėžiūrų, o faktų bei mokslinių teorijų reikalas ir dera su įvairiomis pasaulėžiūromis.

Įtakos tam turėjo ir tai, kad Lietuvoje, kaip ir visur, pasaulėžiūrų kova kartu esti ir politinė kova: visos pasaulėžiūros kovoja už galimybę savaip formuoti visuomenę. Tačiau pas mus kovos buvo nuožmesnės: pradedant kurti savitą kultūrą, svarbiausi atrodė būtent teisingi pasaulėžiūriniai pamatai[3]. Iš tokios vizijos 1911 m. gimė ateitininkai, krikščionių pasauliečių kultūrininkų sąjūdis, siekiantis krikščioniškos ir kartu modernios Lietuvos. O pažangiaisiais pasivadinusiųjų akimis – krikščionybė ir modernumas nesuderinami, pažangai nesustabdomai veržiantis link kultūros bei viešojo gyvenimo sekuliarizacijos. Paskutiniais šimtmečiais religija žingsnis po žingsnio traukėsi, turėtas pozicijas užleisdama sekuliariajai valstybei bei mokslui. Tikintiems, kad istorija yra pažanga, o tai, kas vėliau, kartu ir geriau, sekuliarizacijos vyksmas ženklina, kuriai pusei angažuotis. O ateitininkai pasiskelbė Lietuvą kreipiantys priešinga linkme.

Lietuvos pažangieji teįsivaizdavo vulgarią, prietaringą, lenkinančią, beraščių, bajoriško elgesio klebonų valdomą katalikybę. Ir tai nenuostabu, nes ligi XX a. pradžios tarp lietuviškai kalbančiųjų kitokios tarsi ir nebuvo. Tuo metu Rusijos imperijos gimnazijose bei universitetuose su katalikiškąja teologija susipažinti nė nebuvo progų. Tokiomis sąlygomis naujieji gamtos mokslai neišvengiamai tapo tamsaus tikėjimo priešingybe. Todėl kova tarp katalikybės ir laisvamanybės „pažangiečiams“ neatrodė esanti lygiaverčių priešininkų kova. Jų nuomone, vienoje pusėje kovojo mokslu grindžiama šviesa, o kitoje – pasipelnymo tikslu skleidžiami prietarai.

Manau, kad to meto liberalai neįvertino socialinio konteksto, kuriame katalikybė Lietuvoje gyvavo, ir nesuprato, kad nesikeičiant sąlygoms jų pačių pasaulėžiūros neišvengiamai taps vulgarios. Manau, pavyzdžiui, kad laisvamanybės misionieriaus Jono Šliūpo antireliginiai rašiniai intelektualine prasme nepakyla aukščiau už kaimo žmonių tikėjimą.

Tai, kad kaltos ne pasaulėžiūros, o mūsų kultūros lygis, 1925 m. ateitininkų kongrese tvirtino būsimas diplomatas Eduardas Turauskas, tuo metu studentas. Mūsų nesugebėjimą ramiai, rafinuotai galvoti jis aiškino tuo, kad pas mus pirmos kartos inteligentija atlieka tai, ką turėtų trečios ar ketvirtos. Išauklėtai, mandagiai elgtis neišmokstama mokyklose. Tai kaupiasi iš kartos į kartą[4]. To nesupratę, laisvamaniai intelektualinį primityvumą laikė religijos esme, nesuprasdami patys esantys ne ką geresni.

Manantiems katalikybę vulgaria esant iš esmės, ateitininkai atrodė reakcionieriai: jeigu jiems pasisektų, jų sukurta Lietuva liktų tamsių, engiamų valstiečių šalis, savita tamsiųjų amžių relikvija. Ir blogiausia, kad su laiku ateitininkams sekėsi: katalikai Lietuvoje pamažu stiprino savo kultūrines pozicijas. Pirmosios nepriklausomybės kylanti jaunoji šviesuomenės karta buvo katalikiškesnė už senąją. Tai rodo ir faktas, kad per visus universiteto studentų atstovybės rinkimus ateitininkai surinko daugiausia balsų. XIX a. pabaigoje kultūros dalykuose veiklių pasauliečių katalikų galbūt apskri-

[3] Pasaulėžiūrinių kovų retorika būdavo žymiai nuožmesnė negu mūsų laikais, ypač socialdemokratų. Jeigu patikėtume jų spauda, tai nei tarp katalikų, nei tarp liaudininkų, nei galų gale tarp komunistų neatsirado nė vieno išmintingo, sąžiningo, geros valios žmogaus. Tačiau dažnai sunku nuspėti, kiek kaltas stilius, ir kiek – tikra neapykanta.

[4] Eduardas Turauskas, „Tolimesni ateitininkų keliai“, in: *Ateitis*, 1925, Nr. 12, p. 119.

tai nebuvo. Ketvirtajame dešimtmetyje jie sudarė daugumą, ir tai buvo išaugę iš ateitininkijos.

Politikos ir pasaulėžiūros ryšys akivaizdus Šliūpo veikloje. Pavyzdžiui, 1924 m. krikščionių demokratų vyriausybei spaudžiant atleistas iš Šiaulių gimnazijos mokytojo pareigų, jis rašė: „Jėzuitizmas vėl atgyja pas mus ir mėgina šalį vesti viduramžiniais keliais į suirutę ir pražutį? Mano kaipo piliečio pareiga yra viešai perspėti bendruomenę ir tautą, kad pražutin einame [...] Tatai vis matydamas argi aš, senas Lietuvos kareivis, turiu liežuvį sukandęs tylėti?“[5]

Politinis momentas ryškus ir antiklerikalizmą pabrėžiančių liaudininkų dienraštyje „Lietuvos žinios“. 1925 m. studentai ateitininkai surengė Lietuvos Universiteto medicinos profesoriaus Eberio Landau paskaitą, kurioje darvinizmas vertintas neigiamai, tačiau be retorikos, remiantis moksliniais daviniais[6]. Pasak ateitininko Prano Mantvydo, vos ketvirtą dešimtmetį pradėjusio filosofijos studento, Landau stoja prieš „evoliucionizmą apskritai“. „Tokia prof. Landau pozicija nėkiek nenustebins to, kuris seka paskutinių laikų biologijos mokslo pažangą [...]. Ir tiktai pas mus, kur visas kultūrinis gyvenimas eina gerokai užpakaly, Darvino teorija gali turėti atsidavusių šalininkų“[7].

„Lietuvos žinių“ tonas – visiškai kitoks. Jos įvykiui paskyrė ilgoką rašinį, pavadintą angliškai *Indecency* („Nepadorumas“). Tai aliuzija į garsiąją 1925 m. JAV bylą – „beždžionių“ procesą. Tada vienas mokytojas buvo apkaltintas nepadoriu elgesiu ir nuteistas, nes dėstė valstijoje uždraustą evoliucijos teoriją. Nežinomas „Lietuvos žinių“ autorius prisipažįsta, kad Landau paskaitos nei skaitė, nei girdėjo. Jam kliūva tai, kad ją surengė ateitininkai – „studentų organizacija, turinti visai aiškią politišką fizionomiją“. Kadangi Lietuvą valdo krikščionys demokratai, „klerikalinė ir reakcinė“ partija, tai Landau apskritai neturėjo sutikti tarp ateitininkų pasirodyti, nes, jo įtikinti, kad darvinizmas – klaida, ateitininkai gali užsimanyti ir Lietuvoje uždrausti evoliucijos dėstymą, stotį į kovą „prieš pasaulinę mokyklą ir mokslo dėstymo laisvę“. Pasak „Lietuvos žinių“, „Darvino teorija pasidarė tuo pačiu, nuo kurio pradeda šokti dvasinė ir politinė reakcija visame pasaulyje“[8].

Nesvarbu, ar Mantvydas ir Landau teisingai apibūdino tos dienos mokslą. Apie tai spręsti tegali mokslo istorikas. Bet kuriuo atveju mūsų laikais mokslinė padėtis kitokia, ir Landau išvada bus buvusi skubota. Tačiau jeigu jo supratimas anuo laiku buvo tikslus, tai, Landau įtikinti ir remdamiesi vien moksliniais duomenimis, ateitininkai visai pagrįstai būtų galėję klausti, ar galima vaikus mokyti mokslinės netiesos, ir vien tik todėl, kad klaida tarnauja pažangiųjų interesams. „Lietuvos žinių“ autoriui nesvarbu, ar evoliucijos teorija teisinga, ar ne. Jam svarbiau kova už šviesą, prieš katalikiškąją reakciją. Jis neįsivaizduoja mokslinės klaidos galimybės, nes jam darvinizmas – dogma, kurios žlugimas atvertų duris reakcijai. Todėl jis pereina į moralinę plotmę, ir ateitininkus –tikriausiai visus tikinčiuosius – paskelbia mokslo ir laisvės priešais, t. y. jiems primeta piktą valią. Pasirodo, ateitininkai visur esti suinteresuoti, nesugebantys mokslu domėtis kaip tokiu, visada ieškantys progų gniaužti tiesą ir laisvę.

Tikriausiai (nežinomas) „Lietuvos žinių“ autorius nežinojo, jog ateitininkų steigėjas Pranas Dovydaitis, tuo metu pagrindinis mokslo žinių populiarintojas Lietuvoje, savo rašinyje „Trys pamatiniai klausimai“ (beje, pirmajame ateitininkiškame ideologiniame tekste) skelbė mokslo autonomiją. Pasak Dovydaičio, mokslas „kaipo toks, nėra nei krikščioniškas, nei antikrikščioniškas, nei katalikiškas, nei protestantiškas, nei žydiškas, nei buddistiškas“[9]. Manau, kad „Lietuvos žinioms“ ši Dovydaičio deklaracija būtų atrodžiusi nenuoširdi ir suteikusi pretekstą ateitininkus apkaltinti veidmainiavimu.

1925 m. susikirtimas anaiptol nebuvo pirmas. Susikirtimų būta ir dar ateitininkams nesusikūrus. Pavyzdžiui, šviesos ir tamsos kovos dvasia dvelkia dvidešimtmečio, gimnazijos nebaigusio rašytojo Jono Biliūno 1900 m. korespondencija iš Anykščių:

> Viens liepojiškis trečios klasės prižadėjo per laišką vienam vaikinui parvežti knygutę apie Darviną. Tas laiškas papuolė į rankas klebono [...], tuojau nuvažiavo pas to vaikino tėvą, pripasakojo jam tiek baisybių, kad tėvas pamislijo, ar ne čigonų tikėjimą priėmė jo sūnus; [...] liepė jam duoti savo sūnui kelias dešimtis rykščių ir pristatyti prie arklo. Tėvas išsigandęs davė klebonui šešis rublius ant mišių [...].[10]

Taigi Biliūnui tarp mokslo ir religijos atrodo vykstąs karas, kuriame Darwinas ir darvinistai yra persekiojami šviesos priešų. Plačiau apie Darwiną jis rašė savo 1901–1902 m. rašinyje „Apsireiškimai iš žemės gyvenimo“, paskelbto „Naujienose“ (varpininkų mėnesiniame žurnale, skyręs daug dėmesio mokslo populiarizacijai):

[5] *Šiaulių naujienos*, 1924-04-04.

[6] Landau panašiai kalbėjo įvairiomis progomis. 1925-09-11 Landau kalbėjo mokslininkų suvažiavime Rygoje tema „Biologiškoji relativybės teorija“. Manau, kad spalio 18 d. ateitininkams jis skaitė tą patį; plg. jo „Desendencijos klausimu“, in: *Kosmos*, 1925, Nr. 1, p. 45–50. Spausdintame tekste apie Einsteiną nieko nėra.

[7] Pranas Mantvydas, „Biologiškoji relatyvybės teorija“, in: *Lietuva*, 1925-11-06.

[8] „Indecency“, in: *Lietuvos žinios*, 1925-10-25. Beje, pasak „Lietuvos žinių“, Landau aiškinęs, kad Einsteino teorija sugriovė Darwiną.

[9] Pranas Dovydaitis, „Trys pamatiniai klausimai“, in: *Ateitis*, 1911, Nr. 1, p. 24.

[10] Jonas Biliūnas, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1980, p. 49. Korespondencija paskelbta „Ūkininke“. Tai valstiečiams skirtas varpininkų laikraštis. Biliūnas kurį laiką gyveno Liepojoje ir ten lankė gimnaziją. Šeši rubliai – nemenka suma, maždaug darbininko savaitinis uždarbis.

„Ta jo mislis, jog žmogus paeina nuo išmirusios veislės beždžionių, arti stovinčių prie laukinio žmogaus, pakėlė baisų triukšmą tarp mokytų žmonių ir dvasiškijos; jo mokslas ir jis pats buvo keikiami ir išjuokiami. Bet, nežiūrint ant to, jo mokslo jokiu būdu sugriauti negalėjo“. Ir vėl akcentas: centre ne Darwino idėjos bei jų intelektualinė vertė, bet jų sukeltas triukšmas. Beje, Biliūnas pastebi, kad su Darwinu susitaikyta. Dabar net ir jį keikusieji jo mokslą pripažįsta „už tiesą“. Taip pat jis pastebi estetinę pusę: „Ir iš tikro kas yra pikto arba žeminančio žmogaus ypatą, jeigu jis atsirado ir paeina nuo žemesnio gyvulio, o ne iš molio? Argi molis aukščiau už gyvulius stovi?“

Biliūnas rašo: „kankintinių už mokslą yra daugybė [...] ir išradėjus geležinkelių ir garlaivių iš pradžios visi išjuokė, o tamsūs žmonės pradėjo pasakoti, kad tai antikristas su pečium važinėjąs“[11].

ŠLIŪPIŠKOJI VULGARIZACIJA

Šiek tiek anksčiau Amerikos lietuviams Darwiną aiškino ir Šliūpas[12]. Jo knygelė „Tikyba ar mokslas“ (1895) – daugiau negu šimtą puslapių nusitęsęs kunigiškų nuodėmių katalogas. Nenuostabu, kad daug kas sirgo šliūpofobija, kaip Kudirka pavadino pasipiktinimą Šliūpo antiklerikalizmu[13]. Pasitenkinsiu vienu pavyzdžiu. Šliūpas šaiposi iš gausių Kristaus laikų relikvijų: Marijos esą rasta viskas, išskyrus jos dantų šepetuką. „Bet už tai rado tiek daug jos pieno, kiek be abejones 20 lietuvininkių, žindancziu vaikus, negalėtų duoti“[14]. Pritaikyta beraščio kaimo aplinkai, Šliūpo pašaipa taikli, teisingai nurodanti prietaringumą. Bet ji juokingai vulgari teologijos bei filosofijos kontekste. Ir, galima pridurti, kad panašiai jis kalbėdavo pamokų metu. Bent taip Šliūpo pamoką vertino vienas Šiaulių gimnazijos mokinys ateitininkas: „Šliūpas, tiesiog beaiškindamas pamokas „nuvažiuoja“ ir į teologijos dalykus, kur žinoma naiviškai užtempia ant savo kurpaliaus nesuprasdamas tikros to dalyko esmės“[15].

Skyrelyje „Teologija ir evoliucija“ Šliūpas mini Darwiną: „Universitetuose iszguldinėja mokslą Darvino, o žmonių mokslainėse mokina tikėjimą pagal Maiži [Mozę]“. Beje, skaitytojas čia užtiks ir terminą „visokeriopinimasis (variacija)“.

Šliūpo knygelę išleido Martynas Jankus. Jau vien iš Jankaus įvado galima atspėti jos turinį: reikia ir Lietuvoje žmonių, kurie „vys tą giminę, veidmainiszkos, szventvagiszkos, moczekiszkos [pagal Mozę], prigavikiszkos, begėdiszkos, per 500 metu pas mus įsigaspadoravusios kuningijos ir davatkijos laukan [...] *mokslu* ir *tiesa*“[16].

Šliūpas nebuvo tiesiogiai susipažinęs nei su biologija, nei su Darwino mokslu. Atrodo, savo žinias ir pasaulėžiūrą jis sėmėsi iš dviejų filosofuojančių mokslo ir kultūros istorijos populiarizatorių (vulgarizatorių, kai kurių nuomone). Pirmasis – vokietis Ludwigas Buechneris, filosofuojantis gydytojas, savo labai populiarioje knygoje *Kraft und Stoff* (1855) išdėstęs kraštutinį filosofinį materializmą. Šliūpo vertimas „Speka ir Medega“ pasirodė 1902 m. Dovydaitis Buechnerį priskiria prie „stačiokiško materializmo“: „Monizmo mados filosofai atomais žaidė kaip biliardo rutuliais šukaudami, vienu akymirkiu galį išspręst visas „pasaulio mįsles““[17]. Antrasis Šliūpo šaltinis – Anglijoje gimęs amerikietis Johnas Williamas Draperis, iš profesijos mokslininkas. Jo panašiai populiarioje kultūros istorijoje *History of the Conflict between Religion and Science* (1874) mokslas ir religija vaizduojami kaip amžini priešininkai. Kultūros istorija, jo nuomone, tai kova tarp dviejų iš esmės nesuderinamų dalykų. Šliūpas Draperio knygos lenkišką vertimą skaitė dar būdamas gimnazistas[18].

Taigi Mantvydo pastaba apie mūsų kultūros atsilikimą taikli. Bet jis turėjo nurodyti ne Darwiną, o Buechnerį ir Draperį, kurių pusės šimtmečio senumo filosofinės pažiūros Lietuvoje buvo pateikiamos kaip naujausios bei užtikrintos mokslo žinios. Dėl Darwino įtakos XIX a. pabaigoje vystėsi naujos filosofinio natūralizmo srovės, į dėmesio centrą iškėlusios ne medžiagos, bet organizmo sąvoką. Tad XX a. pradžioje Buechnerio materializmas jau buvo archaiškas. Radosi ir modernesnių antireliginių pasaulėžiūrų, bet apie jas Lietuvoje sužinota tik vėliau.

Lietuvoje darvinizmas iš pradžių pasirodė kaip antireliginė ideologija ir tik po to kaip biologinė teorija, – tokia, kokią kūrė pats Darwinas. Nenuostabu, kad jauni katalikai, gimnazijose prisiklausę Šliūpo stiliaus kalbų apie Darwiną ir pavergėjus kunigus, į Darwiną žiūrėjo su nepasitikėjimu ir ieškojo atramos tiek moksle, tiek

[11] Jonas Biliūnas, *op. cit.*, p. 206.

[12] Juozas Jakštas, *Dr. Jonas Šliupas*, Šiauliai, 1996, p. 135. Maždaug 1889 m. studijuodamas JAV jis pradėjo „rengti prakalbas“. Iš jų viena pavadinta „Apie Maižį ir Darviną“. Atrodo, kad prakalbas evoliucijos tematika jis sakė dažnai, antai 1924 m. pradžioje Šiauliuose (*Šiaulių naujienos,* 1923-12-21).

[13] Šliūpofobijos simptomas – tai neskaitymas „lietuviškų dalykų, kad kartais tarp jų neatsitaikytų koks raštas, išleistas J. Šliupo“, – rašė Kudirka 1890 m. „Varpo“ Nr. 9 (*Vinco Kudirkos raštai*, t. 2, par. Juozas Gabrys, Tilžė, 1909, p. 89).

[14] Jonas Šliūpas, *Tikyba ar mokslas*, Bitėnai, 1895, p. 44.

[15] *Ateitis*, 1923, Nr. 4, p. 249–250. 1924 m. Šiauliuose jis buvo apkaltintas krikščionių tikėjimo ir jausmų įžeidinėjimu pamokų metu. Dėl to jis buvo iš gimnazijos „atšauktas“. Būta nusiskundimų ir Šliūpui mokytojaujant Biržuose, kad pamokos metu jis aiškinęs kunigus stengiantis pavergti Lietuvą (*Ateitis*, 1922, Nr. 1–3, p. 75).

[16] Jonas Šliūpas, *op. cit.*, p. 6.

[17] Pranas Dovydaitis, „Šių dienų gamtos mokslo problemos katalikiškos programos šviesoj“, in: *Židinys*, 1925, Nr. 2, p. 104. Dovydaičio pastaba apie mįsles yra aliuzija į materialistinio monizmo kūrėjo Ernsto Haeckelio garsų veikalą *Die Welträtsel* (1879).

[18] Juozas Jakštas, *op. cit.*, p. 40–41.

filosofijoje. Moksle jie tikriausiai pervertino Darwino kritikus, o filosofijoje juos viliojo vitalizmas, brėžiantis neperžengiamą ribą tarp gyvybės ir neorganiškos medžiagos. Pavyzdžiui, 1921 m. ateitininkas Domas Jasaitis, tuo metu medicinos studentas Berlyne, tvirtino, kad „dabar darvinizmas beveik užmirštas ir patys mokslo vyrai stebisi, kodėl ir kaip dauguma beveik ištisą 50 metų buvo suklaidinta“. O štai „vitalizmas [...] nekalba apie Dievą [...], bet mums jis svarbus ir žinotinas tuo, kad užkirto materializmui kelią, surado ir išrodė tarp gyvybės reiškinių ir neorganinių reiškinių principinį skirtą“[19].

Bet kuriuo atveju, idėjų istorijos fone, vitalistai buvo modernesni už Buechnerio stiliaus materialistus.

MOKSLAS, KUNIGAI IR FILOSOFIJA

1909 m. daug kur iškilmingai minėtas Darwino gimimo šimtmetis. Lietuvoje sukaktis beveik nepastebėta. Ją prisiminė gal tik vienas Petras Avižonis, varpininkas, gydytojas, tuo metu pažiūromis artimas marksizmui, būsimas universiteto rektorius. Jo rašinys „Charles Darwin“ buvo paskelbtas socialistų liaudininkų laikraštyje „Lietuvos ūkininkas“. Tai, kad sukaktis prisiminta tik liaudies švietimui skirtame leidinyje, daug pasako apie Lietuvos kultūrinę būklę. Avižonis rašo ramiai, jis ne Šliūpas. Tačiau ir jis, trumpa pastraipa prisiminęs Darwiną ir jo teoriją, du puslapius paskyrė šablonu tapusiam mokslo ir religijos karui: „ilgas ir dygus buvo mokslo kelias, kolei jis išsiliuosavo iš biblijos spaustuvų. Jį spaudė ir slėgė daugybė tamsių jėgų, šviesos ir laisvos minties neprietelių“.

Apie Darwiną Avižonis pasako tik tiek, kad jis atrado visų gyvūnų giminingumą ir tai, kad rūšys keičiasi. O po to – apie Galileo ir kitų persekiojimą. Visur pasireiškiantys „prietarai ir fanatiška neapykanta kiekvienos naujos minties, nesutinkančios su bažnyčios šulu, mintimis“. Taigi, Avižonio nuomone, katalikai puolantys Darwiną, nes bijantys tiesos. Kartu Avižoniui aišku, kad darvinizmui pritariantys katalikai tai daro ne iš geros valios, bet tik susigaudę, kad nelaimės. Kad Darwinas tikėjimui neprieštarauja dabar „nedrąsiai“ tvirtina „išmintingesnieji kunigai, atsipeikėję nuo netikėto smūgio ir matydami savo keiksmais nebesugriausią nesugriaunamojo mokslo“[20]. Ir vėl, galima pridurti, kad tuo metu pati „nesugriaunamojo mokslo“ samprata buvo dažniau randama vadovėliuose negu mokslo filosofijoje.

Ir Šliūpo, ir Avižonio supratimu katalikybę atstovaujantys vieni kunigai. Tikriausiai tai atspindėjo Lietuvos kultūrinę padėtį: pasauliečiai buvo arba sulenkėję bajorai, arba laisvamaniai, arba tamsūs valstiečiai. Todėl to meto antireliginiams raštams būdingas toks vaizdelis: kunigas, iš vargdienių kišenių plėšiantis paskutinį centą. Beraščiai kunigams – tik pelnas, nes iš mokyto šešių rublių neišplėši plepalais apie sūnaus čigoniška tikėjimą.

Ir iš tiesų Avižoniui atsikirto du kunigai. Tačiau kartu atsirado ir pora pasauliečių, už Avižonį turėjusių ne mažiau mokslinių žinių ir sugebančių skirti mokslą nuo filosofijos. Mūsų kultūros istorijoje tai svarbus momentas: katalikybės vardu pradeda kalbėti pasauliečiai. Svarbu, kad jie su moksline patirtimi, kad jie nesitenkina paviršutiniškais populiarizatorių veikalais.

Pirmojo ir, manau, silpniausiojo atsakymo autorius buvo kunigas Juozas Grajauskas. Jo pastabas, jau 1909 m. balandį paskelbė „Šaltinis: Iliustruotas lietuvių krikščionių-demokratų savaitraštis“. Grajauskas taip pat Darwiną įterpia į religijos ir mokslo karo rėmus, nors, aišku, jis pats – kitoje pusėje. Darwinas pagarsėjęs tuo, „kad savo išleistuose raštuose išrodinėjo žmogaus paėjimą nuo bezdžionės. [...] visi netikintieji

Nežinomas autorius. Gamtos albumas. XIX a. Ofortas. LNB fondai

į Dievą su mielu pasigerėjimu priėmė ši mokslą, nes žmogaus sutvėrimui nereikia Dievo“.

Taigi jis šitaip prieš Avižonį nukreipia jo paties ginklą: ne katalikai su mokslu nesiskaitantys dėl pasaulėžiūros, bet tokie kaip Avižonis. Grajauską labiausiai piktina Avižonio teiginys, „kad Darvinas kaip ant delno išrodęs žmogaus paėjimą ir visiškai sugriovęs Katalikų Bažnyčios mokslą“. O iš tikrųjų „net apie veislių permainas tarp mokytų vyrų nėra sutikimo: taip priešininkai, taip ir šalininkai turi svarbius prirodymus ir

[19] Domas Jasaitis, „Vitalizmas ir jo sistema“, in: *Ateitis*, 1921, Nr. 10–12, p. 268, 275.

[20] *Lietuvos ūkininkas*, 1909-03-25, p. 110–111.

nežinia dar kada ir katrie gaus viršų“[21]. Taigi, pasak Grajausko, Avižonio požiūris nedera su esamąją mokslo padėtimi: jis skelbia esant tikra tai, dėl ko patys mokslininkai nesutaria.

Galbūt, būdamas kunigas, Grajauskas perdėjo „mokytų vyrų“ nesutarimus, taip siekdamas sumenkinti jam religiniu požiūriu nemielą materialistinę pasaulėžiūrą. Bet motyvacijos klausimus tegali išnarplioti biografai. Tačiau kad ir kokie buvo jo motyvai, argumentas anaiptol nei pasaulėžiūrinis, nei biblinis, ir gana svarus, nes kompetentingų tyrinėtojų sutarimas moksle yra gal vientintelis ženklas, jog rastas teisingas atsakymas. Mokslinėje erdvėje Avižoniui būtų privalu pabrėžti Grajauską esant nepakankamai informuotą, nes iš tiesų juk mokslininkai sutaria. Tačiau Avižonio atsakyme akcentas kitas. Nusiskundęs, kad jį „Šaltinyje“ „išbarė“ „už Darvino sukaktuvių paminėjimą“, jis prisiminė persekiotus mokslininkus, kunigų pralaimėjimus ir jų nenuoširdžias pastangas gelbėtis. „Taigi, tos mintys, už kurias seniau mokslininkams prisieidavo kentėti nuo kunigų, kam prieštarauja biblijai, dabar ir pačių kunigų yra pripažintos teisingomis.“[22]

Nežinomas autorius. Gamtos albumas. XIX a. Ofortas. LNB fondai

Avižonio atsakymas „Šis tas iš mokslo istorijos“ tęsėsi per kelis „Lietuvos ūkininko“ numerius. Jame apie Darwiną randame ir daugiau žinių. Bet kartu jis keletą kartų grįžo prie jam svarbiausios temos, kad su mokslu kovoję kunigai pradedantys pasiduoti: „Pradžioje šio dvidešimtojo šimtmečio pats smarkiausias darvinizmo priešas – katalikų bažnyčia ėmė lenktis prieš nepergalimąjį mokslą“. Avižoniui išskirtinai svarbus jėzuito, garsaus skruzdėlių tyrinėtojo, Ericho Wasmanno „atsivertimas“, tapimas darvinistu. Wasmannas pripažįsta, kad žmogaus kūnas galėjo kilti iš kitų gyvulių: Dievas sielą įkvėpė tik kūnui pasiekus atitinkamą išsivystymo lygį. Pasak Avižonio, dėl pačios evoliucijos mokslininkų tarpe nesutarimų nesama. Ginčijamasi tik dėl evoliucijos priežasčių bei žmogaus kilmės[23].

Nors ir įsivaizduodamas kaip oponentą, Avižonis didele dalimi sutinka su kitu savo kritiku kunigu Simanu Šulte, kurio „Dabartinis mokslo stovis evoliucijos klausime“ pasirodė Adomo Jakšto-Dambrausko redaguojamoje „Draugijoje“[24]. Panašiai kaip Avižonis, Šultė mano transformizmą esant moksline tiesa. Tačiau, jo nuomone, lieka neaišku, kaip ir kodėl evoliucija vykstanti. Taip pat svarbu pabrėžti, kad jis niekur nesiremia nei bibliniais, nei pasaulėžiūriniais išskaičiavimais.

Šultė vartoja tikslesnius terminus. Transformizmas – tai vienos rūšies tapimas kita. „Sunku dabar užginčyti, kad šuo, vilkas, lapė, šakalas yra kilę iš vieno ir to paties protėvio, ir skelbti, kad Dievas kiekvienas minėtąsias rūšis sutvėrė skyrium.“[25] „Selekcionizmas“ – tai Darwino bandymas aiškinti transformizmą. Šultės nuomone, selekcionizmas visur žlungantis ir, kaip rašyta spaudoje, Darwino sukakties minėjimas Kembridžo universitete kartu buvęs ir jo laidotuvės.

Darwino selekcionizmo esmė esanti ta, kad stipresnieji „gyvuliai perleidžia per paveldėjimą savo vaikams tas ypatybes, kurias jie netikėtai įgijo ir kurios jiems buvo naudingos“[26]. Šultė teisingai pastebi Darwiną remiantis netikėtumo sąvoka (Jasaitis tą patį vėliau pavadino „priepuolingumo dėsniu“)[27]. Tačiau šios Darwino minties jis neįvertino. Iš tiesų – ir negalėjo. Mokslo filosofijos požiūriu, atsitiktinumo sąvokos įtvirtinimas moksle yra vienas iš didžiųjų Darwino laimėjimų. Bet tai geriau suprato JAV filosofai, apie kuriuos Europoje mažai žinota, o Lietuvoje – apskritai nieko.

Šultės nuomone, selekcionizmui žlungant įsigali kitokios evoliucijos teorijos. Pamažu laimi Lamarckas, pasak kurio, organizmai prisitaiko prie aplinkos ir taip įgytas savybes paveldėjimo keliu perduoda savo atžalai[28].

[21] *Šaltinis*, 1909-04-20, p. 226–227.

[22] Petras Avižonis, „Šis tas iš mokslų istorijos“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909-05-13, p. 172–174.

[23] *Lietuvos ūkininkas*, 1909-05-27, p. 193–194.

[24] Salamonas Šultė, „Dabartinis mokslo stovis evoliucijos klausime“, in: *Draugija*, 1910, Nr. 40, p. 314–324; Nr. 41, p. 38–58.

[25] *Ibid.*, p. 44.

[26] *Ibid.*, p. 322.

[27] Domas Jasaitis, *op. cit.*, p. 268.

[28] Marksistams nepasisekė: prie Marxo geriau derėjo Lamarckas, nes abiejų supratimu kaitą lemia aplinka. Manau lamarkizmą buvus Stalino didžiųjų klaidų idėjine versme, ypač žemės ūkio politikoje. Įdomu, kad ryšys tarp Lamarcko ir sovietų politikos buvo pastebėtas pačioje pradžioje. Pasak lietuvių zoologo, sovietai kuria proletarinę eugeniką, paremtą „įgitų savybių“ paveldimumu: Konradas Aleksa, „Ar organizmo įgytos savybės paveldimos?“, in: *Kosmos,* 1927, Nr. 4, p. 145–158.

Tačiau taip pat plačiai paplitusi ir olandų biologo Hugo de Vrieso teorija: evoliucija vykstanti ne visada, bet tik esant tam tikroms sąlygoms, ir tai ne laipsniškai, bet per „ūmius šuolius“, mutacijomis.

Religijos ir evoliucijos konfliktas kilo tada, kada „evoliucijos hypotezė, kuri buvo iš pradžios vien tik gamtos *mokslo hypotezė, tapo filosofiška teorija*“. Mokslas esąs tai, ką galima ištirti „laboratorijoje arba per observaciją“, o aiškinimas „mums nematomųjų ir augščiausiųjų priežasčių pilnai jau priklauso filosofijai“[29]. Supratę ši skirtumą tarp mokslo ir filosofijos, suprasime, kad religijai priešiškas monizmas, neigiantis dvasią ir apsiimantis viską paaiškinti vien medžiaga ir jos dėsniais, nėra mokslas, bet jokiais faktais neparemta filosofinė teorija.

Taigi, pasak Šultės, mokslo (teisingai suprasto) ir religijos karo nėra ir negali būti. Iš savo pusės, Bažnyčia pripažįstanti mokslo autonomiją ir mokslininkams kaip tokiems paliekanti visišką laisvę. Įdomu, kad kaip tik šis Šultės teiginys užkliuvo Avižoniui, nors kitais atžvilgiais jis Šultei neatsako. Pastebėjęs Bažnyčią pasmerkus „monistiškai-filosofišką pasaulėžvalgą“, Avižonis prideda: „Štai tau ir laisvė. Šiandie kunigai keikia monizmą, rytoj materializmą, vakar socializmą, Darviną, Galilėjį, Koperniką“[30]. Akivaizdu, kad Avižoniui svarbiau Bažnyčios kritika, o ne mokslo padėtis. Ir jis taip pat nepastebi skirtumo tarp mokslo ir pasaulėžiūros, nes smerkdama monizmą bei materializmą, Bažnyčia nesmerkė mokslo, o tam tikras pasaulėžiūras. Reikšmingas ir pasakymas „kunigai keikia“, – tarytum darvinizmą kritikuoja vien savo privilegijas ginantys klebonai, ir dar be rimtų argumentų.

Pakartosiu, kad lietuviai laisvamaniai nesuprato, jog jų priešininkas – tai ne keli įnoringi kunigai, kelios senovės žydų religinės knygos, o šimtmečiais tobulinama filosofinės teologijos tradicija.

Jau minėjau Landau rašinį „Biologiškoji relativybės teorija“. Šis keistokas pavadinimas, atrodo, atspindi skirtumą tarp „absoliutiškosios“, taigi filosofinės evoliucijos teorijos, ir „relativiškosios“, biologinės. Pasak Šultės, antroji reikalaujanti „augštesnės priežasties pirmosios gyvybės ir žmogaus atsiradimo išaiškinimui“[31], ir todėl nesanti absoliuti.

Mūsų laikais kliūva Šultės sąvoka „reikalauja“. Esame linkę mokslo ir pasaulėžiūros santykį įsivaizduoti kitaip. Šultė jį supranta scholastinės filosofijos prasme, pagal kurią gamtos mokslus filosofija papildo, užbaigia, apvainikuoja. Filosofija „turi ne tik neprieštarauti gamtos mokslams, bet gi dar turi visur ir visados and jų remties“. O mes labiau esame linkę manyti, kad filosofija ir mokslas vystosi lygiagrečiai, tegul ir vienas kitą paveikdami. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju kyla klausimas – jo Šultė nesuformuluoja, – ar mokslas išsemia visas pagrįsto tikėjimo galimybes, ar už jo (laboratorijos ir „observacijos“) ribų lieka protavimui atvira erdvė. Galime pridurti, kad už tokios erdvės galimybę numatė Kantas, Hegelis, XIX a. Anglijos, Škotijos ir JAV idealizmas, o iš lietuvių – Antanas Maceina, filosofiją apibrėžiantis ne kaip žinojimą, o kaip interpretaciją. Šios erdvės neranda pozityvistai, XIX a. materialistiniai monistai, Lenino vulgarusis marksizmas.

Viduramžiais daug ginčytasi, ar Dievas pasaulį tvarko tiesiogiai, ar per antrines priežastis. Šultė pasirenka antrąją galimybę: „Juk Dievas, kurs visados veikia pasaulyje per gamtos dėsnius, galėjo pasinaudoti tobulesnio gyvulio kūnu ir jam įkvėpti nemirštamąją sielą ir tai nei kiek neprieštarauja nei filosofijos principams, nei Bažnyčios dogmatams“. Nėra ko ir pridurti, jog tobulesnis kūnas galėjo būti suvis panašus į mūsų laikų beždžionės.

Pripažinus Dievą visur veikiant antrinių priežasčių dėka, nesunku suderinti mokslinę evoliucijos teoriją su visatos sutvėrimo teologija. Kita vertus, Šultės pastaba apie sielos įkvėpimą nurodo esminį nesutarimą tarp jo teologijos ir filosofinio materialistinio monizmo: pastarajam esti vien medžiaga, o Šultės teologijai – šalia medžiaginės ir dvasinė būtis. Kaip tik čia ir glūdi jo ir Avižonio konfliktas, nors Avižonis to nesupranta. Tačiau sielos, kaip gamtoje veikiančios, bet ontologiškai skirtingos būtybės sąvoka –problemiška. Kaip gamtoje veikianti antrinė priežastis siela turėtų būti mokslo pasiekiama, tačiau mūsų laikų mokslas sielos nežino.

Šultė yra ištikimas scholastinės filosofijos tradicijai, pagal kurią mokslo ir filosofijos santykis esti hierarchinis: filosofija mokslą užbaigia, mokslui nežinant apie nematomas ir aukščiausias priežastis, kurių vis dėlto reikia visuminiam žinojimui. Tarp tokių nematomų ir mokslui neprieinamų priežasčių esanti ir siela (savita, ne medžiaginė, buvimo rūšis). Jei žmonės turi sielas, o kiti gyvūnai – ne, tai iškyla evoliucijai neperžengiama riba, nes žmonės turėtų kažką, ko kitur gamtoje nėra ir kas negalėjo iš gamtos kilti. Šiuo atveju turėtume neišvengiamai hierarchinę mokslo ir filosofijos santykio sampratą: filosofija į žinojimo erdvę įvestų tai, ko mokslas nepastebi ir pastebėti negali.

Kaip žinia, scholastinės filosofijos akimis protas ir yra tas gamtoje negalintis kilti pradas. Ir jeigu taip, tai turėtume sakyti, jog žmonės protauja, o kiti gyvūnai – ne. Tačiau mūsų laikams tai svetima galvosena, nes nuolat pabrėžiami žmonių ir gyvūnų elgesio panašumai. Ir vieniems, ir kitiems priskiriamas gebėjimas protingai veikti: vieniems daugiau, kitiems mažiau. Todėl, ma-

[29] Salomonas Šultė, *op. cit.*, p. 317.

[30] Petras Avižonis, „Tarp mokslo ir Maižiešiaus“, in: *Lietuvos ūkininkas,* 1911-08-24, p. 301–302. Rašinys devynių dalių, skelbtas 1911-06-15, 29; 1911-07-06, 12, 27; 1911-08-03, 10, 17, 24.

[31] Salomonas Šultė, *op. cit.*, p. 318.

nau, Šultės požiūris sunkiau dera su mūsų laikams būdinga galvosena. Mums priimtinesnė kitokia mokslo ir filosofijos santykio samprata, –jog jie plėtojasi lygiagrečiai. Kalbant Maceinos terminais, mokslas apie žmogų renka žinias, o filosofija žmogų interpretuoja. Abu vertina tuos pačius duomenis, tik mokslas vienaip, o filosofija kitaip. Ir jeigu filosofas kartu ir tikintis, jis visur randa Dievo veikimą.

KATALIKŲ PASAULIEČIŲ ŽODIS

Kol kas katalikų vardu kalbėjo tik kunigai. Iš pasauliečių pirmas atsiliepė Pranas Dovydaitis, o po kelių metų – kiek jaunesnis, taip pat ateitininkas, anksti miręs Vytautas Endziulaitis. Jiedu susidraugavo studentaudami Maskvoje. Gimęs 1886 m., 1908–1912 m. Dovydaitis studijavo Teisių fakultete Maskvoje, po to – Istorijos-filologijos. Tačiau jau ir tada gyvybės atsiradimo ir žmogaus kilmės klausimai jam buvo pagrindiniai. Dovydaitis skaitė labai daug, knygas ryte rijo[32], ir daug jų buvo susiję su evoliucija. Kaip mokslo populiarintojas evoliucijai Dovydaitis paskyrė keliasdešimt rašinių, užsienio mokslininkų darbų santraukų, apžvalgų.

Ilgas jo rašinys, polemizuojantis su Avižoniu, pasirodė 1910 m. „Draugijoje“: „Abidvi pusi [...] koliojasi ir vienas kitam leidžia pakulniui purvo gniūžtes. To purvo tiek daug, kad pašalinis žmogus suvis nenori kišties į kovojančių tarpą“. Darwino sukakties proga Avižonis ryžęsis „išpert kailį „visokiems tamsybės apaštalams“ ir pranešti pasauliui negirdėtą ligšiol daiktą, būtent, kad Darvin'as „kaip and delno“ parodė savo išvadų teisingumą“. Tačiau „klerikalai“ elgiasi ne geriau. O mokslas, Dovydaičio nuomone, ne „poezija“. Moksle vien sausi faktai, ir jo paties rašinyje nebus „poėzijos arba barnių“ žodžių[33].

Mokslą aptarus siauriausia prasme – tai, ką sužinome pasitelkę atitinkamus metodus – ir pripažinus jo autonomiją, mokslo ir filosofijos santykį galima suprasti vienu iš trijų būdų. Pirmasis – tai Šliūpo ir Avižonio: filosofija mokslą apibendrinanti, šį bei tą išryškinanti, bet nesuteikianti jokių naujų žinių. Tokioms mokslu grindžiamoms pasaulėžiūroms būdinga neigti, atmesti viską, kas nežinoma mokslui: dvasią, sielą, Dievą, ir, tuo metu dažnai galvota, laisvę. Antrasis būdas – hierarchinis, Šultės ir Dovydaičio: filosofija pažinimą praplečianti ir užbaigianti, įvesdama mokslui neprieinamų duomenų. Būdinga čia pabrėžti, jog pasiekus mokslo ribą, lieka neatsakytų klausimų, kuriuos tegali atsakyti filosofija. Taip manantiems pasaulėžiūros išlieka tam tikru žinojimu, tačiau turinčiu šalia mokslo ir kitą šaltinį. Trečiuoju požiūriu, filosofija nėra pažinimas, bet, Maceinos žodžiais tariant, interpretacija. Šiuo atveju mokslui bei filosofijai vystantis lygiagrečiai, pasaulėžiūros – ir teistinės, ir ateistinės – priskirtinos ne pažinimui, bet protaujančiam tikėjimui.

Trečiąjį požiūrį laikau vaisingesniu: pasaulėžiūrinėse polemikose susikerta skirtingi tikėjimai. Aptariamojo meto nesutarimai – tai ne kova su prietarais dėl mokslo šviesos, bet susikirtimas dviejų tikėjimų, abiejose pusėse esant ir vulgarių, ir rafinuotų formų. Tačiau Dovydaitis mąsto antrosios sampratos rėmuose.

Kaip ir Šultė jis argumentuoja, jog dėl darvinizmo „mokyti vyrai“ nesutaria, tvirtindamas Avižonį klystant, jog nebelikę Darwino priešų. Priešingai, jų vis esą gausėja. Dingsta Darwino kova už būvį ir grįžtama arba prie Lamarcko, arba mutacijos teorijų. Taigi Dovydaičiui darvinizmas nėra patvirtinta mokslo tiesa. Taip pat jis, plėtojamas kaip pasaulėžiūra, neatlaikąs filosofinės kritikos.

Dovydaitis skiria transformizmą – organizmų „descendencijos“ mokslą – ir evoliucionizmą – mokslą „apie viso pasaulio materijos išsirutulojimą“ iš pirmykščio chaoso – kurio esama ir ateistinio, ir teistinio. Ateistiniu požiūriu, visata plėtojasi be tikslo, be plano, atsitiktinai. Plėtotės varomoji jėga – egoizmas, o žmogus tesąs paprastas gyvūnas. O teistiškai žiūrint, evoliucija yra planinga: visatoje matomas planas, visus procesus kreipiantis į vieną tikslą. Egoizmo vietoje teizmas mato draugiškumą, o žmoguje – iš žemesnių formų negalinčią kilti dvasią[34].

Manau, jog Dovydaitis sumaišo mokslą ir filosofiją. Pavyzdžiui, egoizmo klausimas yra mokslinis: ir biologijos ribose svarstoma, ar egoizmas, ar altruizmas rūšies požiūriu yra „adaptibilesnis“. Panašiai ir lyginamoji psichologija gali svarstyti, ar žmogų nuo kitų organizmų skiria neperžengiama riba. Kita vertus, plano ir tikslingumo klausimai yra filosofiniai: teleologijos problemų mokslininkai atsisakė keletą šimtmečių iki Darwino.

Mokslo žinių skleidimas – Dovydaičio didžioji aistra. 1920 m. jis įsteigė „Kosmos: Gamtos mokslo ir geografijos laikraštį“, kurio pirmuosius numerius daugiausia jis pats ir užpildė. 1929 m. pasirodė „Gamtos draugas“, „populiarus“ „Kosmos“ ir „Ateities“ priedas. Abejuose „organizmų descendencijos teorijai“ skiriama daug dėmesio, beveik visur pabrėžiant darvizmą, kaipo mokslą, žlungant.

Tačiau savo leidiniuose Dovydaitis skiria vietos ir darvinizmo gynėjams, išskirtinai gerbdamas jėzuitą darvinistą Erichą Wasmanną[35], 1929 m. „Gamtos drauge“ paskelbdamas jo autobiografinį „Descendencijos teorija seniau ir šiandien“. Wasmanno nuomone, krikščiony-

[32] Juozas Girnius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago, 1975, p. 100.

[33] Pranas Dovydaitis, „Šis tas apie darvinizmą ir p. Avižonio principus“, in: *Draugija*, 1910, Nr. 39, p. 209–230; 210, 211.

[34] *Ibid.*, p. 216–217.

[35] Žr. Dovydaičio sveikinimo laišką Wasmannui in: *Gamtos draugas*, 1936, rugsėjis–spalis, p. 134–135.

bės neprieteliai piktnaudoję evoliucijos teoriją. Todėl jie kalti, jog krikščioniškai galvojantieji negali ramiai svarstyti evoliucijos klausimų. „Descendencijos teorija, kaip gamtos mokslo teorija, savy nepriklauso nuo jokios pasaulėžiūros, jokios religinės komisijos, jokios politinės partijos“. Akivaizdu, jog Wasmannas viską palieka gamtos dėsniams su viena išimtimi: „dvasinė žmogaus siela galėjo įžengti į būtį tik sukūrimo, bet ne evoliucijos keliu“[36]. Wasmannas prisipažįsta, jog jo paties scholastinis išsiauklėjimas ilgai jam trukdė teisingai įvertinti darvinizmą: tik ilgai su juo kovojęs jis tapo Darwino šalininku. Manau, kad ir Dovydaičiui kliūtis buvo ne religija, bet scholastinė filosofija.

Gausybėje Dovydaičio rašinių evoliucijos klausimu esama ir artimesnių filosofijai. Juose pastebima scholastikos įtaka. 1925 m. ateitininkų leidžiamame „Židinyje“, jis, pritardamas, cituoja: darvinizmas „yra mėginimas išaiškint, kuriuo būdu aklai svaidant plytas gali iš jų pastatydint namus“[37]. Čia akivaizdus scholastikos – ir kasdienio, sveiko proto – dėsnis, kad priežastis turi turėti ne mažiau būties už pasekmę. Priešingu atveju priežastis teiktų pasekmei tai, ko pati neturi. Šiuo atveju, laikantis Darwino mokymo, priežastis yra atsitiktinumas, o pasekmė – organizmai, gerai sutvarkytos, sudėtingos struktūros.

Manau, kaip tik šis momentas Dovydaičiui labiausiai kliuvo: chaosas, be tvarkančios rankos, negali pagaminti harmonijos. Pasilikdamas scholastikos ribose, Dovydaitis nesupranta, kad pagal tikimybių teoriją, esant pakankamai laiko ir pakankamai daug bandymų, kaip tik taip ir atsitinka. Prie šios temos jis grįžta rašinyje „Organizmo ir gyvybės idėja šių dienų biofilosofijoje“. Rašinio kalba vaizdi ir, manau, atskleidžianti gilesnius dovydaitiškos darvinizmo kritikos motyvus.

Esti dvi gyvybės sampratos: mechanistinė ir aristotelinė. Mašina yra kažkas „pastyręs, nelankstus, be vidujingumo, trumpai sakant – be sielos“. O Aristotelis išvysto „įsielintą gyvybės supratimą“. Pagal jį, organizmo „atskiras dalis suriša kažkoks *giliai vidujingas* ryšys“. Nereikia nė pridurti, kad scholastikos rėmuose „pastyrusi“ būtis negali kitos „įsielinti“.

Amerikietis filosofas Williamas Jamesas filosofiją nusakė kaip paveikslų tapymą. Manau, šiame rašinyje Dovydaitis visų pirma ir yra tapytojas. Jis mus veikia ne paviršutiniškai, bet ir apeliuodamas ne į protą, o į estetinį būties išgyvenimą. Pasak Dovydaičio, mūsų civilizacija, formuojama mechanizmo, esti „išsidvėsusi“[38].

Jameso manymu, pasaulėžiūra yra tikėjimas ir jos pradas visuomet estetinis. Tad pasaulėžiūrų kovose rungiasi skirtingi estetiniai būties išgyvenimai. Manau, minėtame rašinyje Dovydaitis kaip tik ir atskleidžia savąjį: būtis yra įsielinta. Idant nekiltų nesusipratimų, pastebėtina, kad kalbama vien apie Dovydaičio filosofinės darvinizmo kritikos versmę. Kaip jau sakyta, yra daug jo perdėm mokslinių rašinių.

Vieną iš savo rašinių Dovydaitis pavadino keistokai – „Filosofiškos ir teleologiškos skruzdžių svetingumo problemos pagal E. Vasmano tyrinėjimus“. Čia ryški hierarchinė mokslo ir filosofijos santykio samprata. Wasmannas esą atradęs, kad kelios skruzdėlių rūšys savo lizduose nesavanaudiškai auginančios vabzdžius. Skruzdės juos peni, prižiūri, bet ne maistui. Taigi skruzdėlėse randame „svetingumo“ instinktą. Darvinistinė „natūrinė selekcija“ šio instinkto kilmės negalinti išaiškinti, nes selekcijos būdu tegalinčios atsirasti organizmui naudingos savybės. Individai elgiasi savanaudiškai ir taip tarnauja savo rūšiai: rūšys klesti, nes savanaudiški individai valgo ir dauginasi. Taigi rūšiai naudinga, kad individai veiktų savanaudiškai. Darvinizmo rėmuose visa tai lengvai išsitenka. Bet kaip į juos įterpti svetingumo instinktą, kai be jokios naudos sau vienos rūšies individai tarnauja kitos rūšies gerovei? Anot Dovydaičio, tai galima išaiškinti vien teistiškai. Gamtoje randasi „tikslingumas (teleologija)“, visus procesus palenkiantis „aukštesniam gamtos tvarkos“ tikslui[39].

Nežinomas autorius. Gamtos albumas. XIX a. Ofortas. LNB fondai

Šiuo atveju filosofija įsikiša ir užbaigia tai, ko mokslas pagal savo išgales užbaigti nesugeba.

[36] Erich Wasmann, „Descendencijos teorija seniau ir šiandien“, in: *Gamtos draugas*, 1929, rugsėjis, p. 151–168; 158, 167.

[37] Pranas Dovydaitis, „Šių laikų gamtos mokslo problemos“, p. 105.

[38] Pranas Dovydaitis, „Organizmo ir gyvybės idėja šių dienų biofilosofijoje“, in: *Logos*, 1928, Nr. 1, p. 85–112; 85.

[39] Pranas Dovydaitis, „Filosofiškos ir teleologiškos skruzdžių svetingumo problemos pagal E. Vasmano tyrinėjimus“, in: *Logos*, 1923, Nr. 1–2, p. 81–94.

Avižonio 1911 m. rašinys „Tarp mokslo ir Maižiešiaus“ pagrindinį dėmesį skiria Dovydaičiui. Jis teisus, kad „stud. Pr. D.“ „begalo nekenčia betvarkių, betikslių atsitikimų. [...] Prie tokių betvarkių atsitikimų jis priskaito ir savitą gyvybės atsiradimą iš negyvybės“. Tačiau, užuot išvystęs tikimybių teorija grįstą Dovydaičio kritiką, Avižonis pasitenkina pastaba, kad pasaulio sutvėrimas, būdamas ne pagal gamtos dėsnius – toks pat „netikėtas atsitikimas“[40].

Avižonio požiūriu kovoja mokslas su Moze, ir ne kaip intelektiniu rafinuotumu lygiavertės pasaulėžiūros, bet kaip mokslo tiesos su senose knygose randamais mitais. Nepastebėjau Dovydaitį mėginus supažindinti Avižonį su katalikiškąja Šv. Rašto samprata: kad katalikų akimis tai ne gamtos mokslų, o išganymo vadovėlis, išdėstytas savo laikams suprantama kalba[41]. Šiuo požiūriu biblini visatos sukūrimo mitai išreiškiantys mokslui (siaurąja prasme) svetimą, filosofinę problematiką. Akivaizdu, kad Avižonis filosofinių Dovydaičio argumentų nepastebėjo.

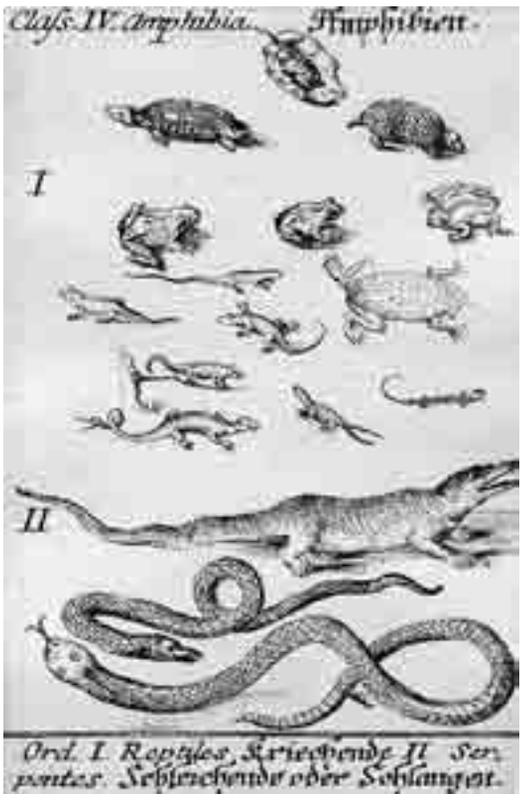

Nežinomas autorius. Gamtos albumas. XIX a. Ofortas. LNB fondai

Kaip ir Dovydaitis, prie evoliucijos temos Avižonis grįždavo dažnai. 1918 m. Voroneže jis išleido keliolikos puslapių knygelę „Gyvybė ir jos atsiradimas ant žemės“. Religinių atsakymų beveik neliesdamas, jis pripažįsta mokslą dar nežinant, kaip atsirado gyvybė, tačiau tai esąs tik laiko klausimas. Tikriausiai mokslininkai išsiaiškins, kad „jaunose žemės buvimo dienose“ vykusios dabar nežinomos cheminės reakcijos, kurių „pasekmė buvo cheminis junginys, įgavęs pusiaugyvės ir pagaliau gyvos medžiagos formas“[42].

Avižonio knygelę pavartyti verta. Joje atsispindi seniai užmiršti, fantastiški mokslininkų spėliojimai, kartais maišantys mokslą ir filosofiją. Pavyzdžiui, „panspermijos hypotezė“, skelbianti, kad „gyvybės sėklos“ esančios amžinos ir randamos visame kosmose, o mūsų žemėn jas atnešti galėję kad ir saulės spinduliai. Akivaizdu, kad teigiant gyvybę esant amžiną, filosofiniai klausimai tik atidedami, o ne išsprendžiami. Šiuo atveju vėl susiduriame su mokslo ribų klausimu bei mokslo ir filosofijos santykiu.

1928 m. Berlyne įvyko tarptautinis genetikos kongresas, kuriame iš Lietuvos dalyvavo Landau. Grįžęs Kaunan, jis perskaitė pranešimą, esą kongresas leidęsis ir į transformizmo kritiką, nes jokiu būdu viena rūšis negalinti kilti iš kitos. Atsiliepė Avižonis: Darwiną skelbti anachronizmu, kaip daro Landau, per anksti. Avižoniui pats transformizmas nekėlė abejonių, tačiau lieka neišaiškintas descendencijos būdas ir priežastys[43].

Landau pasakojo, kad kongrese dalyvavo ir garsus rusų genetikas antidarvinistas Nikolajus Vavilovas, sukūręs naują „dėsningumu paremtą“ evoliucijos teoriją[44]. Į Vavilovo teoriją nesu įsigilinęs, tačiau vienu požiūriu ji panaši į Dovydaičio dėsningumo kaip atsitiktinumo priešingybės supratimą. Galima pridurti, kad ir Jasaitis, tuo metu studentas Berlyne, manė atsitiktinumą esant darvinizmo silpnąja vieta, nes organizmų vystymasis yra tikslingas.

Turbūt geriausiai gyvybės kilmės klausimu informuotas buvo Dovydaičio draugas Vytautas Endziulaitis, miręs dar 1918 m. Maskvoje jis studijavo chemiją, zoologiją, anatomiją. Dovydaičio liudijimu, Endziulaitis buvo „*vitalizmo* ir apskritai *teistinės gamtos filosofijos* šalininkas“, mėgo vitalistą, zoologą-filosofą Hansą Drieschą[45]. Endziulaitis išskirtinai domėjosi evoliucijos bei žmogaus kilmės klausimu, planuodamas ta tema rašyti savo diplominį darbą. Jis buvo surinkęs daug medžiagos, pasinaudodamas ir Dovydaičio asmenine biblioteka Maskvoje. Dalį 1913 m. jis paskelbė „Ateityje“, Avižonį minėdamas tik prabėgomis.

Kaip ir Dovydaitis, jis pripažįsta mokslo autonomiją: „pažiūrėkime ramiai, ką mokslas sako. Ramiai, sakau, nes nebūtų prieštaravimo krikščionystei, jei kas

[40] Petras Avižonis, „Tarp mokslo ir Maižiešiaus“, in: *Lietuvos ūkininkas,* 1911-07-06, p. 236–238.

[41] Tai suglaustai išdėsto Wassmannas (p. 158).

[42] Petras Avižonis, *Gyvybė ir jos atsiradimas ant žemės*, Voronežas, 1918, p. 38.

[43] Landau kalbos santrauka ir Avižonio atsiliepimas skelbtas: *Kosmos*, 1928, Nr. 5–6, p. 259–272.

[44] Erich Landau ir Pranas Dovydaitis, „5-sis internacinis genetikos kongresas Berlyne ir jo atgarsiai Kaune“, in: *Kosmos*, 1928, Nr. 4, p. 189–193.

[45] Pranas Dovydaitis, „V. Enziulaičiui atminti“, in: *Ateitis,* 1919-07-30, p. 41.

prirodytų, kad gyvybė atsiranda iš negyvenos“. Tada, kadangi Lietuvoje „silpnai mokina“ gamtos mokslų, jis pateikia elementarių žinių apie „celules“ ir embriologiją. Jo nuomone, viena tvirčiausių mokslo išvadų, pateikta Louis Pasteuro, yra „visa, kas gyva, iš to, kas gyva“. Tad materialistiniai monistai ne tik negali paaiškinti, kaip iš negyvos medžiagos atsiranda gyvybė, bet ir prieštarauja mokslui. Jų antireliginės dogmos juos verčia griebtis postulatų, kad turi rastis kažkas, iš ko gyvybė galinti kilti. Taip, postulatų padedami, jie išvengia Dievo. Ir Endziulaitis paprastai klausia, ar tai „galima pavadinti liuosu mokslu“? Ne: materialistai monistai, tikėdami „tai, ko nematė ir ko negali suprasti“, mokslą paverčia savo pasaulėžiūros tarnaite[46].

Mokslininkai sutaria, kad „dabartiniai gyvuliai išsivystė iš kitų“. Nesutariama tik dėl išsivystymo būdo: varžosi Darwino, Lamarcko, De Vrieso teorijos. Taigi, kiek kalbama apie mokslo būklę, Endziulaitis ir Avižonis sutaria. Tačiau Avižonis tiki, kad mokslinė pažanga pašalins nesklandumus, užpildys spragas. O Endziulaitis tiki, kad visada pasiliks ervdės filosofiniams svarstymams, neišvengiamai vedantiems teizmo kryptimi. Įdomu, kad Endziulaičio mokslo samprata yra modernesnė, nes XX a. mokslo filosofija labiau linkusi prabrėžti mokslo netikrumą, neužbaigtumą. Šiuo atžvilgiu „pažangiečio“ Avižonio dogmatiškas tikėjimas mokslu atrodo archaiškas.

VIETOJ PABAIGOS: ESTETINĖ PASAULĖŽIŪRŲ TAKOSKYRA

Kaip minėta, Dovydaičio mokslo populiarizacijai skirtas „Kosmos“ pasirodė 1920 m. Po trejų metų kaip atsakas pasirodė „Kultūra: Mokslo populerus žurnalas“. Dauguma straipsnių dalykiški, nepoleminiai. Tačiau ir „Kultūra“ ne visada pajėgė atsispirti primityvaus – sakytum, šliūpiško – antiklerikalizmo pagundai. Pavyzdžiui, rašinys „Jėzavitai“: norintiems atsikratyti „vidurinių amžių liekanų, klerikalizmo [...], jėzavitai yra labai pavojingi priešai“[47].

„Kultūroje“ apie gyvybės kilmę rašė gydytojas Jonas Kairiūkštis, priklausęs Šliūpo įsteigtai Laisvamanių etinės kultūros draugijai. Iš visų minėtųjų ginčininkų Kairiūkštis moksliškiausias. Nemėgindamas spręsti, ar Darwinas teisus, jis pristato anatomijos ir biochemijos faktus, rodančius žmogaus ir gyvulių giminystę[48]. Į mokslo ir filosofijos santykį jis žiūri pozityvisto akimis: besivystantys mokslai pamažu iš filosofijos perima įvairias sritis[49]. Tikėdamas, kad su laiku gamtos mokslai nugalės visas kliūtis, jis nepagaili stiprių žodžių mokslo nesuprantantiems katalikams, minėdamas ir Dovydaičio „Logos“:

> Tiktai jų tarpe galima sutikti atsilikusi nuomonė, kad, antai žmogaus kilmės, sielos atsiradimo problemos negali būti sprendžiamos gamtos mokslų jėgomis. [...] šio ortodoksnio sparno filosofai, nepatenkinti mokslu, pasiliko absoliutingos tiesos jieškotojais. Jie nieko neišmoko nuo dabartinių laikų – gamtos mokslų progreso amžiaus, uolūs įpėdiniai senų metafizikų, jie eina jų pramintais takais.[50]

Kairiūkštis nesupranta, kad dogmatiškas tikėjimas mokslu lengviau dera XIX a. viduriui negu jo gyvenamajam metui.

Tačiau jo raštuose randasi ir lietuviškoms polemikoms nauja gaida, savita estetinė visatos patirtis, ženklinanti giliausią teizmo ir modernaus ateizmo takoskyrą. Kairiūkščiui pasibjaurėjimą kelia teistų antropocentrizmas: „Senoji svajonė, kuri statė žmogų viso pasaulio centre ir matė jame geriausį Kūrėjo padarą, griūva to pasaulio plėtotės didingumo akivaizdoje“[51].

Kaip matėme iš pavyzdžio, pateikto pradžioje, kun. Moreux žadina pasibjaurėjimą mūsų tariamais gauruotais protėviais. Kairiūkštis panašiai tapo pasibjaurėjimą keliantį paveikslą, tik, manau, siekiantį giliau: žmogaus puikybę, save statant pačioje begalinio kosmoso viršūnėje. Vertindamas Wassmanną, Kairiūkštis rašo:

> Juk religijos kūrinys su ta neprasta reikšme, kurios ji duoda žmogui ir žemei pasauly, su Biblijos legendomis ir stebūklais, kur Dievas, angelai ir velniai bendrauja su žmonėmis ir kišasi į asmens ar tautos gyvenimą ir kurie už tat taip naiviais atrodo kritingam protui, yra taip sustingęs ir sukietėjęs, kad jokia jų aiškinimo evoliucija negali išgelbėti religinių padavimų.[52]

Taigi Kairiūkščio manymu mokslas ne vien gamina formules, gamtos dėsnius, bet skatina ir savitą, antropocentriniam teizmui svetimą, begalinio kosmoso pajautą. Kitas klausimas, ar teizmas esti savaime antropocentrinis, ar kaip toks pasireiškia tik savitame kultūriniame kontekste, nes verčiamas kalbėti savo laikams suprantama kalba.

[46] Vytautas [Endziulaitis], „Gyvybės atsiradimas“, in: *Ateitis,* 1913, Nr. 10, p. 492–502.

[47] „Jėzavitai“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 7–8, p. 355–358. Tradicinis kaltinimas jėzuitams, esą šie moko tikslą pateisinant bet kokias priemones, buvo svarstomas ir teismuose. Jėzuitų kaltintojai pralaimėjo Norvegijoje ir Vengrijoje; žr. *Tiesos kelias,* 1928, Nr. 4, p. 247–248.

[48] Jonas Kairiūkštis, „Žmogaus kilmės problema“, in: *Kultūra*, 1923, Nr. 2, p. 143–157.

[49] Jonas Kairiūkštis, „Gamtos mokslai ir filosofija (bendrasis pasaulėžvalgos įvadas)“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 2, p. 73–80.

[50] Jonas Kairiūkštis, „Dabartinė filosofija ir jos krypsniai“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 6, p. 221–227.

[51] Jonas Kairiūkštis, „Žmogaus kilmės problema“, p. 157.

[52] Jonas Kairiūkštis, „Dabartinė filosofija ir jos krypsniai“, p. 227.

MARIANO ZDZIECHOWSKIO FILOSOFINĖ VAIZDUOTĖ

Alvydas Jokubaitis

Šių metų spalio 5 d. sukanka 70 metų nuo didžio, bet tik retam lietuviui žinomo prieškarinio Vilniaus universiteto rektoriaus Mariano Zdziechowskio mirties. Ta proga LKMA ir Krokuvos Jogailaičių universitetas Vilniuje surengė tarptautinę mokslinę konferenciją.

Zdziechowskių giminė, XVIII a. atsikėlusi iš Lenkijos į LDK, įsikūrė Minsko vaivadijoje, Rakove, o Marianas gimė 1861 m. gretimame Novosiolkų dvare. Vidurinį išsilavinimą įgijo Minsko gimnazijoje, po to įstojo į Sankt Peterburgo universiteto Istorijos-filosofijos fakultetą. Jame be kita ko studijavo sanskrito kalbą, o užgimusį interesą Rytams išlaikė iki pat gyvenimo pabaigos. Netrukus persikėlęs studijuoti į Tartu universitetą, Zdziechowskis pasinėrė į lyginamąsias slavų tautų literatūrų studijas, kurias baigė su aukso medaliu už konkursinį darbą apie rusų epo herojų Dobrynią Nikitičių. Toliau tęsė slavistikos studijas Grace, Zagrebe, Ženevoje ir vėl Peterburge, kur rengė disertaciją. Jau ją publikavęs („Mesianistai ir slavofilai“), jis Krokuvos Jogailaičių universitete pelnė filosofijos daktaro laipsnį (1889), o 1894 m. už studiją „Baironas ir jo epocha“ – to paties universiteto habilitaciją. 1899 m. tampa ekstraordinariniu, o 1904 m. – ordinariniu profesoriumi, jau 1903 m. tampa prestižinės Mokslų Akademijos Krokuvoje nariu-korespondentu, o 1909 m. – tikruoju nariu.

Tačiau nepaisant tokios užtikrintos karjeros, Zdziechowskis nepasiliko už akademinio pasaulio sienų. Kaip slavofilas jis buvo vienas pagrindinių Slavų komiteto Krokuvoje steigėjų (1901). Aktyviai dalyvaudamas tarptautiniuose visuomeniniuose kongresuose, jis vis kėlė lenkų klausimą ir stengėsi atsverti rusofilišką slavų vienybės idėjos interpretaciją, kurios šviesoje Rusija rodėsi esanti slavų tautų globėja ir užtarėja. Gerai išmanydamas rusų literatūrą, palaikydamas ryšius su Vladimiru Solovjovu, Levu Tolstojumi, Eugenijumi Trubeckojumi, Sergejumi Bulgakovu ar Nikolajumi Berdiajevu, jis vis dėlto buvo linkęs nepasitikėti Rusija. Šis jo atsargumas ypač išryškėjo prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui. Antai kai Rusijos kariuomenės vadui 1914 m. lapkritį paskelbus atsišaukimą į lenkų tautą, šioje įsivyravo beribis entuziazmas, viliantis naująją Lenkiją kurti atsirėmus į Rusiją, Zdziechowskis buvo vienas nedaugelio, šitai traktavusių tik kaip taktinę gudrybę, siekiant užsitikrinti lenkų lojalumą nelengvame kare.

Karo pradžia jį užklupo Rakove ir, fronto linijos atkirstas nuo Krokuvos, jis nebesugrįžo prie ankstesnio gyvenimo. Kiek įstengdamas jis sekė didžiąsias epochos permainas ir jas komentavo Peterburgo lenkų laikraščiuose. Rusijos revoliuciją, kulminaciją pasiekusią per bolševikų perversmą, Zdziechowskis regėjo kone iš eschatologinės perspektyvos: bolševikų siautėjimą ir jų įsitvirtinimą jis lygino su pragariškų jėgų įsiveržimu, kokio dar žmonija nebuvo mačiusi. Nesunkiai įžvelgęs, kad galutinis bolševizmo tikslas yra minties apie Dievą užmušimas žmogaus sieloje, jis bolševizmą vertino kaip ypač brutalų bandymą sugyvulinti žmogų.

Marianas Zdziechowskis. Apie 1927

Bolševikinis bestializmas, kurio bacilos pasklido po Lenkiją ir kitas Europos šalis, tapo priešu, kovai su kuriuo Zdziechowskis skyrė nepaprastai daug jėgų iki pat savo mirties.

1918–1919 m. įsikūręs Vilniuje, jis netrukus įsijungė į atkuriamo Stepono Batoro universiteto veiklą: 1921 m. tampa Humanitarinių mokslų fakulteto dekanu, 1925 m. išrenkamas rektoriumi ir šias pareigas ėjo iki 1927 m. pradžios. Vilniuje jis tapo vienu žinomiausių žmonių ir po 1926 m. gegužės perversmo Valstybės Vadas Józefas Pilsudskis net mąstė apie jo kandidatūrą į Lenkijos Prezidento postą. Gyvendamas Vilniuje jis nutolo nuo slavofilų ideologijos ir tapo karštu Vengrijos draugu. Jo įsitikinimu, artimas Lenkijos ir Vengrijos bendradarbiavimas galėjo duoti šansą atsispirti Rytų koloso spaudimui.

Tačiau būtų netikslu teigti, kad profesorius Zdziechowskis buvo įtakingas asmuo margoje to meto Vilniaus visuomenėje. Mat nemažai daliai to meto akademinio jaunimo atrodė patrauklios socializmo idėjos, o kai kuriems net ir patys bolševikai regėjosi kaip Pažangos amžiaus avangardinis būrys. Todėl konservatyvus mąstytojas, vis pabrėžiantis iš Raudonųjų rytų kylantį mirtiną pavojų ir pranašaujantis tuoj tuoj įvyksiant katastrofą, negalėjo būti patrauklus „pažangiajam“ jaunimui. Savo kitalaikiškumą gerai nujautė ir pats Zdziechowkis, prieš mirtį rašytuose tekstuose prisipažinęs priklausąs jau amžiams palaidotam pasauliui. Jo noras numirti dar neprasidėjus katastrofai išsipildė. Jis atgulė Antakalnio kapinėse, o nepraėjus metams prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Ir tik po to, kai daugeliui jo jaunesnių amžininkų teko savo kailiu patirti nematytus nacistinio ir stalininio teroro baisumus, atėjo pavėluotas supratimas – *o vis dėlto jis buvo teisus*!

„Jeigu manęs šiandien paklaustų, kuo aš jaučiuosiu širdies gelmėje, pasakyčiau, kad jaučiuosiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, nesutraukoma unija sujungtos su Lenkija, piliečiu. Kai matau ant Pilies kalno plevėsuojant vėliavą su Ereliu, bet be Vyčio, tai jaučiu kaip man asmeniškai padarytą skriaudą. Toks yra širdies balsas“.

NŽ-A skaitytojų dėmesiui siūlome prof. Alvydo Jokubaičio tekstą, parengtą pagal konferencijoje „Perpratęs totalitarizmą: Marianas Zdziechowskis“ perskaitytą pranešimą.

Darius Baronas

Kodėl reikia kalbėti apie Mariano Zdziechowskio filosofinę vaizduotę, o ne apie filosofines pažiūras, kaip tai dažniausiai daro filosofijos istorikai? Pirmiausia todėl, kad Zdziechowskis nebuvo filosofas griežtąja žodžio prasme. Jis balansavo ties literatūros, filosofijos ir politinės eseistikos riba. Antra, jo filosofinę mintį valdė net kelios filosofinės vaizduotės tradicijos, kurias galima apibūdinti kaip tam tikrus filosofinių vaizdinių rezervuarus.

Zdziechowskis buvo vaizduotės žmogus, kaip ir dera tikram romantikui. Tikras romantikas turi rašyti romanus. Tam jį įpareigoja žodis „romantizmas“, kilęs kaip nuoroda į romaną. Be vaizduotės neįmanoma parašyti romano. Zdziechowskis buvo rašytojas plačiausia šio žodžio prasme. Jis savo meto įvykius stengėsi įvilkti į iš kitų laikotarpių, epochų ir romanų atkeliavusių vaizdinių apdarą. Šiuo požiūriu jis daug kuo buvo panašus į don Kichotą. Tačiau neturėjo Miguelio de Servanteso don Kichotui būdingo komizmo.

Mano tikslas ir yra – parodyti pagrindinius Zdziechowskio filosofinių vaizdinių šaltinius. Blaise'as Pascalis yra sakęs, kad „žmonės vadovaujasi dėsniais, kuriuos visose srityse įvedė beprotiška žmonių vaizduotė“. Zdziechowskio vaizduotė nebuvo beprotiškesnė už bet kurią kitą žmogiškąją vaizduotę. Tačiau ji neabejotinai pakluso tam tikriems dėsningumams.

Šiandien mes linkę veidmainiauti kalbėdami apie Zdziechowskio kūrybą. Pripažįstame jo moralinį autoritetą, tačiau jaučiamės svetimi jo idėjoms ir stiliui. Tai, prie ko mus pripratino dabartinė filosofinė vaizduotė, ryškiai skiriasi nuo to, kas valdė Zdziechowskio filosofinius samprotavimus. Šio autoriaus kūrybos likimas primena XIX a. lenkų romantikų (tarp kurių daugumą sudarė lietuviai senąja LDK lietuvybės prasme) likimą. Lenkų kultūrinė tradicija neįsivaizduojama be romantizmo. Tai vienas svarbiausių lenkų kultūrinės tapatybės elementų. Tačiau, nepaisant šito, lenkai mažai skaito filosofinius savo romantikų kūrinius. Juos ir romantikus skiria kažkokia neįveikiama hermeneutinė praraja. Panašiai skiriasi ir mūsų bei Zdziechowskio filosofinės vaizduotės formos: mes stovime pozityvizmo ir postmodernizmo, o Zdziechowskis – romantizmo ir neoromantizmo pusėje.

1919 m. į atkurtą Vilniaus universitetą atvyko trys vyresnės kartos lenkų filosofai – Wincenty Lutosławskis, Marianas Massonius ir Marianas Zdziechowkis. Lutosławskis ir Zdziechowskis buvo susiję su XIX a. lenkų romantizmo tradicija. Abu jie liko nesuprasti to meto Vilniaus ir Lenkijos visuomenės. Tarpukario Lenkijoje viešpatavo visiškai ne romantiškas požiūris į filosofiją. Tada filosofines madas diktavo Lvovo–Varšuvos filosofinės mokyklos pozityvistai.

Daugumai tarpukario Lenkijos filosofų Zdziechowskis ir Lutosławskis ir atrodė kaip don kichotai – pasaulis gyveno vienais, o jie kitais vaizdiniais. Lutosławskis bandė kovoti su pasikeitusiu pasauliu, stengėsi jam primesti romantiškos filosofinės vaizduotės formas, o Zdziechowskis tokios kovos atsisakė. Jį apėmė gilus pesimizmas. Jis tapo romantiku be romantiškų iliuzijų, jį užvaldė mistiniai vaizdiniai.

Galima suprasti Lutosławskio nusivylimą – jis jautėsi puoselėjąs lenkiškojo romantizmo tradiciją, tačiau tėvynainiai jo nesuprato. Lvovo–Varšuvos mokyklos filosofus jis vadino vokiškosios filosofinės tradicijos atstovais, o Vilnius tapo jo didelio asmeninio nusivylimo miestu. Tačiau, greta to, jis niekada neprarado tikė-

jimo lenkų romantizmu. Zdziechowskis elgėsi kitaip. Profesoriaudamas Stepono Batoro universitete, jis nutolo nuo filosofijos ir tapo literatūros profesoriumi bei politiniu eseistu.

Lutosławskis bandė įrodyti lenkų romantizmo filosofinės tradicijos gyvybingumą, o Zdziechowskis prarado tikėjimą ne tik romantizmu, bet ir filosofija. Tarpukario Lenkijoje įsitvirtino filosofinės mados, kurioms Vilniuje atstovavo profesorius Tadeuszas Czeżowskis ir jo auklėtiniai. Zdziechowskis jautėsi negalįs pasakyti ką nors reikšmingesnio lenkų analitiniams filosofams. Jis buvo įpratęs prie kitokios filosofinės vaizduotės pašnekovų.

Stepono Batoro universiteto auklėtinis, Teisės fakulteto studentas Czesławas Miłoszas po Antrojo pasaulinio karo sakė, kad jam labiausiai įsiminė profesoriaus Zdziechowskio katastrofizmas, jo nuolatinės kalbos apie greitą pasaulio pabaigą[1]. Zdziechowskis jautėsi gyvenąs „baigties akivaizdoje“. Būtent taip vadinasi jo paskutinė knyga – *W obliczu końca* (1937). Galima ginčytis dėl Zdziechowskio pasaulio pabaigos sampratos, tačiau abejonių nekelia faktas, kad jis tikrai stovėjo lenkų romantizmo filosofijos pabaigos akivaizdoje. Lenkų filosofinę vaizduotę užvaldė kiti vaizdiniai ir jų tvarkymo būdai.

Lenkų romantizmas prasidėjo Vilniuje, būtent čia sofija būtų mokslas, panašus į gamtos mokslus. Zdziechowsį filosofija domino kaip dvasios mokslas. Jis mielai būtų pasirašęs po Stepono Batoro universiteto adjunkto Henryko Elzenbergo tvirtinimu, kad vertinimų vengiantis mokslas veda į barbarybę. Zdziechowskio tekstai yra ne mokslinių tiesų įrodinėjimai, bet pasaulėžiūrinių ginčų dalyviai. Jis be kokio nors mokslinio nešališkumo ir neutralumo gynė savo moralinius, religinius ir politinius įsitikinimus.

Zdziechowskis mokėjo skaityti kitų filosofų tekstus. Jo knygos – tai ilgi kitų autorių samprotavimų atpasakojimai, o ne koks nors analitinės tezės įrodinėjimas. Zdziechowskiui nepatiktų mūsų dabartiniai moksliniai, į objektyvumą ir nešališkumą orientuoti jo kūrybos tyrinėjimai. Jis pasiūlytų būti subjektyviems. Tai kertinis jo romantizmo (tiksliau – neoromantizmo) akmuo. Kai mes apie šį autorių kalbame pozityvistine kalba, tampame svetimi jo pagrindinei filosofinei nuostatai. Pozityvistinę retoriką galima taikyti Vilniaus universiteto profesoriams Massoniusui ir Czeżowskiui, bet ne Zdziechowskiui.

Jo filosofinę vaizduotę valdė lenkų ir Vakarų Europos romantikų idėjos, kitas svarbus šaltinis – katalikybė. Zdziechowskis bandė sujungti romantizmą ir katalikybę. Tai ypač gerai rodo jo knyga *Pesymizm, romantyzm, a podstawy chrześcijaństwa* (1915). Tarp lenkų

jis ir baigėsi. Pagrįstai galima kalbėti apie vilnietišką lenkų romantizmo kelią nuo Adomo Mickevičiaus iki Mariano Zdziechowskio. Lutosławskis romantizmą pavertė masinio vartojimo objektu, taip iš jo atimdamas poetinį polėkį. Zdziechowskis liko ištikimas romantiškosios tradicijos poetiškumui, pasireiškiančiu grynai ir pusiau mistiniais samprotavimais.

Lvovo–Varšuvos mokyklos analitikai siekė, kad filo- romantizmo ir katalikiškosios tradicijos visada egzistavo įtampa. Tai sąlygojo abiejų vaizduočių skirtumai. Romantikai jautėsi daug mažiau varžomos vaizduotės žmonėmis, negu katalikų mąstytojai. Zdziechowskis šiuo požiūriu taip pat nėra išimtis. Jis tapo vienu pirmųjų lenkų neoromantikų, užmezgusių ryšius su Vakarų Europos katalikiškojo modernizmo atstovais. Jo veikalą *Pestis perniciosissima, rzecz o współczesnych kierunkach myśli katolickiej* galima laikyti pirmąja lenkiška neoromantizmo ir katalikiškojo modernizmo sinteze. Tačiau Zdziechowskis gana greitai atsisakė savo

[1] Czesław Miłosz, „Religijność Zdziechowskiego“, in: *Znak*, 1981, Nr. 322–323, p. 513–527.

simpatijų katalikiškajam modernizmui. Tam jį paskatino asmeninis susitikimas su popiežiumi Pijumi X ir jo enciklika *Pascendi dominici gregis* (1907).

VU bibliotekos Rankraščių skyriaus archyvas rodo, kad Zdziechowskis palaikė asmeninius ryšius su žymiausiais to meto katalikų modernistais – Maurice'u Blondeliu, Alfredu Loisy, Lucienu Laberthonière'u, George'u Tyrellu, Antonio Fogazzaro. Dar įdomiau, kad XX a. pradžios rusų religiniai mąstytojai (Nikolajus Berdiajevas, Dmitrijus Merežkovskis, Sergejus Bulko knygos *Od Petersburga do Leningrada* pavadinimas. Bėgdamas iš Sovietų Rusijos, Zdziechowskio draugas Merežkovskis iš pradžių atvyko į Vilnių. Zdziechowskiui ir Merežkovskiui Rusijos įvykiai pirmiausia turėjo ne politinę, o religinę prasmę. Zdziechowskis buvo keistos – mistiškai nuspalvintos – sovietologijos autorius.

Lenkų filosofijos istorikas Janas Skoczyńskis Zdziechowskio Vilniaus laikotarpio darbus priskiria „politinei moralistikai"[2]. Tai gana vykęs apibūdinimas. Zdziechowskis iš tikrųjų nemokėjo atskirti moralės ir

gakovas) – į jį žiūrėjo kaip į tarpininką tarp stačiatikių ir katalikų modernistų. Tai ypač gerai rodo Berdiajevo jam rašyti laiškai. Gyvendamas Paryžiuje, Berdiajevas įgyvendino savo seną sumanymą – jis bendrai diskusijai surinko stačiatikių religinius mąstytojus ir katalikų modernistus. Tačiau Zdziechowskis šioje diskusijoje nedalyvavo.

Rusų literatūra ir filosofinė mintis yra kitas svarbus Zdziechowskio filosofinės vaizduotės šaltinis. Jis asmeniškai pažinojo daugumą vadinamojo „rusų dvasinio renesanso" filosofų. Galima nurodyti tris pagrindinius Zdziechowskio susidomėjimo Rusija šaltinius: 1) jis mėgo lyginti lenkų romantikų ir rusų slavofilų kūrybą, tai vadindamas „slavų tautų psichologijos" tyrinėjimais; 2) jis domėjosi naujausia rusų filosofų kūryba ir niekas kitas iš lenkų filosofų taip gerai jos neišmanė; 3) asmeniniai ryšiai su žymiausiais rusų filosofais jį paskatino susidomėti Sovietų Sąjunga. Zdziechowskis darė tą patį, ką ir jo draugai – Berdiajevas, Merežkovskis ir Bulgakovas – jis bandė suprasti Rusiją ištikusią politinę katastrofą. Savo samprotavimų stiliumi Zdziechowskis daug kuo panašus į rusų religinius mąstytojus.

Didelė jo Vilniaus laikotarpio kūrybos dalis yra skirta sovietinei problematikai. Vilniuje Zdziechowskis tapo sovietologu. Jo tuometinius interesus geriausiai nusapolitikos, kaip tai daro dabartiniai politikos mokslo atstovai. Šia prasme jis laikėsi klasikinio požiūrio į moralės ir politikos santykį.

Nuo 1930 m. Vilniuje veikė Rytų Europos mokslinio tyrimo institutas, dažnai vadinamas pirmuoju pasaulyje sovietologinių tyrimų centru. Tai didelė garbė Vilniaus miestui. Zdziechowskis buvo vienas šio centro steigėjų ir veikėjų. Tačiau jis nebuvo politologas įprasta šio žodžio prasme. Jo samprotavimai apie Sovietų Rusiją yra persunkti apmąstymų apie blogio prigimtį, pasaulio pabaigą ir jo eschatologinį atsinaujinimą. Sovietų Sąjungos politinė raida sustiprino Zdziechowskio filosofinį pesimizmą, susiformavusį dar jaunystėje, po pirmųjų Arthuro Schopenhauerio darbų skaitymo.

Zdziechowskio filosofinis pesimizmas – didelis iššūkis XIX a. lenkų romantizmo tradicijai, kuri pačia savo prigimtimi buvo optimistinė. Stepono Batoro universiteto profesorius Wincenty Lutosławskis išlaikė optimistinę lenkiškojo romantizmo dvasią, tačiau sunaikino jo poetinį polėkį. Iš Zdziechowskio filosofinio romantizmo tarpukario metais teliko tikėjimas religiniu pasaulio atsinaujinimu. Jo 1919–1938 m. politinio gyvenimo vertinimai persunkti gilaus religinio pesimizmo. Toks

[2] Jan Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław: Ossolineum, 1983, p. 81.

gilus pesimizmas nebūdingas net to meto rusų religiniams filosofams.

Nėra abejonės, kad romantizmas yra tam tikra filosofinio avantiūrizmo forma. Šios mąstymo tradicijos prireikia tada, kai būtinas polėkis, kai reikia ką nors sukurti iš dvasios. Tikras romantikas privalo žiūrėti ne į tai, kas yra, bet į tai, kas privalo būti. Zdziechowskis buvo tikras romantikas. Tačiau jo poetinis jaunystės dienų romantizmas pamažu ištirpo religinių vaizdinių sūkuriuose. Sovietų politinio romantizmo pasekmės jį paskatino atsargiai žiūrėti į bet kokį romantizmą.

Sulydžius į vieną tris pagrindinius Zdziechowskio filosofinės vaizduotės šaltinius – romantizmą, katalikybę ir rusų kultūrą – gavosi keistas religinio optimizmo ir istoriosofinio pesimizmo mišinys. Zdziechowskis atsisakė romantiškojo tikėjimo pasaulio ir istorijos pažanga. Jo vietą užėmė mistinis pasaulio atsinaujinimo ilgesys. Zdziechowskiui atrodė, kad tarpukario politinis gyvenimas yra pats tikriausias istorijos pabaigos ženklas. Kaip *W obliczu końca* autorius jis stovi šalia Georgo Hegelio, Osvaldo Spenglerio ar Franciso Fukyamos, pranašavusių istorijos, kultūros ar politikos pabaigą. Visi šie autoriai klydo: istorija nesibaigė, tik prasidėjo jos naujas etapas.

Hannah Arendt po Antrojo pasaulinio karo bandė įtikinti, kad mūsų dabartinis filosofinis mąstymas yra įstrigęs tarp praeities ir ateities. Tai ypač tinka mūsų požiūriui į Zdziechowskį nusakyti. Mūsų neįtikina jo filosofinis pesimizmas, tačiau mes kol kas nesurandame jokio tvirtesnio pagrindo optimizmui. Mūsų filosofinė vaizduotė ir toliau lieka toliau įstrigusi tarp Lvovo–Varšuvos filosofinės mokyklos pozityvizmo, Krokuvos filosofų susižavėjimo istorija ir Vilniaus romantizmo, šiandien įgavusio postmodernizmo pavidalą. Tai mums trukdo suprasti Mariano Zdziechowskio kūrybą. Mes ir toliau liekame priklausomi nuo jam svetimų filosofinių vaizdinių.

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PRENUMERATA 2009 metams

ŽURNALĄ GALIMA PRENUMERUOTI INTERNETU IR

VISUOSE „LIETUVOS PAŠTO“ SKYRIUOSE NUO KIEKVIENO NUMERIO; INDEKSAS 5063

UŽSIENYJE PRENUMERATOS KAINA METAMS (ORO PAŠTU) 80 USD (60 EUR).

ČEKIUS SIŲSKITE Į REDAKCIJĄ ADRESU DIDŽIOJI G. 34, LT-01128, VILNIUS, LIETUVA

WWW.AIDAI.LT/ZIDINYS

Prenumeratoriai „Knygų aidus“ gaus nemokamai!

„MANO TĖVAS BUVO DIDMIESČIO ŽMOGUS“

Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas

Minėjote, kad Jums buvo dešimt metų, kai Lietuva neteko nepriklausomybės. Prasidėjus karui, daugelis miesto gyventojų traukėsi į kaimą, taip stengdamiesi apsisaugoti nuo aplink tvyrančios sumaišties. O Jūsų šeimai nekilo analogiška mintis? Juk Jūsų senelis tuo metu dar buvo gyvas, ūkininkavo Tauragės rajone?

Senelis mirė 1943-aisiais, o močiutė gyveno, berods, iki 1970-ųjų. Galimybės pasitraukti būta, bet čia daugiausia lėmė mano tėvelio apsisprendimas. Jis buvo kategoriškai nusistatęs prieš pasitraukimą ir tokią jo nuostatą lėmė du motyvai. Visų pirma, turėčiau paminėti jo kaip seno frontininko patirtį. Frontui pajudėjus atgal ir vokiečiams traukiantis, Kaunas ištuštėjo. Jis skambėdavo kaip stiklas, kai eidavai gatve, nes visi buvo išsislapstę kaimuose pas gimines. Likimo ironija – nenukentėjo būtent tie, kurie nepasitraukė iš miesto! O tarp tokių buvo ir mano šeima. Ir tai, kaip jau minėjau, nulėmė mano tėvelio sprendimas. Jam buvo tekę kariauti Pirmajame pasauliniame kare. Remdamasis savo patirtimi, jis pasakė: „Ginti Kauną iš Vakarų gali tik beprotis. Vokiečiai Kauno negins“. Ir jis buvo teisus...

Jūs minėjote du motyvus. Koks buvo antrasis?

Antrasis motyvas, mano nuomone, daug svarbesnis už pirmąjį. Mano tėvas juk buvo didmiesčio žmogus. Didmiesčio žmogus, sakyčiau, socialiniu požiūriu. Žvelgiant iš šios perspektyvos, mano senelio šeima buvo gyvenime prasimušusio amatininko šeima. Senelio mentalitetas liko valstietiškas, tačiau jis sugebėjo prisitaikyti prie didmiesčio gyvenimo, surado savo vietą jame, laimėjo ne vieną kovą už būvį, valiojo į mokslus išleisti visus savo vaikus. Pasakęs visa tai apie savo senelį, aš esu priverstas koreguoti formuluotes, – viena vertus, jis liko valstietiško mentaliteto žmogumi, kita vertus, jis tuo pat metu jau tapo didmiesčio žmogumi. Socialinis mano senelio portretas nebūtų pilnas, jeigu nepaminėčiau to, kad jis buvo emigrantas. Paprastai kalbame apie mūsų tautiečių srautą į Ameriką, tačiau tuo pat metu nederėtų pamiršti ir apie mūsų emigracijos procesus į Petrapilį, Maskvą, kitus didžiuosius Rusijos imperijos miestus. Tačiau ši emigracijos kryptis teprisimenama tik tuomet, kai imame samprotauti apie inteligentiją, apie lietuvių literatūrą ir panašius dalykus. Bet juk į Rusijos miestus vyko ne vien tik inteligentai. O apie šiuos žmones mes kažkaip pamirštame... Galbūt aš tiesiog nežinau kai kurių dalykų, galbūt kokie nors darbai apie visa tai egzistuoja, aš tiesiog neturėjau laiko nuosekliau įsigilinti į tai, kaip mūsų istoriografija sprendžia šiuos klausimus. Tačiau grįžkime prie mano senelio – jį aš turiu vertinti būtent štai tokiu socialiniu požiūriu. Mūsų emigrantai pradėjo nuo pačių juodžiausių darbų anglies kasyklose ir gyvulių skerdyklose. Mano senelis taip pat nebuvo išimtis. Jis pelnėsi duoną savo prakaitu. Žinoma, čia lieka klausimas – ar galima stambiuosius Rusijos pramonės centrus lyginti su tokiais pat centrais, XIX–XX a. sandūroje egzistavusiais JAV? Jeigu mes bandysime gretinti juos cirkuliuojančio kapitalo dydžio arba produkcijos apimčių bei jos rūšių požiūriais, skaičiai tikriausiai nebus Rusijos naudai. Tačiau nepamirškime, kad šiuos skaičius reikia dalinti turint omenyje visos Rusijos erdvę bei toje erdvėje pasklidusių gyventojų kiekį. Kita vertus, negalėčiau kategoriškai teigti, kad pramonės vystymasis bei koncentracija stambiausiuose miestuose buvo Rusijos socialinį veidą lemiantys reiškiniai. Jeigu atsigręžtume į sovietų valdžios užgimimo aplinkybes ir palygintume tuo metu Maskvoje bei Petrapilyje vykusius procesus, galbūt Maskvos proletariato surengtų akcijų būtų galima priskaičiuoti daugiau, galbūt tose akcijose dalyvavo daugiau žmonių, tačiau vien tik skaičiai nieko nereiškia. Kas suvaidino svarbiausią vaidmenį? Maskva ar Petrapilis? Paimkime kad ir garsiąją Putilovo gamyklą. Arba Vasario revoliucijos įvykius. Viskas prasidėjo nuo Petrapilio. Maskva tik seka Petrapiliu. Taigi tuo metu, kai mano senelis atvyko į Maskvą, joje labai svarbūs procesai buvo vos prasidėję, o kaimiška-

Dr. Aurimas Švedas iš pokalbių su prof. Edvardu Gudavičiumi parengė knygą „Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakytinės istorijos epizodų“. Vieną tos netrukus pasirodysiančios knygos skyrių ir siūlome *NŽ-A* skaitytojų dėmesiui.

sis šiame mieste gyvenusių žmonių pradas lindo pro visas siūles. Tad mano senelį laikyčiau puikiausiu šiame mieste gyvenusio žmogaus pavyzdžiu.

Tačiau Jūsų tėvas, vykstant virsmo didmiesčio žmogumi procesui, neišvengiamai turėjo nueiti daug toliau nei senelis.

Mano tėvas buvo amatininko sūnus, kuris augo didmiesčio gatvėje. Gatvėje besitrainiojantys berniūkščiai užsiimdavo pačiais įvairiausiais dalykais – jie pramo-

Maskva. Pokrovka. XX a. pradžia. Fotografija iš Konstantino Michailovo knygos „Moskva pogibšaja. 1917–2007“ (Maskva, 2007)

gaudavo, uždarbiaudavo, netgi vogdavo. Tėvas vieną tokią „firminę operaciją“ prisimindavo su humoro doze: vaikėzų gauja tykodavo, kol gatvėje pasirodys vežėjas, gabenantis limonadą. Tada visa gerkle šaukdami „Ura!“ jie puldavo prie vežėjo, čiupdavo kiek kas suspėdavo pagriebti limonado butelių, vieną kitą dėl „teroristinio akto“ psichologinio paveikumo sukuldami į gatvės grindinį. Po sėkmingo „antpuolio“ vykdavo grobio dalybos ir mėgavimasis limonadu. Žinoma, kai kuriems iš jų tekdavo paragauti vežėjo bizūno, tačiau mano tėvas išaugo būtent tokioje aplinkoje. Panašių savo nuotykių jis man yra papasakojęs ne vieną. Bent jau man labiausiai įstrigo atmintyje Maskvos berniūkščių „ekspedicija“ į šio miesto požemius. Juose buvo nutiesti dujotiekio vamzdžiai, nes maskviečiai savo namus žiemą šildydavosi dujomis. Žinoma, vasarą dujotiekis neveikdavo, ir tai didmiesčio vaikėzams suteikdavo puikią progą susiorganizuoti dar vieną „pramogą“. Tėvas man yra papasakojęs, kaip jis su savo draugais vieną kartą pasiklydo tame požeminiame mieste. Kurį laiką pasiblaškę įvairiausiomis kryptimis, berniūkščiai ėmė tartis, ką daryti. Tuomet mano tėvas (bent jau jis tą nuopelną buvo linkęs prisiskirti sau) pasakė likimo bendrams: „O ar mes atkreipėme dėmesį, iš kur mes ėjome; ar skaičiavome kryžkeles bei posūkius? Mes nekreipėme į visa tai dėmesio! Todėl dabar pradedam viską iš naujo, sugalvokim, kur turime eit, bet tuo pat metu pasistenkime užfiksuoti, iš kur pajudėjome. Jeigu tai padarysime, galėsime grįžti į tą pačią vietą, iš kurios pradėjome savo paieškas.“

Paprastas, bet labai protingas pasiūlymas.

Skaičiuodami kryžkeles bei posūkius, kiekvienam stengiantis įsiminti tiek, kiek pajėgia, berniūkščiai galiausiai rado išėjimą. Žinoma, išėjo visai ne ten, kur buvo įlindę. Bet juk tai buvo gatvės vaikai – susiorientuoti daug laiko neprireikė. Štai toks buvo didmiesčio gyvenimas. Mano tėvas, kitaip nei senelis, susidūrė su juo pradėdamas „gavrošo“ lygiu. Kaip vėliau pasisuko jo gyvenimas? Tėvui buvo suteikta galimybė studijuoti. Tuo metu nedirbti ir atsidėti mokslams galėjo tik pasiturinčių žmonių vaikai. Kaip jau minėjau, senelis sugebėjo užtikrinti visiems savo vaikams galimybę lankyti vidurinę mokyklą. Tačiau ją baigę visi išgirdo tuos pačius žodžius: „Toliau gyvenimo keliu eikite patys. Aš nesakau, kad neduosiu jums duonos, jeigu jūsų kišenės bus visiškai tuščios, tačiau galvoti, kaip išsilaikyti, turite patys. Tolesnės studijos jau yra jūsų pačių reikalas.“ Senelis nė vienam savo vaikui neskaičiavo suvalgytos duonos kąsnių, tačiau kiekvienas jų ką nors uždirbdavo bendrai šeimos kasai, nes visi jautė pareigą atsiskaityti su tėvais. Visas mano tėvo studentavimas tuo pat metu buvo ir darbas. Tuo metu Maskva išgyveno audringą pramonės augimą. Taip pat labai stipriai ėmė vystytis mašinų pramonė. O mano tėvas pateko būtent į šitą „aukso gyslą“... Todėl jau būdamas studentu jis labai gerai uždirbo. Taigi mano tėvo gyvenimas jau buvo didmiesčio žmogaus gyvenimas. Jis prasimušė į techninės didmiesčio inteligentijos sluoksnį...

Išgirdęs šį Jūsų pasakojimą, prisiminiau savo klausimą ir...

Iš tiesų prisiminkime jūsų klausimą. Mano tėvas, didmiesčio žmogus, mąstantis techninei inteligentijai būdingomis kategorijomis, turėjo apsispręsti – trauktis iš Kauno į kaimą ar likti?

Po viso to, ką papasakojote, atsakymas daugiau negu aiškus.

Čia reikėtų įvertinti ir dar vieną dalyką, apie kurį

jau esame kalbėję. Galiu pasakyti, kad tėvelio giminėje „svetimkūniu“ jautėsi ne tik mano mama, bet ir jis pats. Aš negaliu teigti, kad buvo kokių nors konfliktų, tačiau tam tikra distancija tarp „jų“ ir „mūsų“ jautėsi labai aiškiai. Aš taip pat jaučiausi svetimkūnis, nes buvau svetimos moters vaikas. Tačiau, kaip jau ir minėjau, mano tėvelis taip pat buvo svetimas... Visos giminės akyse jis buvo „kažkas tokio... žodžiu, ne tas!“ Kai mes kalbame apie miesto ir kaimo antagonizmą, visų pirma turime omenyje tai, kad miestas buvo nelietuviškas. Tačiau toks supratimas yra labai vienpusis. Mieste gyveno mūsų inteligentija. Ir vis dėlto kiek jos buvo? Lyginant su visokiomis tarnaitėmis, sargais, amatininkais, inteligentija, pavyzdžiui, Vilniuje sudarė ne daugiau kaip 2 ar 3%. Taigi kalbame apie visai kitą terpę, kurioje skleidėsi visai kitas mentalitetas ir gyvenimo supratimas. O kas tuo metu buvo Lietuva? Ji buvo lygiai tokia pat kaip ir dabar – didžiulis kaimas. Sovietmetis šiuo atžvilgiu pridarė itin daug žalos. Tai pasakęs, esu linkęs ginčytis su bet kuo, kas bandys man prieštarauti, siūlydamas kaimiškosios urbanizacijos su kolektyvinio darbo elementais kontrargumentą. Kas gi buvo ši kaimiškoji urbanizacija? Vietoje feodalinės baudžiavos Lietuvai per jėgą buvo įpirštas Egipto arba Babilonijos bendruomeninio ūkio modelis. Žinoma, jis buvo patobulintas pasinaudojant XX a. technikos teikiamomis galimybėmis. Tačiau jeigu kalbėtume apie darbo esmę, nematau jokio kokybinio skirtumo tarp sovietų Lietuvoje ir Egipte arba Babilonijoje egzistavusių visuomeninių ir ekonominių sanklodų.

Mano tėvas puikiai žinojo, kas yra tarybų valdžia. Tiesa, į Lietuvą jis grįžo dar prieš kolektyvizaciją. Tačiau jam buvo puikiai pažįstamas „kombiedų“ arba varguomenės komitetų, kuriais iš pat pradžių ir rėmėsi tarybų valdžia, kuriamo gyvenimo skonis. Sovietmečio vadovėliuose buvo rašoma, kad daug kur tarybas buvo užvaldę buožės, todėl partijai ir vyriausybei neliko nieko kito, kaip tik organizuoti „kombiedus“. Jie simbolizavo nepaprastai žiaurią giluminę kovą, vykusią to meto visuomenėje. Aš nenoriu nieko kaltinti, – abi pusės buvo įsikibusios viena kitai į gerklę ir stengėsi žūtbūt išgyventi. Tačiau aš galiu deklaruoti ir savo poziciją – žvelgdamas į Rusijos pilietinį karą esu raudonųjų pusėje.

Kodėl?

Jeigu ne raudonieji, Lietuva nebūtų tapusi nepriklausoma. Ir vis dėlto ne vien tik šis argumentas man atrodo svarbus. Žinant, kokia buvo carinė Rusija, – su didžiuliu luominiu reliktu, – man nekyla abejonių, kurią pusę palaikyti. O kas gi yra tas luominis reliktas? Jeigu pagal kilmę ir gyvenimo būdą tu neatitinki tam tikrų standartų, esi ne žmogus ir kiekviename žingsnyje jauti panieką bei diskriminaciją. O prasimušti buvo nepaprastai sunku, nes Rusijoje gyvavęs kapitalizmas nusipelno tik vieno epiteto – „suknistas“. Ir joks kitoks. Na, gerai, galima parinkti šiek tiek „politiškai korektiškesnę“ formuluotę – „pradinis feodalinis kapitalizmas“. Beje, o dabar Lietuvoje koks kapitalizmo porūšis gyvuoja? O jeigu paimtume mokslo situaciją? Jeigu tu nepriklausai valdančiajai kastai, kurioje lemia anaiptol ne moksliniai laipsniai ir net ne užimamos pareigos, o ryšiai, priklausymas interesų grupei, „kilmei“... Jeigu tu nepriklausai „akademinei mafijai“, tai esi ne žmogus. Tačiau šiandien visi šie dalykai jau yra tvarkomi pogrindžio sąlygomis. Nors ir pogrindyje suderinti mechanizmai veikia praktiškai be priekaištų... Rusijoje visa tai buvo taisyklė, kuri praktiškai neturėjo išimčių. Mano tėvui teko patirti visą tą pradinio feodalinio kapitalizmo svorį bei po to ėjusias sovietų valdžios kūrimosi peripetijas savo kailiu. Lietuvoje gyvenę žmonės kai kurių dalykų tiesiog nežinojo. Aš nieku gyvu nesu kolektyvinio darbo šalininkas. Priešingai. Dabar galima prisiminti ir mano mamos tragediją... Juk aš, laikydamasis tokio požiūrio, atsiduriu priešingoje barikadų pusėje. Šiuo atveju jau reikia kalbėti ne tik apie tautinį, bet ir apie socialinį požiūrį. Tačiau grįžkime prie mano tėvo. Jis savo akimis regėjo visas tas socialines įtampas. Negaliu teigti, kad jis, kalbėdamas su manimi, kada nors būtų tai suformulavęs atviru tekstu, tačiau iš daugybės jo pastabų, vienu dviem sakiniais išreikštų nuostatų, prisimenant mūsų bendravimą iš didžiulės laiko perspektyvos, man susiklosto įspūdis, kad jis buvo įsitikinęs: visa socialinio antagonizmo bjaurastis kaime reiškėsi kur kas baisesnėmis formomis nei mieste. Mano nuomone, jis buvo visiškai teisus. Proletariato mentalitetas, lyginant su kaimo varguomenės mentalitetu, vis dėlto buvo daug aukštesnio lygio. Proletarų neapykanta buržuazijai vis dėlto atitiko tam tikras gyvenimo taisykles, o jos kūrė tam tikrus žmoniškumo atšvaitus. Žinoma, jų buvo labai nedaug, tačiau kaimo varguomenės neapykanta buvo daug baisesnė.

Kodėl egzistavo šios skirtys tarp kaimo varguomenės ir proletariato mentaliteto?

Dėl vienos labai paprastos priežasties. Skurdas kaime yra kur kas didesnis negu mieste. Didesnis skurdas sukuria žiauresnes išnaudojimo formas. Net ir neorganizuotas proletariatas niekados neleis savęs pažeminti taip baisiai kaip kaimo skurdžiai. Ir dar vienas dalykas. Prisiminkime, kur bėgdavo valstiečiai: iš didžiojo kunigaikščio žemių ar į didžiojo kunigaikščio žemes?

Atsakymas daugiau nei akivaizdus – į didžiojo kunigaikščio žemes.

O taip nutikdavo dėl vienos paprastos priežasties, –

bajoras iš jų išspausdavo kur kas daugiau nei didžiojo kunigaikščio administratoriai, nes pastarieji tiesiog nebuvo suinteresuoti nulupti nuo savųjų pavaldinių devynis kailius. Jie žinojo, kad pakankama gėrybių dalis suplauks į rankas ir be didelių pastangų. Beje, galime pasklaidyti Vladimiro Lenino darbą „Kapitalizmo išsivystymas Rusijoje“[1], kuriame yra labai taiklių įžvalgų. Šios knygos autorius padaro analogišką išvadą: baisiausia yra tų samdinių lemtis, kuriuos samdo neturtingi valstiečiai. Jie, bandydami užsidirbti pragyvenimui, negaili savęs ir kaip įmanydami engia samdinius. Joks prievaizdas ar ūkvedys niekados nesugebės išspausti iš kaimo vargdienių tiek, kiek jų likimo bendrai, palypėję vienu socialinės gradacijos laipteliu aukštyn. Dabar jau galiu pasiremti ir savo patirtimi. Mieste labai daug žmonių ir todėl visuomet egzistuoja galimybė paskęsti masėje. Juk mes dažniausiai net nežinome, kas gyvena mūsų kaimynystėje. Tuo tarpu kokia situacija kaime? Ten visi apie visus žino beveik viską ir dėmesingai žvelgia į kiekvieną savo artimo prie lūpų keliamą šaukštą. O kur dar begalinės apkalbos... Mieste mes esame kur kas saugesni.

Tačiau ar sprendimas pasilikti mieste galėjo Jūsų šeimai suteikti tą anonimiškumo šydą? Juk Jūsų tėvas buvo žinomas žmogus – dirbtuvių vedėjas.

Iš tiesų jo likimas priklausė nuo to, ką apie savo viršininką pasakys darbininkai. Mano tėvui labai pasisekė, kad jų atsiliepimai buvo geranoriški. O juk buvo visokių įtampų ir konfliktų, be kurių turbūt neišsiverčia nė vienas kolektyvas. Aš žinau apie vieną itin didelį konfliktą... Kai mano tėvas tapo dirbtuvių vedėju, jo visą laiką buvo klausinėjama: „kaip būtų galima sumažinti darbo savikainą?“ Pasakęs, jog tam reikėtų išformuoti brigadas ir pradėti dirbti individualiai, tėvas sudomino kolegas. Eksperimentas parodė, jog individualus darbas iš tiesų labai sumažina darbo savikainą. Paskaičiavus darbo sąnaudas naujomis sąlygomis, brigados buvo panaikintos. O ką tai reiškė? Našumas pakilo, tačiau kai kurie darbininkai tapo nebereikalingi ir juos teko atleisti. Likusieji dirbtuvėse neteko jokių galimybių simuliuoti darbą.

Be to, paskirsčius darbą individualiu principu, kiekvienam iš likusiųjų dirbtuvėse teko atlikti daug daugiau darbo nei prieš tai, kai brigados egzistavo.

Taip. Nors uždarbio padaugėjo, tačiau nepasitenkinimas dirbtuvių vedėju taip pat išaugo. Po kurio laiko tėvas paliko dirbtuves, nes ekonominė krizė skaudžiai palietė ir automobilių remonto sferą. Iš pradžių šis sprendimas atnešė mūsų šeimai didelių finansinių nuostolių. Būdavo ir tokių mėnesių, kai mes neturėdavome pinigų netgi buto nuomai. Ilgainiui situacija pagerėjo, tačiau dabar aš noriu papasakoti, kaip į šį tėvo sprendimą sureagavo darbininkai. Praėjus keletui mėnesių tėvas ėmė pasakoti apie savo susitikimus su buvusių bendradarbių žmonomis. Jos, išvydusios buvusį dirbtuvių vedėją, žingsniuojantį kur nors Kauno gatvėmis, dažniausiai apsiašarodavo ir puldavo klausinėti, kodėl jis paliko savo darbą. Šiuo atveju mano tėvo sprendimas ieškotis kito pragyvenimo šaltinio ne tik parodė, jog išmanantis savo darbą inžinierius tokioms pareigoms yra tiesiog būtinas, bet ir atskleidė jo didžiulę bendravimo su žmonėmis patirtį. Juk mano tėvas buvo karininkas ir gebėjo be didesnių nesklandumų bendrauti su kareiviais. Norėčiau papasakoti vieną epizodą, susijusį su revoliucijos sukeltomis permainomis. Carinė kariuomenė dar nebuvo spėjusi išsilakstyti, visur būrėsi kareivių komitetai. Kažkuriame iš jų atsirado aktyvistas, kuris prisiminė, jog „tas poručikas davė vienam kareiviui į snukį!“ Šiuo atveju nereikėtų pamiršti, kad snukių daužymas buvo vienas iš pamatinių carinėje armijoje egzistavusios tvarkos palaikymo metodų.

O kaip į tai sureagavo kiti kareiviai? Juk akivaizdu, kad „tas poručikas“ buvo prisimintas ne šiaip sau.

Kažkuris jų paklausė savo likimo bendrų: „O už ką anas kareivis gavo į snukį? – Jis pragerdavo visą savo atlyginimą, jo šeima badavo, o vaikai buvo vejami lauk iš namų!“

Grįžkime į nepriklausomos Lietuvos Kauną. Tai ką gi kalbėdavo su Jūsų tėvu darbininkų žmonos, sutikusios jį gatvėje?

Jos graudendavosi: „Kiek žmonės uždirbdavo, kai jūs vadovavote dirbtuvėms!“ Vieną kartą tėvas leido sau pajuokauti: „Uždirbti gal ir uždirbdavo, bet juk aš jums buvau šuo!“ „Oi, panie, tada mes nieko nesupratome! Be to, ar jūs nors vieną žmogų nuskriaudėte be reikalo, neišsiaiškinęs visų aplinkybių? Jūs aprėkdavote žiauriai, tačiau beveik niekada nebuvote išrašę mūsų vyrams pabaudų,“ – pasigirdo atsakymas.

Štai toks, su daugybe ekskursų, mano atsakymas į klausimą, kodėl mūsų šeima karo metu liko mieste. Galbūt mano tėvą išgelbėjo atsitiktinumai, tačiau aš jo likime įžvelgiu ir tam tikrus dėsningumus. Tai buvo mąstantis žmogus, kuris labai gerai pažino gyvenimą ir mokėjo padaryti reikiamas išvadas. O jo poziciją, nors ir būdami kitoje barikadų pusėje, darbininkai vis dėlto sugebėjo įvertinti.

[1] Vladimiras Leninas, *Kapitalizmo išsivystymas Rusijoje: vidaus rinkos stambiajai pramonei susidarymo procesas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1953.

Jūsų tėvas pakankamai greit atrado arba susikūrė Kaune tam tikrą aplinką, kurioje praleisdavo didžiąją savo laiko dalį, – turiu omenyje darbą ir jame buvusius žmones. Dabar prisiminkime Jūsų mamą. Jau minėjote, jog beveik visą laiką ji skirdavo Jums, o jos ryšiai su aplinka buvo pakankamai sporadiški. O ar ji palaikė santykius su Rusijoje likusiais artimaisiais?

Ryšiai buvo labai fragmentiški. Juk Sovietų Sąjunga buvo itin uždara šalis.

O po to, kai Lietuva irgi pateko į šitos itin uždaros šalies sudėtį?

Tuo metu tarp gyvųjų likusi tik mano mamos mama arba kitaip – mano senelė ir jauniausioji sesuo. Per karą senelė mirė. Mes nežinome jos likimo, nes jokių žinių, kas su ja nutiko Rostove, mes neturėjome. Jos tiesiog neliko. Tuo tarpu mamos sesuo buvo per prievartą evakuota. Pasibaigus karui ji atvyko į Lietuvą aplankyti mūsų šeimos. Tačiau apie jos tolesnį likimą aš irgi nieko nežinau.

Esate užsiminęs, jog tėvas pažinojo pakankamai daug Kauno žydų. Kokiais būdais mezgėsi pažintys su šios tautybės žmonėmis?

Maskva. Ochotnyj riad. XX a. pradžia. Fotografija iš Konstantino Michailovo knygos „Moskva pogibšaja. 1917–2007“ (Maskva, 2007)

Verslo dėka. Tai buvo jo klientai. Jie taisydavo nuosavas arba savųjų šeimininkų mašinas, o kai tėvas išėjo iš dirbtuvių – pirkdavo jo tiekiamas prekes, susijusias su automobilių priežiūra ir eksploatacija. Juk tarpukariu trečdalį Kauno gyventojų sudarė žydai. Todėl jų nuošimtis versle buvo išties didžiulis. O verslo pasaulis pirmasis susidūrė su automobilių poreikiu. Taip ir mezgėsi gyvas pažinčių tinklas.

Labai norėčiau išgirsti kadaise Jūsų keliais sakiniais nupasakotą epizodą, kaip Jūsų tėvui teko atlikti teisėjo pareigas sprendžiant dviejų žydų ginčą.

Žydai buvo linkę savo reikalus spręsti pasitelkę į pagalbą vadinamąjį „trečiųjų teismą“. Civilinio teismo paslaugos buvo pakankamai brangios, – vien atlygis advokatui kiek kaštuodavo. Todėl du tarpusavyje bandantys išspręsti konfliktą žydai paprastai kreipdavosi į trečiąjį asmenį, kuris buvo gerai žinomas ir gerbiamas visuomenėje ir iš kurio buvo tikimasi objektyvaus sprendimo. Už bylos narpliojimą būdavo sulygstamas tam tikras užmokestis, todėl Kaune buvo keletas žmonių, kurie garsėjo kaip labai patyrę „teisėjai“. Jie netgi galėjo kelti kainą už savo teikiamas paslaugas. Taigi tarpukario Kaune funkcionavo „trečiųjų teismas“. Vieną kartą į mano tėvą kreipėsi du pažįstami žydai, prašydami tarpininkauti sprendžiant jų konfliktą. Darau prielaidą, kad ginčas vienaip ar kitaip galėjo būti susijęs su automobilių technika. Kiek pamenu, mano tėvui buvo iškilusi dilema: „Palaukite, bet juk aš katalikas. Kaip gi jūs mane painiosite į savo reikalus?“ – paklausė jis žydų. Tuo metu konfesiniai dalykai buvo gal net svarbesni nei tautiniai, tačiau mano tėvo nuogąstavimai buvo nepagrįsti. „Čia grynai biznio reikalas, todėl jokių problemų mes neįžvelgiame,“ – pasigirdo atsakymas.

Kaip baigėsi ši „avantiūra“?

Mano tėvui pavyko išspręsti bylą taip, kad abu teismo dalyviai liko labai nepatenkinti... Pamenu, jog mano tėvas tada buvo toks pat suglumęs, kaip ir aš po pirmojo savo pasirodymo televizijoje. „Kad aš daugiau imčiausi tokių reikalų,“ – pasakė jis mums tuomet. Dar labiau jį nustebino tai, kad po kiek laiko Kauno žydai vėl ėmė kreiptis prašydami pabūti teisėju. „Jūs gal visų pirma paklauskite tų žmonių, kurie buvo tiesiog pasipiktinę mano sprendimu,“ – tokia buvo mano tėvo reakcija. Tačiau tai interesantų nė kiek nesuglumino, o kažkuris iš jų pasakė maždaug taip: „Tai tik įrodo, kad jūs sugebate būti nešališkas. Kaip galėjo būti kitaip? Juk dažniausiai vienas būna patenkintas, o kitas – pasipiktinęs. Jeigu šiuo atveju nebuvo nė vieno laimėtojo, tai reiškia, kad neliko ir pralaimėjusiojo!“ Štai kaip

sureagavo žydų visuomenė. Niekam ne paslaptis, jog tarpukario Lietuvoje žodis „žydas“ buvo keiksmažodžio sinonimas. Tačiau žydai irgi turėjo savo analogą – „gojus“. Neabejoju, kad abu „trečiojo teismo“ dalyviai pavartojo šį žodį mano tėvo atžvilgiu. Tačiau rezultatai buvo tokie.

Ir dar vienas prisiminimas iš mano vaikystės. Vienas iš mūsų šeimos svečių per Kalėdas arba Velykas buvo toks žydas verslininkas, pavarde Ipa. Kodėl aš šį žmogų prisimenu? Jis buvo dėmesingas man kaip vaikui

Kaunas. XX a. pradžia. Atvirukas. LNB Meno skyriaus fondai

ir švenčių proga atnešdavo man dovanų kokią nors labai įdomią knygą. Ipa visados sugebėdavo parinkti ką nors tokio, kas buvo aktualu ir įdomu mano amžiaus vaikui.

Jeigu kalbėtume apie vaiko pasaulį, – kiek jį keitė dramatiški Lietuvos istorijos lūžiai? Ar jie kaip nors koregavo kasdienį Kauno berniuko gyvenimą?

Man teko pakeisti tris aplinkas, kai iš vienos mokyklos pereidavau mokytis į kitą. Jeigu priskaičiuotume aukštąją mokyklą, būtų galima fiksuoti keturis kaitos momentus. Pirmoji aplinka – uždara katalikiška mokykla. Ji ir suformavo mano pasaulėžiūrą. Po to prasidėjo okupacija ir karas. Galbūt čia turėčiau prisipažinti, kad išaugau ir gyvenau kaip prisitaikėlis, todėl jokiais gerais darbais pasigirti negaliu.

Kita vertus, keista būtų reikalauti kokių nors sąmoningumo žygdarbių iš tuometinio vaiko, pamažu virstančio jaunuoliu.

Be jokios abejonės, tačiau įvertinti tai reikia. Be kita ko, mano tėvelis kategoriškai uždraudė: „Niekur nelįsk!“ Aš paklausiau šio patarimo. Kitas patarimas buvo toks: „Žiūrėk, kad niekam nepadarytum blogo!“ 1948 m. gimnaziją baigė apie trisdešimt jaunuolių. Nepaisant didžiulio spaudimo, nė vienas neįstojo į komjaunimą. Pasodinti už rezistencinę veiklą buvo, regis, penki žmonės. Bent jau aš tiek atvejų žinau. Juk apie tokius dalykus niekas garsiai nekalbėjo. O tie, kurie buvo vienaip ar kitaip persekiojami, mums apie savo pogrindinę veiklą neužsiminė. Praėjus daugeliui metų dabar jau velionis Nerimantas Žutautas man prasitarė: „Edvardai, aš galvojau – pasiūlyti tau eiti į mūsų veiklą ar ne. Ir vis dėlto aš susilaikiau. Tu tikai, tačiau mes buvome taip suformuoti, kad nė vienas mūsų nebuvo kalbinamas jungtis prie tokio pobūdžio veiklos. Visi savo pastangomis susirado kelius kaip prisidėti prie pogrindžio. Juk mes buvome mirtininkai. Todėl aš ir nesiryžau tau siūlyti.“ Žvelgdamas iš laiko perspektyvos, aš galiu pasakyti, kad išgirdęs tokį pasiūlymą būčiau pasakęs: „Ne!“ Aš labai bijojau. Tai bendri dalykai, kurių nereikėtų pamiršti, kalbant apie visa kita. Ir dar pora pavyzdžių. Tai nutiko kokiais 1972 ar 1973 m. Tai buvo paskutinioji mano, kaip inžinieriaus, darbovietė. Tuo metu aš buvau skyriaus vedėjas.

Dabar nenorėčiau nuklysti į lankas kalbėdamas apie tuometinį mano vadovą – Zenoną Kučinską. Tačiau vieną dalyką pasakyti privalau – tai buvo vienas pačių šviesiausių žmonių, kuriuos teko sutikti mano gyvenimo kelyje. Negaliu teigti, kad kitose įstaigose man vadovavę žmonės buvo blogesni, tačiau Kučinskas man iki šiol išliko kaip vadovo idealas. Tokiam vadovui tiesiog negali meluoti! Aš jau nekalbu apie tai, kad gėda... Juo labiau kad tokie dalykai gamybiniame sektoriuje visados anksčiau ar vėliau išlįs į paviršių. O prarasti tokio žmogaus pasitikėjimą būtų baisi netektis. Ir vis dėlto nepamirškime kito momento. Mes gyvenome tarp skundikų, kurių knibždėjo kiekviename žingsnyje. Be to, mūsų organizacija buvo Naujojoje Vilnioje. Ją būtų galima apibūdinti kaip lietuvišką salelę tarp etniškai svetimų žmonių.

Tačiau grįžkime prie mano minėto įvykio. Kartą mane Kučinskas pasikviečia į kabinetą ir sako: „Tavo darbuotojas kitame skyriuje susiginčijo su kažkokiomis rusėmis nacionaliniu klausimu. Skandalas plinta po visą įstaigą, o tu nieko nežinai. Nejaugi aš turiu tau aiškinti, kas šioje situacijoje turi būti teisus, o

kas – ne. Tvarkykis, nes kitu atveju teks įsikišti man, kai išgirsiu klausimą: „O kas gi pas jus ten darosi?!“ Na, ką gi... Aš privalėjau su tuo į ginčą įsivėlusiu žmogumi „susidoroti“ puikiai žinodamas, kad „valdančioji tauta“ kiekvienu atveju nepraleidžia progos parodyti, kur mūsų vieta. Nepaisant to, mano „misija“ buvo ne formaliai pamojuoti prieš „nusidėjėlio“ nosį pirštu, bet nedviprasmiškai įkalti jam į galvą, esą „aš nepakęsiu savo skyriuje nieko panašaus!“ Taigi aš išsikviečiu „skandalistą“ į koridorių ir pradedu „internacionalistinį auklėjimą“. Kaip jis reaguoja? Tiesą sakant, buvau nustebintas. Man ne vieną kartą teko kalbėti šia tema, tačiau pokalbio tonas niekuomet nebuvo toks aštrus. Juk paprastai „prasižengėliai“ išklausydavo moralus, kai kurie sunkiai nuslėpdami kreivą šypsenėlę, ir tuo viskas baigdavosi. „Priėmiau domėn,“ – dažniausiai tokio pobūdžio kalbas vainikuodavo ši frazė. Tačiau šį kartą mano pavaldinys sureagavo labai aštriai. Jis baisiai pasipiktino ir ėmė aiškinti, kad konfliktą pradėjo ne jis, kad jam šiuo atveju neliko nieko kita, kaip tik gintis nuo puldinėjimų. O kas dabar vyksta? Jis puolamas! Ir kas tai daro? Ogi kitas lietuvis! Man visi šitie dalykai, apie kuriuos taip įsikarščiavęs kalbėjo „tarkuojamas“ pavaldinys, buvo daugiau negu akivaizdūs ir be emocingų pasiaiškinimų koridoriuje. Tačiau kuo viskas baigėsi? Žmogus, kuriam buvo surengtas „internacionalistinis auklėjimas“, išėjo iš darbo. Galite įsivaizduoti, kaip aš jaučiausi... Pasižiūrėjus į veidrodį, kildavo noras spjauti sau į veidą! Taip jau nutiko, kad vieną vakarą aš sutikau šį žmogų Mokslų Akademijos bibliotekoje. Išėjęs iš mūsų projektavimo instituto, jis įsidarbino čia. Aš jaučiau kaltę, todėl man rūpėjo sužinoti, kaip jo gyvenimas susiklostė toliau. Mes pasikalbėjome, aš užsiminiau, kad galiu nurodyti jo pavardę žmonėms, kuriems reikia atlikti darbus, susijusius su prietaisų konstravimu. Jis padėkojo ir pasakė, kad dabar yra susitelkęs į kitą veiklos sferą... Jūs pats ne kartą esate buvęs Mokslų Akademijos bibliotekoje ir puikiai žinote, kad tai yra ne vien tik knygų skaitykla, bet ir pokalbių vieta. Taigi praėjus kažkuriam laikui, šis žmogus mane užkalbino. Nuo buitinių dalykų mes palengva perėjome prie klausimų, kuriuos taip emocingai teko svarstyti mūsų projektavimo įstaigos koridoriuje. Ką aš tuomet jam atsakiau? „Brolau, tu jau girdėjai, ką aš tau anąkart bylojau. Tegaliu tik pakartoti visa tai.“ Šių žodžių potekstė buvo daugiau nei akivaizdi: „Ko tu iš manęs nori?“ Pokalbis baigėsi nei šiaip, nei taip, tačiau aš tikėjausi, kad jautri tema išsemta. Tai buvo klaidinga nuomonė. Tos pačios dienos vakare kažkas paskambino į mano buto duris. Į svečius atėjo tas pats žmogus ir mūsų kalba vėl prasidėjo iš naujo. Ji truko nuo 21 iki 23 valandos. Po to jis atėjo dar keletą kartų. Aš visuomet stengiausi pabrėžti, kad nieko nauja iš manęs išgirsti nepavyks. Tačiau mūsų pasisėdėjimai tęsėsi. Juk nepasakysi žmogui, kad jis piktnaudžiauja mano kantrybe, kad esu pavargęs, o rytoj man reikia į darbą. Kartą jis atėjo po Romo Kalantos susideginimo. Kalba, savaime aišku, pakrypo ir šia tema. Aš ir vėl patekau į identišką situaciją – vieną kartą jau nuskriaudęs šį žmogų, aš ir vėl turėjau padaryti tą patį. Tada aš nežinojau, kaip man reikėtų vertinti šiuos naktinius vizitus. Žvelgiant iš perspektyvos, tenka pripažinti, jog kiekvienas dalykas nėra vienpusis. Viena vertus, kaip jau ir minėjau, aš jaučiausi labai kaltas. Kita vertus, aš tikrai nenorėjau įsivelti į jautrius dalykus. Kartą šis žmogus pakvietė mane į kažkokią sueigą. Man neliko nieko kita, kaip tik vėl suktis iš situacijos. Šiuo atveju netiko koks nors „pusiau-atsisakymas“: „Ačiū, gal kitą kartą“. Teko griežtai atmesti pastarąjį pasiūlymą. Aš pradėjau bijoti provokacijos galimybės.

Besiklausydamas Jūsų pasakojimo aš visą laiką galvojau būtent apie tai.

Prieš porą metų aš sužinojau, kad buvau sekamas. Nežinau, kas tuometines specialiąsias tarnybas paskatino taip elgtis, tačiau darau prielaidą, kad juos sudomino mano dalyvavimas „Alko“ klubo veikloje[2]. Kad ir kaip ten būtų, įvarytas į kampą aš pasakiau štai ką: „Ir ko gi tas ilgaplaukis jaunimas nori? Mokslas ir darbas garantuoti. Tačiau jiems vis tiek negerai. Žmogaus susideginimas yra baisu. Aš tegaliu įsivaizduoti, kokias kančias jis patyrė. Kaip jo negailėti? Kita vertus, aš nesuprantu, kodėl jis pasirinko tokią kančią.“ Kaip jūs jau supratote, aš apsimečiau pilvažmogiu. O naktiniai vizitai po šio pokalbio ganėtinai greitai nutrūko.

Po kiek laiko man teko savo pažįstamus kauniečius vedžioti po Vilnių. Ir štai prie Mikalojaus bažnyčios tarp išeinančiųjų po mišių žmonių aš pamačiau savo buvusį bendradarbį. Taigi, be viso kito, jis dar lankė bažnyčią. O aš iki šiol negaliu sau atsakyti į klausimą, kokia tai buvo pažintis. Tačiau mes gyvenome tokiomis sąlygomis. Toks buvo bendras fonas. Tačiau grįžkime prie mano minėtų trijų aplinkų arba terpių, kuriose man teko bręsti. Aš jau minėjau katalikišką mokyklą. Po to man teko lankyti darbininkų vaikų mokyklą, kurioje patyriau, kas gi yra darbininkai.

Tada aš nesupratau savo aplinkos, tačiau žvelgiant iš laiko perspektyvos, daug kas susidėlioja į vietas. Darbininkų mokyklą lankė išimtinai lenkakalbių tėvų vai-

[2] Vilniaus Skaičiavimo mašinų gamyklos Specialiajame konstruktorių biure dirbę inžinieriai 1967 m. įkūrė krašto kultūros ir istorijos pažinimo klubą „Alkas“. Šio klubo nariai sovietmečiu studijavo istorinę literatūrą ir šaltinius, organizuodavo pažintines keliones, rengė paskaitas, inicijuodavo bei dalyvaudavo įvairių istorinių-kultūrinių paminklų tvarkymo akcijose.

kai, kurie jau perėjo į lietuvių kalbą. Tarpusavyje jie jau šnekėjo lietuviškai, tačiau su tėvais, kurie retkarčiais užsukdavo į mokyklą, bendraudavo lenkiškai. Vėliau man, kaip jaunam inžinieriui, teko susidurti su Kauno proletariatu ir puikiai jį pažinti. Tačiau pirmąsias bendravimo patirtis su šiais žmonėmis man suteikė mokykla. Bėgant metams, mano pagarba šitiems žmonėms nuolat augo, tačiau neatsisakant savųjų pažiūrų. Beje, karas daug ką pakeitė. Iki jam prasidedant Kauno proletariatą iš tiesų galima charakterizuoti kaip komunistinę terpę, tačiau karas viską pakeitė. Tai nereiškia, kad proletarai pamilo buržuaziją. Šiuo atveju galiu pasakyti tik tiek, – komunizmo jie pradėjo nuoširdžiai nekęsti. Pirmąsias nusivylimo komunizmu apraiškas aš patyriau būtent šioje darbininkų mokykloje. Užteko tarybų valdžiai pašeimininkauti Lietuvoje porą mėnesių, ir mano minėtas virsmas įvyko. O dabar galima prisiminti, kaip darbininkų žmonos sutikdavo mano tėvą. Pastarasis epizodas, mano nuomone, charakterizuoja šiuos žmones kaip supratusius individualaus darbo vertę. Bet jeigu taip, tai mes jau turime reikalą su buržuazine psichologija. Žengę dar vieną žingsnį, galėtume pasakyti ir dar daugiau – tai buvo europinė psichologija. Lietuva tarpukariu buvo ištisas kaimas. Tačiau joje vyko štai tokie fundamentalūs procesai ir virsmai. Man kaip vaikui visa tai teko pačiam patirti ir stebėti. Ir dar vienas momentas. Jau ne kartą akcentavau, kad savo penktąjį skyrių arba kitaip – sovietiškai – pirmą klasę 1940 m. lankiau su darbininkų vaikais. Tuo tarpu gimnazijoje susiformavusi terpė buvo mišri. Didelė mano klasiokų dalis buvo iš inteligentų šeimų, du broliai buvo iš karininko šeimos, tuo tarpu darbininkų vaikai sudarė apie trečdalį klasės. Nemažiau trečdalio. Tačiau tarp mano klasiokų beveik visai nebuvo ūkininkų vaikų. Gal tik pora. Ir čia reikėtų pažymėti vieną labai svarbų dalyką – skirtis egzistavo būtent tarp ūkininkų vaikų ir likusių klasiokų. Visa kita vaikų masė buvo vientisa. Mes vienas kito neklausinėjome: „O kas tavo tėvai?“ Kitas svarbus momentas, – mano tėvai, išvydę mane bendraujantį su vienu ar kitu klasioku, niekuomet nepasidomėjo: „O kas gi šio berniuko tėvai?“ Toks tad buvo mūsų gyvenimas.

Galbūt tam tikros skirtys būtų išryškėjusios Jūsų klasiokams iš vaikų tampant jaunuoliais?

Tokia prielaida galima. Juo labiau, kad nuo 1944 m. mūsų gyvenimas radikaliai pakito, todėl patikrinti šios hipotezės nebuvo jokių galimybių. Kita vertus, net ir susikūrus sovietų valdžiai, mano terpėje buvo juntama senoji inercija. Jau minėjau, kad iki šios dienos išliko galioti vienas principas, – jeigu kurį nors klasės draugą ištiko bėda, visi mes metame savo reikalus į šoną ir stengiamės padėti jam. Vėliau man jau niekuomet neteko patirti panašaus bendrystės jausmo... Bandydamas apibūdinti gimnazijoje tvyrojusią atmosferą, galiu papasakoti dar vieną epizodą. Mes buvome ketvirtoje klasėje, kai Povilas Plechavičius rinko žmones į Vietinę rinktinę. Daug mūsų aštuntokų į ją išėjo. Niekas tuo metu nevedė jokios statistikos, tačiau bendras įspūdis buvo toks. Tarp šių jaunuolių buvo ir garsus krepšininkas Stepas Butautas. Žinoma, apie tuos dalykus sovietmečiu niekas nekalbėjo. Galbūt Butautą vėliau ir tampė už šį sprendimą, galbūt jį išgelbėjo krepšinis. O gal niekas tiesiog neįskundė šio žmogaus. Aš paprasčiausiai nežinau, kaip susiklostė Butauto gyvenimas šioje srityje. Tačiau bent jau man bendraujant su savaisiais iš gimnazijos laikų, visuomet būdavo pasidalijama tam tikra patirtimi: štai tas žmogus „pakišo“ aną žmogų. Apie Butautą tokiuose susitikimuose nebuvo nė karto užsiminta aptariant tokius bjaurius reikalus.

Tarp vyresniųjų „Aušros“ gimnazijos auklėtinių buvo ir dabartinis mūsų prezidentas Valdas Adamkus...

Mano atmintyje Valdas Adamkus neužsifiksavo. Galbūt todėl, kad nebuvo krepšininkas?

Gimnazijoje aukščiausiai „kotiruojami“ buvo krepšininkai?

O taip.

Jie tikriausiai susilaukdavo ir daugiausia panelių dėmesio.

Be jokios abejonės. Jie buvo be konkurencijos šioje sferoje.

Jeigu jau pasukome į tą sferą, kuri neįsivaizduojama be oranžinio kamuolio... Ar galima teigti, jog tarpukario Kaunas gyveno krepšiniu? O gal tai neteisingas įspūdis?

Taip, iš tiesų – gyveno. Nors nereikėtų pamiršti ir bokso. Paskutinėse mokyklos klasėse ir pirmuosiuose Politechnikos instituto kursuose nepralenkiamu dievu visiems buvo tapęs Algirdas Šocikas. Aš nė kiek neperdedu. Apie jį iš tiesų buvo kalbama kaip apie dievybę.

Ketvirtoji terpė buvo Politechnikos institutas. Jame susiklostė visai kitokia situacija – daug žmonių buvo atvykusių studijuoti iš rajonų. Tačiau ryškios skirties tarp jų ir kauniečių aš nejutau. Buvimas Politechnikos institute man labiau primena vėliau įvairiuose darbuose susiklosčiusią atmosferą. Šioje mokymo įstaigoje reiškėsi visai kitas gyvenimo būdas.

Ką turite omenyje?

Nors mes visi gaudavome stipendijas ir turėjome teisę į nemokamą mokslą, tačiau daugelis iš mūsų uždar-

biaudavo. Man irgi teko uždarbiauti, o paskutinius metus jau dirbau pastovų darbą gamykloje.

Mokyklos baigimas ir brandos atestato atsiėmimas daugeliui jaunuolių bent jau dabar asocijuojasi su tam tikros sumaišties laikotarpiu: kur eiti, ką daryti, kokiu būdu bandyti atrasti save? Šitie klausimai nedavė ramybės man ir mano klasiokams. Kiek teko patirti bendraujant su Istorijos fakulteto pirmakursiais, panašiai jaučiasi ir dabartiniai abiturientai. O kaip Jūs prisimenate tą laiką? Ką mąstėte ir kokias dilemas sprendėte? O gal viskas buvo ganėtinai aišku?

Kaunas. XX a. pradžia. Atvirukas. LNB Meno skyriaus fondai

Viskas iš tiesų buvo gana aišku. Tačiau tai pasakęs aš privalau papasakoti apie savąjį gyvenimo planą, kurį buvau susidaręs. Čia taip pat reikėtų prisiminti mano skyrioką kalbininką Vytautą Ambrazą. Jis yra mane toli pralenkęs... Aš niekada nesijaučiau toks istorijos asas, koks yra Vytautas kalbotyros srityje. Kai mes svarstėme, kokį gyvenimo kelią pasirinkti, jis jau tada buvo toli mane pralenkęs. Įsivaizduokite, jis sugebėjo peršokti per vieną klasę ir, kai aš buvau abiturientas, jis jau studijavo. Tiesa, jį gana greitai pašalino iš universiteto už politinius dalykus. Kita vertus, tokia formuluotė skamba keistai. Vytautas ir tuomet, ir dabar buvo ir yra taip susitelkęs prie savo darbo, kad visa kita jam egzistuoja „lyg tarp kitko“. Tačiau jo be galo aukštas intelektas tiesiog negalėjo toleruoti sovietinio idiotizmo. Kai dabar kalbama apie sovietinį laikotarpį, aš kažkodėl ne taip jau dažnai randu bandymų išvesti analogijas tarp komunizmo ir religijos. Mano tėvelis sakydavo tiesiai: „Komunizmas yra religija.“ Aš su juo visiškai sutinku, nors ir nemėgstu filosofinių vertinimų, nes norint daryti tam tikrus apibendrinimus, reikia gerai išmanyti šią sferą. Tačiau nesiimdamas spręsti dilemos, ar komunizmą galima vadinti religija filosofiniu požiūriu, aš vis dėlto dedu tarp šių dviejų dalykų lygybės ženklą. Religija pateikia tam tikrą gyvenimo sampratą, kuri yra priimama kaip neginčijamos egzistencinės koordinatės. Tokia koordinačių sistema padalija pasaulį į „juoda“ ir „balta“, lemia, kaip žmogus turi gyventi, ko siekti ir kaip vertinti save bei kitus. Jeigu taip yra iš tiesų, kyla natūralus klausimas, – ar tu tiki visu tuo, ar atmeti šią koordinačių sistemą? Komunizmas iš savo adeptų irgi reikalavo besąlygiško tikėjimo. Jo tiesas masėms aiškinantys mokslininkai ir propagandininkai elgėsi kaip teologai, apeliuodami į tam tikrą tikėjimą ir reikalaudami tikėti. Jeigu yra tikėjimas, turi būti ir tam tikros dievybės. Jos komunizmo religijoje irgi buvo. Juk Stalinas buvo ne kas kita kaip dievybė. Bet kadangi mes kalbame apie bendruomeninę visuomenę, turėtume žvelgti į šį fenomeną iš tam tikros perspektyvos, įvertindami jo kontekstus. O Egipto faraonai ar nebuvo dievybės? O Romos imperatorių kultas? Kodėl Romos imperijoje buvo persekiojami krikščionys? Dėl to, kad jie nepripažino imperatoriaus dieviškumo. Sudėk auką imperatoriui ir eik į visas keturias puses pasišvilpaudamas. Mano nuomone, SSKP XX suvažiavimo delegatai, įvertinę, jog Sovietų Sąjunga gyvuoja ne senovės epochoje, pasidrovėjo garbinti gyvą asmenį kaip dievybę. Taip atsirado Lenino, kuris jau buvo nuėjęs į dausas, kultas. Egzistavo ištisa „Lenino hagiografija“. Turėjome ir „Lenino evangeliją“. O kas toliau? Savaime aišku, apeigos. Pradedant pionierių rikiuote ir baigiant partijos suvažiavimais bei politbiuro narių laidotuvėmis. Galime prisiminti ir raudonųjų švenčių proga rengiamus mitingus. Ar tai ne tam tikra mišių lankymo atmaina? O kur dar komunistinė partijos narių moralės priežiūra? Beje, būtent jos dėka aš suradau labai gerą būdą išsisukti nuo partinio bilieto paėmimo. „Atleiskite, bet jeigu jau aš skirsiuosi su savo žmona, jokios partorganizacijos nuomonės man klausyti nesinorės. Mano reikalas, su kuo noriu, su tuo ir miegu,“ – drėbdavau aš tiems, kurie bandydavo mane „atversti“ ir įkišti į rankas partinį bilietą. Vyriškoje kompanijoje man toks argumentas dažniausiai padėdavo.

Bet grįžkime prie Ambrazo. Kaip jau minėjau, tokio aukšto intelekto žmonės kaip jis dažniausiai neišlai-

kydavo viso to absurdo spaudimo ir pratrūkdavo. Taip nutiko ir Vytautui. Netrukus jis buvo pašalintas iš universiteto, tačiau chruščioviško pseudoatšilimo dėka jam pavyko grįžti į mokslus. Dabar jis yra vienas žymiausių mūsų kalbininkų.

Grįžę prie Vytauto Ambrazo personalijos, prisiminkime ir Jūsų jau minėtą gyvenimo planą.

Mes su Vytautu ne kartą dalijomės savo mintimis, ką mums daryti toliau. Jis jau buvo pradėjęs žengti pir-

Kauno pramoninins kvartalas. XX a. pradžia. Atvirukas. LNB Meno skyriaus fondai

muosius žingsnius mokslininko likimo link. Tuo metu man dar reikėjo padaryti svarbiausius sprendimus. Aš dabar jau nepamenu, kuris iš mūsų pirmas suformulavo šį klausimą: „Koks gali būti Lietuvos istorikas okupantams valdant šalį? Kaip reikės jaustis, jeigu teks tapti mokytoju ir nuolat meluoti jauniems žmonėms?“ Mes svarstėme šias dilemas ir Vytautas manęs paklausė: „Ką gi tu darysi?“ Tada aš jam atsakiau, kad visiško aiškumo mano galvoje nėra, tačiau aš turiu tam tikrą svajonę arba viziją. „Eisiu studijuoti į Politechnikos institutą,“ – atsakiau jam tuomet. Šį apsisprendimą lėmė keletas aplinkybių ir aš jas išdėsčiau savo draugui: „Visų pirma man nereikės išvykti iš Kauno. Antra, šitame marazme būti žmogumi, kuris susiduria su ideologija, aš nenoriu. Tuo tarpu inžinerija yra toli nuo visokių ideologinių vilkduobių. Tą man puikiai parodė tėvo pavyzdys. Be to, juk reikia galvoti apie tam tikras gyvenimo perspektyvas, – reikia gauti butą, susikurti tam tikrą materialinę gerovę. Vėliau atsiras šeima, kuria irgi reikės pasirūpinti. O ar aš galėsiu visa tai padaryti pasirinkęs istoriją? Svajoju mokytis ir studijuoti istoriją atsitraukdamas nuo tiesioginių darbų bei pareigų. Galbūt kada nors atsiras galimybių laikyti egzaminus eksternu.“ Štai toks buvo mano gyvenimo planas.

Likimas labai dažnai mūsų planus paverčia niekais, iškrėsdamas kokį nors netikėtumą. Nors mano gyvenimo sovietinėje santvarkoje patirtis kukli, tačiau aš puikiai prisimenu, kaip bebaigiantys mokslus žmonės su nerimu laukdavo paskyrimo į darbovietę. Kaip šis sovietų sistemos sukurtas metodas vėtyti ir mėtyti žmones paveikė Jūsų gyvenimo planą? O gal paskyrimo sukeliamų problemų pavyko išvengti?

Su paskyrimu man nelabai kaip išėjo. Baigęs Politechnikos institute mašinų gamybos specialybę, aš gavau paskyrimą į Kolos pusiasalį. Ten būtų reikėję atidirbti trejus metus.

Žiauroka perspektyva. Per trejus metus galima ne tik pamesti savo gyvenimo plano orientyrus, bet ir visai prapulti plačiosios tėvynės tyruose.

Nepamirškime vieno dalyko. Politechnikos institutą aš baigiau 1953 m. Tuo metu plačiai nuskambėjusi Lavrentijaus Berijos byla leido mums visiems gauti diplomus į rankas. Tačiau paskyrimas „kabėjo“ virš mano galvos lyg Damoklo kalavijas... Vieną gražią dieną „Pergalės“ gamyklos, kurioje dirbau, direktorius gavo įsakymą mane atleisti, kad aš galėčiau vykti į savo paskyrimo vietą. Mano laimė, kad jis buvo tikrai geras žmogus. Pasišaukęs mane į kabinetą jis pasakė: „Aš nebegaliu tavęs laikyti savo gamykloje. Tu turi kelias išeitis – parašyti pareiškimą ir „nerti į vandenį“. Tačiau jeigu tave ir ten suras, situacija pasikartos. Aš negaliu pasakyti, kiek laiko tu galėsi tokiu būdu išsisukinėti nuo savo paskyrimo. Tai daugeliu atveju, priklausys nuo vietinės valdžios organų geranoriškumo ir nuo tos gamyklos, į kurią esi paskirtas, užsispyrimo tave gauti. Blogiausiu atveju, į tavo namus gali ateiti milicija. Tačiau yra šiokia tokia išeitis. Mano patarimas – įsidarbink kokioje nors Kauno rajone esančioje Mašinų traktorių stotyje (MTS).“

Kokiu būdu darbas MTS galėjo Jus apsaugoti?

1953 m. rudenį Nikita Chruščiovas suformulavo pagalbos žemės ūkiui programą, kurioje buvo numatomas inžinierių nukreipimas būtent į šią sferą. Todėl darbas MTS mane galėjo apginti nuo pareigos išvykti trejiems metams. „Verbavimo“ į MTS procesą prižiūrėjo „rajkomai“. Todėl patekęs į specialistų nomenklatūrą, aš jau galėjau tikėtis, kad partija pasakys: „Neju-

dinkit šito žmogaus!“ Už patarimą aš esu dėkingas iki šiol. Man MTS reikėjo atidirbti metus. Paskui mane paleido.

Kuria linkme Jūsų gyvenimas pasisuko tuomet?

Sovietų Sąjungoje pramonė buvo plečiama itin sparčiai, todėl jaunų specialistų, turinčių inžinerinį išsilavinimą, stygius buvo juntamas daugelyje sričių. Žinoma, ta pramonė buvo „medinio dviračio pramonė“, tačiau jos raida suteikė galimybę kai kuriems iš buvusių mano bendrakursių daryti karjerą iš karto peršokant kelias karjeros laiptų pakopas. Tuo tarpu mano situacija buvo kiek kitokia. Metai, praleisti MTS, stipriai atsiliepė karjeros perspektyvoms. Kai aš vėl patekau į darbo rinką, pati „skaniausia grietinėlė“ jau buvo „nugraibyta“. Laimė, liaudies ūkio tarybos nuo 1956 m. vėl skyrė papildomas investicijas į pramonės sektorių. Mano gamybinės pažintys šio pagyvėjimo metu taip pat padėjo. Taip aš atsidūriau Vilniuje – Skaičiavimo mašinų gamykloje.

Kuriais metais Jūs atvykote gyventi ir dirbti į Vilnių?

Į Vilnių aš persikrausčiau 1958 m. pabaigoje. Kaune tuo metu turėjau tikrai neblogą darbą. Nuo 1955 m. Kauno motorų remonto gamykloje dirbau pamainos meistru. Šis darbas buvo didžiulė mokykla, nes jis suteikė man progą savo rankomis prisiliesti prie viso gamybos proceso, apie kurį iki tol turėjau daugiau teorines žinias. Šioje darbovietėje aš įgijau tikrai vertingą kapitalą, kuriuo naudojausi visą likusį gyvenimą.

Skaičiavimo mašinų gamykla tuo metu buvo laikoma prestižine. Apie tokias dar buvo sakoma: „Liaudies ūkio tarybos numylėtinė“. Čia aš dirbau vedančiuoju technologu. Man šis darbas labai patiko, nes jis visiškai atitiko mano pasirinktą studijų kryptį. Be to, čia dirbdamas turėjau visas galimybes tobulėti. Tiesa, 1959 m. pradžioje man iškilo dilema, kai gavau pasiūlymą tapti mechaninio cecho viršininku. Tai buvo cechas, kuris profesiniu požiūriu visiškai atitiko mano specialybę. Jame galėjau jaustis savo vietoje ir taip pat būčiau turėjęs galimybes mokytis toliau.

Kas tuomet vertė Jus abejoti?

Man nepatiko organizacinė darbo pusė. Nežinau, kaip tai paaiškinti, gal čia kaltas mano auklėjimas, tačiau aš visuomet likau savotiškas anarchistas, o gal čia labiau tiktų žodis individualistas. Todėl vadovauti žmonėms man nebuvo miela. Žinoma, galėjau atsisakyti šio pasiūlymo. Finansiškai minėtas pasiūlymas man buvo naudingas. Ir vis dėlto ne pinigai mane šiuo atveju masino, o buto klausimas. Nors man buvo pažadėta išspręsti tą problemą, tačiau aš puikiai supratau, kad paklausa buvo daug didesnė nei galimybės ją patenkinti. O cecho viršininkas buvo aprūpinamas gyvenamuoju plotu visų pirma. Ir aš šios aplinkybės negalėjau ignoruoti priimdamas sprendimą. Taigi aš tapau mechaninio cecho viršininku ir dirbau šį darbą ketverius metus. Čia man teko išeiti didžiulę santykių su žmonėmis mokyklą. Darbininkai buvo žmonės visai iš kito pasaulio. Aš, palyginti su jais, jaučiausi daug laimingesnis, nes gyvenau kitokių poreikių ir galimybių erdvėje bei laike. Prisimintina, kad dirbdamas Kaune aš dar spėjau susidurti su senąja darbininkų karta, atėjusia iš tarpukario Lietuvos. Pramonės plėtimasis į gamyklas atvedė mano kartos žmones. Todėl atvykęs į Vilnių, aš jau radau visai kitą situaciją. Tiesa, tuo metu aš jos nesugebėjau adekvačiai įvertinti ir didelių pokyčių neįžvelgiau. Tačiau dabar aš jau visiškai aiškiai galiu įvardyti, jog kartų kaita egzistavo. Mano tėvas daug kartų parėjęs po darbo pasakodavo apie savo santykius su darbininkais, tačiau visa tai man buvo tik tolimas realių dalykų aidas. Juk kol kažko neišbandai savo paties kailiu, tai tėra tik teorinė arba knyginė patirtis. Mano atėjimas į gamybinį sektorių irgi buvo susijęs su tam tikrais iššūkiais, kuriuos teko įveikti. Dabar, prisimindamas savo pirmuosius metus „Pergalės“ gamykloje, aš galiu pasakyti, jog buvau našta ir vyriausiajam meistrui, ir cecho viršininkui. Darbininkai mane už akių vadindavo „meistriuku“. Kitaip tariant, tuomet aš buvau tiesiog piemuo. Ir dabar prisimenu tuometinį cecho viršininką Mašanauską, kuris turėjo labai daug vargo su manimi. Negaliu pasakyti, jog tingėjau dirbti, tačiau aš neturėjau praktikos ir įgūdžių, o viso to stygius neleido suvokti daugelio esminių gamybos proceso dalykų, pradedant darbų eiliškumu ir baigiant visais kitais klausimais. Po „Pergalės“ ėjo Kauno motorų remonto gamykla, vėliau pervadinta į „Koordinatę“. Ji buvo daug mažesnė už „Pergalę“, todėl ir darbo organizacija buvo paprastesnė. Tačiau joje vadovaujantiems asmenims tekdavo didesnė atsakomybė, nes mažesnėje organizacijoje neegzistavo išplėtota pasiskirstymo priimant sprendimus sistema.

Klausantis Jūsų, susidaro įspūdis, jog po Politechnikos instituto baigimo Jums teko ne mažiau uoliai mokytis „gyvenimo universitetuose“. Tačiau šiuo atveju mane domina ir tai, apie ką, darant chronologinį pjūvį, mes tarytum neturėtume dabar kalbėti. Ar darbo Kauno bei Vilniaus gamyklose patirtis davė Jums ką nors kaip būsimam istorikui? O gal šios dvi specialybės – visiškai atskirai egzistuojantys pasauliai?

Aš jau minėjau, kad darbas vienoje ar kitoje gamyk-

loje padėjo man įgyti tam tikrų profesinių įgūdžių. Taip pat prisiminiau, kaip sunkiai teko įgyti bendravimo su žmonėmis ir vadovavimo jiems patirtį. Tačiau egzistuoja ir dar vienas aspektas – mokydamasis bendrauti su darbininkais aš išmokau visur matyti gyvus žmones! Sąvokos „darbdavys“ ir „darbininkas“ man įgijo labai apčiuopiamą reikšmę. Jau būdamas istoriku aš suvokiau vieną dalyką, kurio, deja, jokioje literatūroje neužtikau. Šiuo atveju aš bijau paskelbti atradęs dviratį, tačiau tiesiog to negaliu patikrinti.

Vilnius. Gyvenamasis namas Stalino prospekte. 1958. Atvirukas. LNB Meno skyriaus fondai

Ką Jūs turite omenyje?

Visa istorija yra gyvenimas, o gyvenimas yra ne kas kita kaip produkto paskirstymo pastangos. Jeigu yra pridedamasis produktas – atsiranda ir valstybė su civilizacija. Taigi produkto paskirstymo klausimas žmogų lydi nuo pat beždžionžmogio laikų, kai jokios kalbos apie papildomą produktą nebuvo ir negalėjo būti. Priimdamas marksizmą be jo futurologinės pusės, tuo pat metu aš nepriimu jo teiginio, kad egzistuoja tik klasių kolizija ir kad tai yra tik pridedamojo produkto paskirstymo problema. Mano nuomone, koliziją reikėtų įžvelgti visai kitur. Pati gamta kovoja dėl būvio ir klasių kova tėra tik viena iš daugelio šios kovos formų. Atskirų individų interesai formuojasi į terpių interesus ir viskas pavirsta sniego gniūžtės efektu.

Kokią išvadą iš to galima daryti?

Šiuo atveju ir vėl reikia grįžti prie tų klausimų, kuriuos mes jau esame aptarę pirmojo pokalbio metu. Aš neatmetu klasių kovos. Aš tiesiog stengiuosi jos nesuabsoliutinti, kaip daro kai kurie bandantys spekuliuoti marksizmu. Klasių kova yra bendros kovos dėl būvio dalis. O tada ir kyla klausimas: pagal marksizmą pridedamąjį produktą pasiima vadinamoji vadybininkų terpė, su „siejančiuoju vieningumu“ ir sudievintu faraonu, o bendruomenė gauna tik pragyvenimui reikalingą minimumą. Ar užtenka tai pasakyti? Mano nuomone, nepakanka. Kodėl? Juk jie visi gauna po lygiai. Tačiau ar visi bendruomenininkai dirbo vienodai tam, kad pagamintų dabar dalijamą produktą? Savaime aišku, kad ne. Man jau teko kalbėti apie simuliacijos fenomeną. Todėl čia ir vėl reikia svarstyti suinteresuoto bei nesuinteresuoto darbo problemą. Viskas radikaliai keičiasi kapitalizmo formacijoje, kurią aš esu linkęs įvardyti kaip dirbančiųjų išnaudotojų visuomenę. Man visa tai padėjo suvokti būtent manoji meistro ir cecho viršininko patirtis. Todėl aš ir akcentuoju, jog pastarasis darbas atvėrė giluminius socialinius dalykus, kurių kitomis sąlygomis aš nebūčiau įžvelgęs.

Jau pasakojau, kaip lenkakalbiai darbininkai Kaune atsikratė komunizmo iliuzijų. Tai buvo žmonės, kurie turėjo profesinę savigarbą. Jų sampratoje žodis „meistras“ turėjo bent dvi reikšmes. Viena vertus, tai buvo darbo pareigos – tam tikro darbo baro vadybininkas. Tačiau kita prasme kiekvienas iš jų buvo „meistras“. Aš čia nepasakau nieko nauja. Tarpukaryje į batsiuvį reikėdavo kreiptis „meistre“. Ir to nereikėtų suprasti kaip tam tikros mandagumo formos. Batsiuvys iš tiesų buvo savo darbo meistras. Jis turėjo tam tikrą kvalifikaciją. Tuo metu buvo sakoma „turėti savo markę“. Senieji lenkakalbiai darbininkai buvo „markės žmonės“. Jie gerdavo, tačiau tik itin retais atvejais apie kurį nors iš jų buvo galima pasakyti, kad „štai šis nemoka gerti“. Man būnant cecho viršininku Vilniuje greitai teko įsisąmoninti, kad dukart per mėnesį mažiausiai po pusę savaitės cechas nedirbs. Visi pagiriodavosi... Kaune su šia problema susidurti neteko. Žinoma, viską galima suvesti į vieną paprastą takoskyrą: „ten buvo lietuviai, o čia – rusai.“ Gal ir taip. Nenoriu to neigti. Vilniaus gamyklose darbavosi labai mišri publika. Tačiau nereikia absoliutinti. Du kartus per mėnesį mažiausiai po pusę savaitės nedirbdavo ir lietuviai. Dar vienas dalykas – MTS dėjosi analogiški dalykai. Tačiau pagirios ten trukdavo ne pusę savaitės, o visą savaitę. Kokia „aritmetika“? Mažų mažiausiai pusė mėnesio MTS būdavo absoliučiai neveiksnus. Šiose stotyse dirbdavo varguomenė, kuri tapo traktorininkais. Šios pareigos buvo,

be kita ko, prestižinės. Taip kaimo proletariatas labai greitai perėmė rusų gyvenimo būdą.

Buržuazinėje visuomenėje tokie dalykai būtų tiesiog neįsivaizduojami – nevykėlis, simuliuojantis darbo procesą? Jeigu norite, aš irgi buvau toks nevykėlis. Ar kokioje nors Fordo gamykloje mane, pradedantį savo kelią „meistriuką“, būtų laikę metus ir mokę elementariausių dalykų? Aišku, kad po kelių savaičių būčiau išspirtas lauk. Kaip tu dirbi – tavo reikalas. Skirtis tarp nesąžiningumo ir humaniškumo bendruomeninėje santvarkoje yra neišdiferencijuota. Tuo tarpu buržuazinėje visuomenėje ji išryškinama iki žiaurumo. Tokia takoskyra sukurdavo visiškai kitą darbo našumo efektą. Ir dar – sovietinėje visuomenėje, neegzistuojant mano minėtai skirčiai, nebuvo ir aiškaus separacijos proceso tarp tų, kurie gyvenime kažką pasiekė savo darbu, ir tarp tų marginalų, kurie nenori arba nesugeba kažko pasiekti. Todėl darbo marginalizavimo klausimas buržuazinėje visuomenėje išspręstas tiesmukai ir žiauriai, o bendruomeninėje – visiškai neišspręstas. Todėl marginalai sėdėdavo ant dirbančiųjų sprando.

Vilnius. Tiltas per Neries upę. 1958. Atvirukas. LNB Meno skyriaus fondai

Bet tai, apie ką Jūs dabar kalbate, prisimindamas savo patirtis sovietinės – „bendruomeninės“ visuomenės sanklodoje, ir dabar galima įžvelgti mūsų kasdienybėje.

Sutinku. Ryškiausias to marginalizmo pavyzdys – Lietuvos kaime paplitęs gyvenimas iš vaikų pašalpų. Visi mes mokame mokesčius, o ta publika geria savo vaikų auklėjimo bei išlaikymo problemą užkraudama valstybei. Kas kaltas? Galbūt kažkuriuo gyvenimo momentu šie žmonės ir buvo nekalti. Tačiau dabar jų pateisinti neįmanoma. Bet pabandykime pasakyti, kad šito daugiau netoleruosime. Kas nutiks? Prisiminkime, kas darosi Lietuvoje prieš kiekvienus rinkimus. Marginalizmas iki šiol diktuoja visų mūsų gyvenimo tempą ir būdą. Jis sukuria absoliučiai karikatūriškus seimus su itin „spalvingomis“ asmenybėmis juose. Jeigu norite, diktuoja balsavimą už Rusiją, nes „prie ruso buvo geriau“. Taigi man teko pažinti darbininkų gyvenimą. Kaip jau minėjau, senoji karta jautėsi esą meistrai, o jaunoji karta perėmė bendruomeninį sovietinį mentalitetą. Aš šiandien jau ne kartą minėjau, kad į senąją darbininkų kartą mes žvelgiame kaip į komunistiškai nusiteikusią, – galime prisiminti 1935 ar 1936 m. įvykius. Ginčyti šio fakto aš nesirengiu, tačiau socialiniu ir mentaliteto požiūriu jie buvo buržuazinės visuomenės žmonės, nes jie, dar kartą pasikartosiu, buvo meistrai. Ir priešingai – kai jų vaikai perėmė lietuvių kalbą, kai klausimas „Kas tu esi – lietuvis ar lenkas?“ nuėjo nuo scenos, į pirmą planą iškilo bendruomeninio – sovietinio mentaliteto struktūros. Čia mes jau galime užduoti kitą klausimą: „Kam prie rusų buvo geriau, o kam blogiau?“ Taigi tautinės savimonės klausimas nėra toks jau paprastas.

Tik vėliau aš supratau, kad gyvenimas mane mokė praktiškai tų pačių dalykų, kuriuos ne kartą girdėjau iš savo tėvų. Dar kartą kartoju – pagarba darbui...

*Jeigu jau užsiminėte apie tėvus ir jų įtak*as, *dar norėčiau pasiteirauti, kiek jie Jums kalbėjo apie tai, kokią Jūsų gyvenimo viziją jie buvo susidarę? Ne paslaptis, kad kai kurie tėvai turi pakankamai aiškų supratimą, ko jie tikisi iš savo sūnaus arba dukros ir labai aiškiai duoda suprasti, koks gyvenimo kelias jau yra parinktas kaip „geras“, „tinkamas“ ir pan. Kokia situacija buvo Jūsų šeimoje? Ar Jūsų šeimoje buvo kalbama šia tema? O gal savojo likimo laivą plukdėte pats?*

Mano mama savo gyvenimą paskyrė man. Jos gyvenimą sugriovė Rusijos revoliucija. Šiuo atveju skaudžiausia tai, kad aš nesugebėjau nuslėpti savo neapykantos carinei Rusijai ir tuo labai skaudinau patį brangiausią man žmogų. Kaip jai buvo sunku matyti, kad aš nepriimu to, kas jai taip artima ir svarbu… Nepaisant to, mano mamai rūpėjo tiktai viena – kad aš būčiau laimingas, kad rasčiau save ir kad šios mano paieškos nesusidurtų su ta baisia mūsų gyvenimo aplinka, kuri galėjo sunaikinti bet kurį žmogų. Visa kita jai buvo antraeiliai dalykai. Žinoma, tai labai abstraktu...

Ar papasakojote apie savo gyvenimo planą tėvams?

Negalėčiau pasakyti, jog nesidalijau savo mintimis su tėvais, tačiau labai šio plano neužaštrinau. Todėl ir mūsų pokalbiai su tėvais apie mano gyvenimo perspektyvas nebuvo lemiami. Mano mamai svarbiausi buvo jau minėti dalykai...

O tėvui?

Ką aš galiu pasakyti apie tėvelį... Jis norėjo, kad aš sekčiau jo pėdomis ir tapčiau inžinieriumi-mechaniku. Kita vertus, jis aiškiai man davė suprasti, kad šiuo atveju svarbiausia ne tai, ar aš pasirinksiu jo gyvenimo kelią, bet tai, kad pasirinkęs vieną ar kitą dalyką, aš gyvenime ką nors pasiekčiau. Kai mano tėvas pajuto, kad aš esu save atradęs, tačiau pašaukimui išsiskleisti tiesiog nėra sąlygų, jis labai norėjo, kad man pagaliau pasisektų. Kai aš stojau į neakivaizdines studijas Istorijos fakultete, mano tėvelis labai jomis domėjosi. Man apsigynus disertaciją jis labai tuo džiaugėsi. Jis man kartkartėmis vis atnešdavo vieną kitą su istorija susijusią knygą. Tačiau gauti medievistinės literatūros nebuvo lengva. Jos mūsų knygynuose pasirodydavo labai mažai ir tai neturėtų stebinti – pastaraisiais dalykais dažniausiai domisi ganėtinai siauras specialistų ratas. Kita vertus, Kaune domėjimasis senąja Lietuvos istorija neišblėso visą sovietmetį. Todėl kai tik susitikdavau su kokiu nors kauniečiu, kalba neišvengiamai pasisukdavo šia linkme: „Tai tamsta istorikas? Na, o kaip ten Vytautas Didysis? Žinoma, viešai apie tai kalbėti ir rašyti nelabai galima, tačiau gal turi ką nors stalčiuje?“ Tvyrant tokioms nuostatoms, kai kurios knygos keliaudavo iš rankų į rankas, jos būdavo kopijuojamos „Eros“ aparatu. Ir štai vieną kartą tėvas man atneša nukopijuotą Česlovo Gedgaudo knygą „Mūsų praeities beieškant“[3]: „Štai Edvardai, imk! Kainavo penkiolika rublių! Būtinai paskaityk!“ Tuo metu penkiolika rublių buvo dideli pinigai. Aš iš nuogirdų jau žinojau, kas toje knygoje rašoma. Dabar, turėdamas galimybę, susipažinau nuodugniau. Įsivaizduokite mano situaciją. Po mėnesio ar dviejų tėvas manęs paklausė: „Na kaip, Edvardai, ar perskaitei?“ Man teko išsisukinėti: „Mažai laiko turiu, skaitau po truputį.“ Taip aš tempiau, kol galų gale išsisukinėti nebebuvo jokios galimybės. Vieną kartą, kalbai vėl pasisukus apie Gedgaudo knygą, aš buvau priverstas „atidengti kortas“: „Žinai, tėveli, fantazijos visa tai...“ Tada jis sunerimo: „Bet palauk, nejaugi tau rusai išplovė smegenis sovietiniame universitete?! Juk tai mūsų praeitis, kuri nuo mūsų buvo nuslėpta!“ Man teko gintis: „Visa tai tėra išsigalvojimai...“ Mano tėvas nepasidavė: „O tu išnašas žiūrėjai? Tu pažiūrėk, kokia rimta literatūra remiamasi! Ar ji kur nors kitur buvo panaudota?“ Diskusija įsisiūbavo. „Tėveli, aš nesu skaitęs visos šios literatūros, tačiau tai, ką esu žiūrėjęs, leidžia man teigti, jog Gedgaudo požiūris neturi nieko bendra su istorine realybe. Dar daugiau – apie lietuvius joje nėra nė žodžio.“ Tai mano tėvo neįtikino: „Bet Gedgaudas ir pats rašo, kad literatūroje pateikiamą informaciją visų pirma reikia iššifruoti.“ Na, ką gi. „Pabandykim šifruoti, – atsakiau jam. – Paimkime gotus. Egzistuoja šaltiniai, minintys juos, egzistuoja istorikų bei kalbininkų studijos. Visa tai man žinoma. Man irgi labai norėtųsi, kad Gedgaudo teiginiai būtų tiesa, tačiau šaltiniuose glūdintys faktai kalba visai ką kita. Aš nerandu čia nieko baltiška.“ Mano tėvui visa tai girdėti buvo labai nemalonu, tačiau jis suprato mano argumentus. Jis išgyveno didžiulį nusivylimą, tačiau ne manimi, o Gedgaudu. Taigi tėvas labai džiaugėsi, kai aš perėjau dirbti į istorikų cechą. Kita vertus, jis dažnai manęs klausdavo: „O inžinieriaus darbas tau kaip istorikui nieko nedavė?“ Į tai aš atsakydavau taip, kaip ir jums, ir tuomet mano tėvelis labai džiaugdavosi.

Vilnius. Spartako stadiono vartai. 1958. Atvirukas. LNB Meno skyriaus fondai

[3] Česlovas Gedgaudas, *Mūsų praeities beieškant*, Mexico: Del Toro, 1972.

CCHINVALI

Mintys iš karo lauko

Algirdas Patackas

Simboliška, kad gruzinų tautos ir valstybės pranokėją vadino Dovydu. Karalius Dovydas (*Car David*) – tai tarsi lietuvių karalius Mindaugas. Nuo jo prasideda tautos augà, gausà ir galia. Tačiau tai, kas dabar vyksta senajame *Kavkasioni,* yra atkartojimas anos mitinės kovos tarp Dovydo ir Galijoto; mažo ir milžino; silpno, bet subtilaus – ir stipraus, bet grubaus; pagaliau teisaus ir neteisaus. Mūsų akyse kartojasi šis apokaliptinis mūšis, kurio šešėlis grėsmingai krenta ir ant Lietuvos ateities...

* * *

Konstantinas Gamsachurdija (žuvusio Gruzijos prezidento Zviado Gamsachurdijos tėvas), gruzinų literatūros klasikas, apysakoje „Hogais Mindija“ aprašo lemtingą Kaukazo tautų nelaimę, jų likiminį prakeiksmą – tarpusavio vaidus. Tai dėl jų Kaukazas pakliuvo į nagus dvigalviui ereliui, Eurazijos mutantui – juk dvi galvos yra apsigimimo ženklas.

„...virš ledyno kabojo mėnulis. Tyloje stūksojo Archato tvirtovės bokštas, lyg paniręs į senovės apmąstymus. Raudantis vėjas ginė debesis į ledines viršūnes... Gūdžiai garmėjo kalnų upeliai. Ant aštriabriaunės keteros niūksojo vilkė, pratisai kaukdama. Krauju almėjo kalnų šermukšnis – brolžudiškų vaidų pranašas...“

Hogaisas Mindija, chevsurų (gruzinų gentis) karžygys, patyrė regėjimą, kurio paveiktas suvokė pražūtingas vaidų pasekmes. Tačiau jo, tapusio išminčiumi, gentainiai neklausė.

„...aplink avilius kilo sumaištis. Nauja bičių vada užpuolė namelius. Pakilę į orą besiginančių ir bepuolančių spiečiai užstojo saulę. Užvirė įniršingas mūšis. Tarsi sniego dribsniai ant žemės krito bitės, persmeigtos mirtį nešančio geluonies...“

Rodydami į šį vaizdą, gentainiai puolė Mindiją: „...gyvūnai, vabzdžiai, ropliai ir žmonės – visi kovoja už gyvybę, o tu ką čia paistai?“

Mindija kviečia taikai: „Tai kas, kad bitės žudo viena kitą. Argi jos turi proto dovaną? Žmonės turi suvokti, kas yra gėris ir blogis...“ Tačiau šis kvietimas nebuvo išgirstas, Kaino instinktas buvo stipresnis, – ir Mindija, per prievartą įtrauktas į kovos sūkurį, apsuptas priešų, terado vieną išeitį:

Šv. Jurgio ikona. XI a. Labechina. Sidabras

„...atsisukęs į kautynių vietą, Mindija žvilgsniu sugavo savo šešėlį, išsitraukė kinžalą ir suvarė jį iki rankenos į savo krūtinę, dešiniau...“

Ir dabar, praėjus daugiau kaip šimtui metų, chevsurai garbina giesmėmis Hogaisą Mindiją, nešiojusį savo širdyje svajonę apie brolybę. Ir prasideda ši giesmė taip, kaip baigiasi pasakojimas:

kraujavo saulė, rūstavo
Mindijai kariui mirštant

žvaigždėms į žemę krintant
blyškiajam mėnui tekant...

* * *

Karo išvakarės. Biblinis senas sodas kalno atšlaitėje, ištirpęs vidurdienio saulėkaitos ramybėje. Šimtametės obelys, persikai, čirpia žiogai. Bet kas tai: aukštoje žolėje kas keletą žingsnių – keistos duobutės. Pakrapščius ant piršto išrasoja kraujo lašas – ten skeveldros, aštrus metalas. Jomis nusėtas visas sodas. Šaudyta iš ten, anapus, iš šiaurinių aukštumų. Šaudyta akipločiu, į nieką netaikant, šiaip sau – idant neliktų niekur žemėje ramybės, netgi čia, iberiškame Alyvų sode, kur, regis, aukštoje žolėje dar šlama Viešpaties žingsniai. Idant nebūtų atvangos sielai ir protui, nebesuvokiančiam, kas čia su mumis vyksta...

* * *

Cchinvali – dabar tai skamba kaip pro šalį prašvilpusios skeveldros, atsimušusios į akmenį, žvangtelėjimas. Prieš mane balto popieriaus lapas. Ant jo – geležinės skeveldros, surinktos gruzinų kaime, greta kambario, kuriame nakvota (miegama prie aklinos, belangės šiaurinės sienos – tos, kuri atsukta į Osetiją). Tai – RPG-9 (*reaktyvnaja protivotankovaja granata*, beje, draudžiama naudoti etninių konfliktų zonose). Savitai tobulas žmogaus proto ir rankų kūrinys – dailūs sparneliai, kiekvienas kruopščiai pritvirtintas varžteliu, kiekvienas varžtelis būtinai užkniedytas, kad neatsisuktų (to nepamatysi buitiniuose prietaisuose). Ir visa tai skirta sprogti į smulkius gabalus, žaloti žmogaus kūną, žeisti visa, kas gyva. Iš esmės – tai ta pati akmens amžiaus, Kaino kuoka, kuria jis užmušė Abelį. Tik lekianti toliau ir labiau žalojanti...

Arkangelai Mykolas ir Gabrielius. 1589. Telavi. Paauksuotas Sidabras

* * *

Senutė, sėdinti palei sieną, šešėlyje. Raukšlėtos įdegusios rankos mikliai dirba įprastą darbą, kažką lukštena. O veide užguito žvėrelio žvilgsnis – jūs, ponai, atvažiavote ir išvažiuosite, o tada ateis naktis – kaip nesibaigiantis košmaras... virpantis mažiausios anūkės kūnelis, besiglaudžiantis...

Kur jūs, Ergneti, Nikozi, Nuli, Avnevi kaimų žmonės? Ar liko kas gyvas? Ar išvis nebėra nei jūsų, nei jūsų kaimelių, jūsų tūkstantmečius skaičiavusių būtovių? Tas viskas taip tikra, gyva, praėjo tik savaitė, ir viso to – nebėra?

* * *

Du panoraminiai vaizdai. Pirmasis – senovinė graviūra iš praeities, iš XIX a. Kaukazo karų. Tarpeklio serpentinu šliaužia, vingiuoja rusų kariuomenės voros, blizga pėstininkų durtuvai, žirgai, barzdoti kazokai kailinėm kepurėm, gurguolės – netvarkinga, marga, įžūli kavalkada šliaužia, vingiuoja kalnų keliais, iš anapus kalnagūbrio, iš Šiaurės, lyg grėsminga apokaliptinė gyvatė... Ir šiuolaikinė fotonuotrauka – tais pačiais tarpekliais, kalnų serpentinais šiuolaikinė gurguolė – kariniai sunkvežimiai, BMP (*boevaja mašina pechoty*), GRAD (*Kruša*), ta pati netvarkinga, įžūli, *razvjaznaja* eisena, tais pačiais keliais, po ta pačia saule, ta pačia kryptimi, nenumaldomai...

* * *

Šalia eurazinio choro (*da, skify my / s raskosymi i žadnymi glazami* – „taip, skitai mes / įkypai rėžtomis, godžiomis akimis“, – Aleksandras Blokas). Jau pasigirsta ir pamirštas *Moskva – eto tretij Rim*... Paskubomis ištarus, kad karas – tai blogis, pradedamos išsamios reliacijos „pravoslavų oikumenos“ tema, kur Maskvai skirtas pagrindinis (*steržnevoj*) vaidmuo – tapti bizantiškojo pasaulio jungimosi centru. Įtartinai supanašėjusi yra Generalinio štabo strategų ir Maskvos patriarchato teologų leksika. Maskva – tai „Trečiosios Romos“

katechon, ramstis, kuriam pridera varžyti antikristinių Vakarų plėtrą. Garsiai neištariama, bet pasąmonėje glūdinti išvada – vienas šio tikslo įgyvendinimo būdas gali būti karas.

„... ir tarp maskviškės liberaliosios inteligentijos jau girdėti balsų, kad „pirmą kartą, po Vengrijos, Čekoslovakijos, Afganistano, Čečėnijos – man negėda dėl to, ką mūsų kariuomenė padarė Gruzijoje...“

Kaip čia neprisiminsi jauno poeto ir demokrato Michailo Lermontovo, poručiko puošniais ūseliais, dejavusio – *ką aš darysiu su šita skarmaluota gauja...* (jaunajam karininkui teko vadovauti 200 „karių“ būriui Kaukazo kare). Tai nesutrukdė rusiškosios demokratijos žvaigždei pasmerkti 1831 m. sukilimo Lenkijoje ir Lietuvoje (*Opiatj, narodnye vitiji, / za delo padšee Litvy / na slavu gorduju Rossii / opiatj šumia, vosstali vy...* ir t. t.).

Dėl Rusijos mes kaltiname Rusijos valdžią. Gal reikėtų peržiūrėti šią nuostatą apie geraširdę tautą ir blogą jos valdžią? Jei esama blogų žmonių, tai ar negali būti blogų tautų? Blogų ta prasme, kad nešioja giliai savyje ontologinį auglį, kurio metastazės nuolat žudo ne tik ją, bet ir aplinkinius. Nešioja, negydo, nes nedrįsta patys sau šito prisipažinti. Patys sau. Visų pirma.

* * *

Iberijos senovinės bažnyčios. Žili akmenys, paprastos iki tobulumo proporcijos, Bizantijos perlai. Viduje – tamsa, seno aukso švytėjimas. Tačiau tai ne ispaniškasis auksas, patamsėjęs nuo indėnų kraujo. Ši tamsa minkšta, lyg katakombose, netgi jauki. Saugós jausmas – nuo pasaulio negandų, žmogiškų aistrų ir audrų, tarsi Dievo Tėvo saujoje. Palyginti su katalikų šventovėmis, jose daugiau rūsio (priešprieša rūsys – varpinė). Šią rūsio ertmę praskaidrina senovinių iberų religinių giesmių tauriai rūstus melosas.

* * *

Tbilisio Šv. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo katalikų bažnyčia (jų dvi – kita Šv. Petro ir Povilo, kur mišios laikomos rusų ir anglų kalbomis. Beje, apaštališkosios nunciatūros Gruzijoje sekretoriumi dirba lietuvis kunigas dr. Rolandas Makrickas, kuris ir laiko mišias anglų kalba – turbūt diplomatiniam korpusui). Čia gi mišios gruziniškai. Keistas jausmas – nesupranti nė žodžio, išskyrus „Jėzus“ ir „Marija“, tačiau jautiesi kaip namuose, savas, nes mišių eiga – įprasta nuo vaikystės, amžina ir nesikeičianti. Kaip vis dėlto gera būti kataliku, vienu iš beveik dviejų milijardų; kad ir kur būtum – Kuboje ar Filipinuose, Patagonijoje ar Kanadoje, ar čia Tbilisyje, jautiesi tarp savų, savas...

Šventieji kariai. X a. Chirchonisi. Sidabras

* * *

Savas. Kas ta paslaptinga jungtis, jungianti tautas apskritai? Jungianti, pavyzdžiui, baltus su iberais? Ar vien likimas, istorinės nuoskaudos? Bendras priešas?

Senos, reliktinės tautos turi slaptų, pasąmoninių, giluminių ar požeminių ryšių per šaknis, šaknis iš Rojaus laikų. Kas gali būti priešingiau nei kalnai ir lygumų girios, sengirės? Nebent tai, kad abi *oikumenos* – pirmapradės, rojinės. Rojus kaip sodas, Dievo giria. Kartu Rojus yra aukštai pas Dievą, tarsi kalne. Gal šitai?

Vienaip ar kitaip, padavę vieni kitiems ranką, esame dabar kartu ir todėl stipresni.

Ačiū karui už tai?

PASAULIS BE DIEVO NAUJOJOJE LIETUVIŲ RELIGINĖJE DRAMOJE

Eligijus Daugnora

Europinė krikščioniškosios religinės dramos tradicija siekia Viduramžius, nors su religija, ritualu, apeiga buvo susijęs jau antikinis graikų teatras. Viduramžiais susiformavo ir pagrindiniai religinės dramos žanrai: biblinė arba misterinė ir hagiografinė (martirologinė) drama. Viduramžiais, galima sakyti, susiformavo dramaturginė žmogaus dialogo su Absoliutu refleksija, kuri vėliau įgavo vis sudėtingesnes formas. Pavyzdžiui, romantikai sudarė ir įtvirtino konfliktinio dialogo su Dievu tradiciją, XX a. dramaturgai sukūrė dar sudėtingesnę poetinę religinę dramą.

Lietuvių religinė drama, kad ir, lyginant su Europos dramaturgija, gerokai vėluodama, radosi kartu su lietuviškuoju teatru – XIX ir XX a. sandūroje. Nedrąsūs ir labai tradiciniai buvo pirmieji bandymai, apsiribojęę gana pažodine populiariausių biblinių siužetų (Juozapo pardavimo į Egiptą, Kristaus gimimo) interpretacija. Ir šie veikalai, ir jų autoriai (Juozas Čepukaitis, Juozas Židanavičius, Pranas Turauskas, Juozas Šnapštys-Margalis ir kt.) dažniausiai jau gerokai primiršti.

Mūsų mokslininkų religinė dramaturgija bemaž nenagrinėjama, nors ji yra davusi ir gana įsidėmėtinų kūrinių (jai priskirtinos ir kai kurios Antano Škėmos, Algirdo Landsbergio dramos). Bet tai jau didesnio darbo tema, o čia norėtųsi trumpai apžvelgti šiuolaikinę mūsų religinę dramą ir kai kurias jos tendencijas.

XX a. antros pusės religinės dramaturgijos didžiąją dalį sudaro išeivijoje rašytos dramos. Bet paskutinis XX a. dešimtmetis ir Nepriklausomybės atkūrimas bei literatūros ir jos kūrėjų išsilaisvinimas iš įvairiopų cenzūros gniaužtų davė naująją religinę dramą, rašytą Lietuvoje ir apie Lietuvą, kokia ji yra šiandien. Ši drama, daugiau postmodernistinė, iš esmės skiriasi nuo ankstesniosios tiek tematika, tiek vaizdavimo būdu. Nors, kita vertus, situacija Lietuvoje atgavus nepriklausomybę gana nesunkiai sugretinama su pokarinės išeivijos, ir ne tik išeivijos, situacija – istorinės pervartos kardinaliai keičiančios visuomenės ir atskirų individų vertybes, gyvenimo sąlygas, verčia iš naujo ir dar aštriau kelti esminius būties klausimus, kai tuo tarpu ramus gyvenimo būdas neretai kūrėjus gramzdina į buitį, lemia temų ir konfliktų smulkėjimą.

Dažniausias naujosios dramos vaizdavimo objektas – Dievą atmetusi visuomenė, užaugusi be maldos ir tikėjimo ir bandanti paneigti patį Dievo buvimą: „Yra tik tuštuma, kurią reikia kas dieną iš naujo apgyvendinti savo kūnu ir seilėmis, yra tik tuštybė, kurią galima demonstruoti prisidengus kokia nors ideologija“[1]. Toks būvis, kai bandoma gyventi tik kūno gyvenimą, kai bandoma paneigti bet kokį dvasingumą, nedėkingas bet kokiam tikėjimui, bet kokiam išpažinimui, išskyrus kūniškumo ir juslingumo išpažinimą, bet, regis, dėkingas lietuvių dramaturgijai, kuri pamažu atsigauna, jos gausėja ne tik spaudoje, bet ir lietuviškojo teatro scenoje. Kyla dėsningas klausimas, ar tokio gyvenimo, lyg ir neigiančio Dievą, vaizdavimas suderinamas su religinės dramos principais. Ir labai neretai nuskamba atsakymas, kad nesuderinamas ne tik su jais, bet ir apskritai su bet kokiu humanizmu teatre. Galima prisiminti kad ir nemaža diskusijų ir įvairiopų vertinimų sukėlusį Sigito Parulskio pjesės „P.S. byla O.K.“ Oskaro Koršunovo pastatymą Nacionaliniame dramos teatre 1997 m. Šios diskusijos labai primena ankstesnes, dėl Škėmos literatūrinio palikimo vertės kilusias, ar dar ankstesnį skandalą, užvirusį po 1924 m. Vinco Krėvės „Skirgailos“ pastatymo anuometiniame Valstybės teatre, kai kūrėjams buvo priekaištaujama dėl aštrių pagrindinio veikėjo replikų krikščionių dvasininkų ir tikėjimo atžvilgiu (po tokių pasisakymų tuometinio teatro direktoriaus Liudo Giros įsakymu netgi buvo kupiūruotas pjesės tekstas). Visa tai liudija, jog religinė drama nėra nekintanti, atvirkščiai, ji dažnai pirma kelia svarbiausius žmogaus (ypač žmogaus visuomenės lūžių metais) klausimus, aštriausiai diagnozuoja visuomenės skaudulius.

Pereikime prie konkrečių dramų ir jų problemų. Pradėti čia reiktų nuo kiek ankstesnės Juozo Marcinkevičiaus dramos „Ėjo Kristus per dirvoną“ (1986). Jos išeities taškas – etnografinis pasakojimas, kaip bado metais žmonės apsimetę Kristumi ir apaštalais Petru ir

[1] Sigitas Parulskis, *Trys pjesės*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 82.

Povilu ėjo per žmones, laimino jų namus, maistą ir taip (kartais net vogdami palaimintą turtą) patys maitinosi. Autorius pastato šiuos žmones į kraštutines aplinkybes – suimti grafo ir uždaryti į kalėjimą, jie verčiami prisipažinti esą apsimetėliai ir garbinti kaip valdovą Grafą, kuris vienintelis yra „duonos dievas“, galintis visus aprengti ir pamaitinti, priešingu atveju jiems teksią prisiimti tikrųjų šventųjų likimą – mirti kankinių mirtimi. Tokia tiesmuka ir iš tikrųjų netgi kiek didaktiška priešstata tarp duonos ir dvasios gal galėtų likti nepastebėta, bet tai vis dėlto vienas pirmųjų bandymų mūsuose kalbėti apie visuomenės dvasingumo sunykimą, galimybę manipuliuoti žmonėmis, naudojantis paprastu materialiu gėriu – maistu („ėdalu“). Grafas, žinoma, čia naudojasi situacija kaip ir anie apaštalai – bado metai eina vieni po kitų, žmonės vargsta ir tas vargas juos nužmogina – apgavystė tėra pati menkiausia blogybė, kurios tie vargšai gali griebtis. Bet net ir dėl šios blogybės jiems šiek tiek gėda: išeidami apaštalauti jie pasikeičia vardus, Petras tampa Povilu, ir atvirkščiai: „Bet juk anie vardai – tai mūsų tikrieji, žmonių vardai. O kai jau mes apaštalai, tai lyg ir nepatogu taip pat vadintis“[2]. Kitoks yra Kristupas-Kristus, kuris kažkada mokėsi kunigų seminarijoje ir dabar taip susitapatina su savo vaidmeniu, kad jam svarbu darosi ne tiek pačiam išgyventi badmetį, kiek teikti viltį kitiems, dar labiau vargstantiems (motinai, raudančiai sukilime žuvusių sūnų, luošai Magdalenai ir panašiems į juos):

> Ir aš supratau, kad žmonės nelaimingi. Visi... ar bent dauguma. [...] Ir taip... kažkaip savaime išėjo... Eisiu, sakau, ir kalbėsiu žmonėms – būkit laimingi! Bet kad baisiai prasti laikai pakliuvo.[3]

„Kristus“ patraukia „apaštalus“ į savo pusę, atpratina apvoginėti palaimintus žmones. Apsimetėliai tarsi iš tikrųjų inicijuojami į šventuosius, kovotojus už žmogaus dvasią ir prieš nužmoginimą, kuriuo didžiuojasi kunigaikštis, pajutęs galintis už duonos kąsnį žeminti žmones, versti juos kiaulėmis, ėdančiomis iš lovių, ir vadindamas tai tikrąja žmogaus prigimtimi, kuriai svetimas bet koks šventumas. Supratęs, kad Petrui su Povilu tikroji kankinystė per sunki, kad jie gali išduoti ir jį, ir tuos, kuriems jie visi dažnai buvo paskutinė viltis, Kristupas „atleidžia“ bendražygius nuo apaštalavimo – padeda pabėgti iš kalėjimo. Pats Kristupas, prisiėmęs Kristaus vaidmenį, ryžtasi kančiai. Autorius tiesioginio „Kristaus“ ir „apaštalų“ susidūrimo su grafu scenas išskiria iš visos pjesės padarydamas jas eiliuotomis, tuo bandydamas dar labiau sureikšminti, pakylėti jas virš viso pjesės audinio, pabrėžti jų poetiškumą. Ir nors šios scenos dėl labai jau aiškiai įvardytos dirbtinokos priešpriešos tarp duonos ir dvasios visiškai nepakyla iki poetinio apibendrinimo aukštumų, tam tikrų poetinio teatro bruožų, užuomazgų jose tikrai galima rasti.

Užkliūti gali ir kiek dirbtinokas pjesės finalas, kai įsibrovę alkani žmonės dėl duonos nužudo ir grafą, ir apsimetėlį Kristų, bet jis pateisinamas tuo, kad tarsi sukuria naują estetiką, prieštaraudamas socialistiniame realizme aukštintai „liaudies masių revoliucinei jėgai“. Ji čia kaip potvynis nušluoja visus – kaltuosius ir teisiuosius – nieko nauja nesukurdama, nepasotindama nei alkanųjų, nei dvasioje alkstančiųjų.

Be to, „Kristus“ pralaimi tada, kai atsisako meile ir atlaidumu paremto kelio. Matydamas, kaip Grafas ant jo siundo alkanus žmones, Kristupas griebiasi to paties ginklo ir pralaimi.

Tautosaka remiasi ir Parulskio pjesė „Iš gyvenimo vėlių“, parašytoje Jono Basanavičiaus tautosakos rinkinio „Iš gyvenimo vėlių ir velnių“ motyvais. Joje daug

Gintaras Znamierovskis. Kasdieniai menininko daiktai. 1990. 30x30 cm. Kartonas, aliejus

žaismės, kalbant apie Idioto *pasaką* – karnavalo estetikos, daug įvairių postmodernizmui būdingų citatų, „ne socialinės, o etnografinės satyros“[4], kurios mūsuose lyg ir nebuvo, jei neskaitysime paskutiniuoju „Vilkolakio“ laikotarpiu pastatytų kelių pjesių („Mūsų aitvaro pasakos“ ir kt.), kurios nesudarė ir negalėjo sudaryti tradicijos. Ironija, groteskas šioje pjesėje atsiranda kaip naujos kartos dramaturgijoje ženklas. Tokią estetiką pats

[2] Juozas Marcinkevičius, *Paukščių ir žmonių lizdai*: Dvi pjesės, Vilnius: Vaga, 1986, p. 74.

[3] *Ibid.*, p. 97.

[4] Rasa Paukštytė, „Kaitos taškas“, in: *Teatras*, 1997, Nr. 1, p. 14.

autorius aiškina taip: „kadangi mano karta bijo rimtai kalbėti apie rimtus dalykus, atsirado ironija, parodija, sarkazmas“[5]. Bet už tokio karnaviališkumo aiškiai matyti Parulskio noras „aktualizuoti tragiškumo pajautos ilgėjimąsi“[6]. Kalbama apie žmogų ir mirtį, o pasirinkta medžiaga – liaudies pasakos – diktuoja tokių apibendrintų veikėjų kaip Mirtis, Daktaras, Velnias, Žydas, Karalius ir kt., būdingų liaudiniam vaidinimui, Viduramžių misterijai pasirodymą. Tad šią pjesę drąsiai galima pavadinti naujųjų laikų misterija. Misterija tikrąja, europine to žodžio prasme – kūriniu, kuris gilinasi į žmogaus būties paslaptis.

Daugiau tiesioginių tiek Naujojo Testamento, tiek ir naujojo gyvenimo („JUOZAPAS. Dabar toks laikas. Lyg po karo“[7]) ženklų yra Vandos Juknaitės pjesėje „Formulė“. Čia Juozapas ir Marija Kūdikio gimimui šiais laikais (laikai itin reikalingi naujo Išganytojo?) pasirenka apleistą Lietuvos pasienio bažnyčią, kažkada paverstą traktorių remonto dirbtuvėmis, paskui sandėliu, o dabar ir visai ištuštėjusią. Juozapą su Marija lanko ne piemenys ir karaliai, o metalo kontrabandininkai, besigviešiantys apleistos bažnyčios kaip patogaus sandėlio, turistai ir kitokie prašalaičiai. Visiems Juozapas su Marija šioje vietoje atrodo kaip anachronizmas, keliantis šypseną ar net juoką. Vienintelė Elžbieta, kuri augina neįgalią įdukrą Dovilę ir taip pat gyvena nelyginant karo ar apgulties sąlygomis, kai kiekvienas prašalaitis gali nuskriausti („Aš duris palieku atviras. Vis tiek išlauš“[8]), jiems drauginga – atneša pieno ir kitaip globoja Šventąją šeimyną. Tad nenuostabu, kad autorei šie mūsų laikai regisi ne tik nesimpatiški, bet net ir neverti stebuklo – naujo išganytojo atėjimo. Pjesės finale į bažnyčią susirinkę keli tarsi per stebuklą išlikę žmonės („Vienus iššaudė. Kitus išvežė. Išbėgo patys. Taip ir pasibaigė“[9]) meldžiasi bandydami apsiginti nuo vis artėjančio motorų gausmo, grasinančio atimti šią turbūt vienintelę jiems likusią prieglaudą – Išganytojui tikrai nebebus nei kur, nei dėl ko gimti. Tie susirinkę žmonės net su visus vienijančia malda lūpose atrodo bejėgiai prieš pasaulio brutalumą, giesmė per silpna prieš motorų gausmą.

Ar toks iš pirmo žvilgsnio neviltingas žvilgsnis į visuomenę negriauna religinės dramos audinio, nenaikina religinei dramai svarbios išganymo būtinybės? Sunku atsakyti kategoriškai, bet tiems žmonėms, finale po daugelio metų susitelkusiems savo bažnyčioje, tarsi Kražių ar Kęstaičių gynėjams, ne tik bažnyčia tampa paskutine jų tvirtove, bet ir išganymas bei Dievo malonė tuo tarpu patys būtiniausi, nes jie gina ne tik ir ne tiek savo bažnyčią, o Bažnyčią savo viduje – žmogiškąjį orumą, dieviškąją kibirkštį žmoguje. Kad ir didžiausią nevilties valandą, visų atstumti ir iš visų pusių puolami, tie žmonės randa kelią į šventyklą, į moralinį atgimimą ir apsivalymą. Ir tai yra didžioji šios dramos viltis. Nors ir šviečianti pro juodžiausią neviltį.

Būtent tas visuomenės skerspjūvis, klausimas, verta ar neverta Išganytojo atėjimo tokia visuomenė, ir yra svarbiausias šioje dramoje. Todėl Marijos ir Juozapo personažai nėra tokie ryškūs, net, galima sakyti, nepakankamai individualizuoti. Jie susitaikę su lemti-

Gintaras Znamierovskis. Raudoni, geltoni ir mėlyni kvadratai. 2004. 13x18 cm. Kartonas, aliejus

mi, labai gerai suvokia savo paskirtį – leisti išsipildyti Šv. Rašto žodžiams, duoti pasauliui Išganytoją. Tam jie ir deda visas pastangas. Tos pastangos tylios, netgi kasdieniškos: rasti stogą virš galvos, gauti maisto. Kasdieniškumas be reikšmingų ir svarbių žodžių, triūsas, bandymas įsilieti į kaimo bendruomenę duoda netikėtus vaisius – jie darosi svarbiausi, tie, kuriuos ir kiti stengiasi globoti, užstoti, ginti. Keičiasi ne Juozapas ir Marija, keičiasi kaimas, kuris iš paskirų žmonių, tegu šlubų, aklų, senų, bemaž praradusių atmintį ir gyvenimo prasmę, virsta bendruomene, mažu sociumu, pasiruošusiu ginti savo Dievą ir savo garbę.

Dar skaudesnis visuomenės be Dievo skerspjūvis pateikiamas Parulskio pjesėje „P.S. byla O.K.“ Į ją sudėta dauguma skaudžiausių ir labiausiai šiam poetui, publicistui, prozininkui ir dramaturgui rūpimų temų, kurias rasime ir kituose gana kontroversiškai vertinamuose

[5] Sigitas Parulskis, *op. cit.*, p. 17.

[6] Aušra Martišiūtė, „Originalumo paieškos“, in: *Metai*, 2006, Nr. 8–9, p. 174.

[7] Vanda Juknaitė, *Šermenys. Stiklo šalis. Formulė*, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 218.

[8] *Ibid.*, p. 220.

[9] *Ibid.*

dėl įvairių obsceniškos ir nenormatyvinės leksikos bei tariamo kėsinimosi į visuomenės dorovę jo poezijos ir prozos kūriniuose. Dėl tokių vertinimų ši drama reikalauja ypatingų argumentų, leidžiančių ją priskirti būtent religinei dramaturgijai.

Pradėti reikėtų nuo to, kad pats autorius neneigia tikėjimo svarbos kūryboje: „man tikėjimo problema svarbi kiekviename tekste, kurį rašau“[10]. Kitas svarbus dalykas – tam tikra dramos specifika, kaip ją supranta Parulskis: „jeigu žmogus ką nors nori išgyventi, nešaukia apie tai visam pasauliui. O teatras šaukia. Tai yra – rašantis teatrui nori šaukti“[11]. Toks mąstymo būdas atitiktų tragedijos žanrą, o tragedija savo savybėmis gana artima religinei dramai. Dar viena svarbi detalė, kad autorius apie šią pjesę yra pasakęs, jog būtent ja norėjo sau svarbią tikėjimo problemą „ne apmąstyti, o išgyventi“. Toks betarpiškas santykis su tikėjimu sąlygoja kartais kraštutinai aštrų konfliktą. Ir nors autorius kai kur bando ironizuoti tokį savo požiūrį, naudodamas įvairias žanrines priemones nuo tragedijos iki farso ir grotesko, būtent konflikto aštrumas išlieka visoje pjesėje ir išsaugo nuolatinį artėjimą tragedijos link. Tarp ko pagrindinis šios dramos konfliktas? Greičiausiai tarp dieviškosios žmogaus prigimties ir demoniškojo bandymo ją paneigti, sunaikinti ar bent pažeminti.

Tokių scenų, kur iš tikrųjų žeminamas žmogiškasis orumas, šioje pjesėje tikrai nemaža. Tai ir sovietinės kariuomenės (jų visoje Parulskio kūryboje tikrai apstu), ir mokyklos, ir tardymo scenos – nuolatinė prievarta ir žeminimas, atrodo, lydi pjesės veikėjus kiekviename žingsnyje. Ir labai keistai tokioje atmosferoje nuskamba mokytojos ir mokinių bandymas susivokti, ką jiems reiškia bažnyčia:

> MOKYTOJA. Laikas atsispirti nuo dugno, laikas prisiminti bažnyčią, kuriai amžiaus pabaigoje skiriama tiek dėmesio. [...]
>
> I MOKINYS. Bažnyčia yra tikėjimo tvirtovė.
>
> Kiekviena tvirtovė yra ginkluotas bastionas su šaudymo angomis ir apžvalgos bokštais.
>
> Kiekviena bažnyčia yra architektūra, kuri dažniausiai tampa pasaulietinio dėmesio objektu. [...]
>
> II MOKINYS. Bažnyčia yra visų pirma vėsa. Tai labai graži vėsa. Tai miego vėsa. Taip dvelkia tik iš kapo duobės ir iš šaldytuvo. Šaldytuve ir kapo duobėje yra maistas. Tik jis skiriasi dėl estetinių priežasčių.
>
> III MOKINYS. Aš nelankau bažnyčios. Aš lankau savigynos kursus ir kulinarijos pamokas. [...]
>
> I MOKINYS. Bažnyčia yra pirmoji pažintis su daile. Mūsų namuose nebuvo dailės kūrinių. Vienintelis paveikslas, kuris nėra vienintelis, – tai Švenčiausioji Mergelė Marija su septyniais kalavijais širdyje. Kalavijų darbo autoriai nežinomi. Kristus, rodantis į savo kraujuojančią širdį, yra paveikslas, dėl kurio Švenčiausioji Mergelė Marija nebuvo vienintelė mūsų namuose. Tėvo mūsų namuose nebuvo, vadinasi, kažkur turėjo būti Dievas Tėvas. Motinos mūsų namuose taip pat neliko, vadinasi, kažkur turėjo likti Šventoji Dvasia. Neliko ir mūsų namų, vadinasi, aš turėjau kažkur išlikti. Bažnyčioje yra gražių paveikslų ir visi jie žiūri į mirtį.
>
> [...]
>
> Bažnyčia yra laikas. Dešinėje, prie mažojo altoriaus su Šventojo Juozapo figūra, kabantis sieninis laikrodis skaičiuoja kitą laiką. Kitokį, nei mes įpratę skaičiuoti svetainėse, virtuvėse ar miegamuosiuose. [...]
>
> MOKYTOJA (*sutrikusi, atsipeikėjusi*). Kodėl niekas nekalba apie dvasingumą, apie idealus, kodėl mes vis dar duobėje?[12]

Matome dramatišką savivokos (savęs pasaulyje, savo tikėjimo, savo vietos Bažnyčioje) procesą, kai tikėjimas vieniems lyg ir nieko nereiškia, o kitiems reiškia itin skaudžius, dramatiškus, bet būtinus dalykus („kažkur turėjo būti Dievas Tėvas“). Tą būtinybę aplinka naikina. Nejusdama naikina net ta pati mokytoja, išsigandusi nevaikiško I Mokinio tikėjimo dramatizmo ir siūlydama kalbėti apie kažkokį kitokį, gal ne tokį tragišką, ne tokį skaudų dvasingumą, kuris neverčia kasdien, kiekvieną akimirką rinktis, kuris neverčia aukotis ir aukoti.

Būtent aukos ir jos prasmės tema paskutiniame pjesės epizode paaiškina visą pjesės tragizmą. Šiame epizode matome Izaoką ir Abraomą sūnaus aukojimo metu (*Pr* 22). Parulskis šią ir taip be galo dramatišką sceną padaro dar dramatiškesnę tarsi pasižiūrėdamas į ją ne Abraomo, o Izaoko žvilgsniu. Pirmiausia Viešpaties Angelas apkaltina Abraomą, kad šis nesako sūnui visos tiesos:

> ANGELAS. Tu savo sūnui meluoji?
>
> ABRAOMAS. Mano Dieve, aš nemeluoju, aš tik nesakau tiesos, visos tiesos.
>
> ANGELAS. Argi dalis tiesos yra visa tiesa? Argi nuslėptoji tiesos dalis nevirsta melu?[13]

Tuo pačiu Abraomą vėliau, jau paaukojusį aviną vietoj sūnaus, apkaltina ir Izaokas. Avino aukojimas jam atrodo nevisavertis:

> IZAOKAS. Aš girdėjau, tėve, ką tu šnekėjai. Aš žinojau, tėve, kad turiu būti paaukotas, idant Viešpats patikrintų tavo tikėjimo tvirtybę. Aš nebijojau, tėve. Tiesa, aš bijojau. Bet mano tikėjimas tavimi buvo didesnis

[10] Sigitas Parulskis, *op. cit.*, p. 17.
[11] *Ibid.*, p. 18.
[12] *Ibid.*, p. 98–99.
[13] *Ibid.*, p. 128.

nei baimė. Tu mane išdavei. Tu mane iškeitei į aviną. [...] Auka turi būti. Man nereikia simbolinio tikėjimo. Man nusibodo žiūrėti į tave, gyvenantį puse tiesos, slepiantį dalį tiesos, verčiantį dalį tiesos melu.[14]

Kas tai? Abejojimas Dievo malone ir gailestingumu griaunantis dramos religinį pobūdį? Galima būtų interpretuoti ir taip, bet pjesė juk ne apie Senojo Testamento vaizduojamus, o apie mūsų laikus ir mūsų visuomenę. Taigi susiduriame su klausimu, ar ta visuomenė verta Dievo gailestingumo ir malonės. Gali pasirodyti, jog autorius duoda neigiamą atsakymą. Visuomenei, kad atgautų aną pirmykštį būvį, pirmykštį santykį su Dievu, kaip niekad būtina auka. Gal net kruvina auka. Tik tėvažudystė (apie ją kalbama visoje pjesėje, naudojant Edipo, Hamleto motyvus, ir tik ši paskutinė scena, kurioje Izaokas tapatintinas su I Mokiniu, parodo tikrąją pjesės esmę), kuri iš tikrųjų yra mirtina nuodėmė, negali būti tinkama auka. Ir turbūt nėra. Greičiau tai kerštas tėvams, sukūrusiems meluojančią Dievui ir savo vaikams visuomenę, kurią tegali atpirkti kruvina auka. Tokia mintis nėra visai nauja ir atsitiktinė, jei prisiminsime panašiai tuo pat metu Eimunto Nekrošiaus pastatytą Williamo Shakespeare'o „Hamletą", kuriame tėvų kaltės prieš savo vaikus tema taip pat buvo iškelta labai aštriai – kerštas, kuriam Hamleto tėvo šmėkla pasmerkė savo sūnų, spektaklyje darosi nepakeliamas ne tik Hamletui, bet ir pačiam tėvui.

Gintaras Znamierovskis. Kasdieniai menininko daiktai. 1990. 30x30 cm. Kartonas, aliejus

Taigi senos ir naujos kartos, tėvų ir vaikų, tėvų kaltės prieš vaikus tema yra viena įdomesnių šių dienų mūsų dramaturgijoje ir teatre.

Kai kurių tyrinėtojų ir recenzentų šioje pjesėje randama ir daugiau dalykų, kurie leidžia priskirti ją religinei dramaturgijai. Pavyzdžiui, Aušra Martišiūtė, recenzuodama Parulskio pjesių knygą, pastebi, jog „P.S. byla O.K." struktūroje „išryškinamas krikščioniškasis vaizdinių sluoksnis – 14 dramos epizodų, – aliuzija į kryžiaus kelio stacijas, kurias dabarties žmogus išgyvena vietose, simbolizuojančiose visuomenėje įsigalėjusią prievartą"[15]. Tokio tiesioginio ryšio tarp 14 pjesės scenų ir pranciškoniškojo tipo Kalvarijų gal ir nesama, kadangi be skaičiaus daugiau tiesioginių sąsajų, aliuzijų į Naujojo Testamento knygas, biblinių simbolių, galima sakyti, nėra. Greičiau galima įžvelgti ryšį su Viduramžių ar jėzuitų mokyklinio teatro misterija, atkartojančia šiuolaikinio žmogaus (žmogaus be Dievo arba skausmingai jo ieškančio) kiltį ir būtį.

Galima kaltinti Parulskį deformuojant tikėjimo tiesas, bet tikėjimas niekada nebuvo patogus dalykas. Nuolatinis pasiryžimas aukai – sudėtinė jo dalis. Bent jau kalbant apie krikščioniškuosius tikėjimus. Ir toks pasiryžimas, kaip jau minėjome, „ne apmąstyti, o išgyventi" tikėjimą, toks intensyvus santykis su tikėjimu, maksimalaus atsidavimo jam reikalavimas dvasiškai priartina šią pjesę prie religinės dramos ištakų, Viduramžių misterijos, kurioje taip pat juk būta scenų, kupinų liaudinio sąmojaus gaivalo, neretai prasilenkiančio su tikėjimo tiesų kanonais, gyvenimo pilnatvės, į kurią tilpo ne tik dangus, rojus, bet ir nuodėmingoji žemė bei pragaras, o visa tai kartu ir sudarė betarpišką religinės ekstazės išgyvenimą, galimą ne tik šventykloje, bet ir teatre.

Kaip matome, šiuolaikinė lietuvių religinė drama gilinasi į pačias skaudžiausias mūsų visuomenės dvasines problemas, atveria pačius opiausius šių dienų žmogaus skaudulius, ir tuo religinė drama, kuriai svarbesnė būtis, o ne buitis, pasižymėjo visada. Lyginant su ankstesnėmis religinėmis dramomis, šiose mažiau harmonijos, daugiau drastiškų vaizdų, daugiau abejonių žmogaus ir žmonijos ateitimi. Tai galima pateisinti sunkiu visuomenės vadavimusi iš Dievo neigimo, dvasios sumenkinimo ir kūniškumo vyravimo. Bet sekuliarizacijos procesai, stipresni ar silpnesni, vyksta daugumoje kraštų. Nepaisant to, net „visagalis" internetas įvairiuose tinklalapiuose (deja, tarp jų nelabai sekasi rasti lietuviškų) svarsto religinės dramos ir religinio teatro klausimus, dešimtimis ir šimtais publikuoja senąsias ir naująsias religines dramas. Reikia tikėtis, kad ir mūsų kūrėjai gausiau ir įvairiau pasinaudos religinės tematikos, religinių tekstų teikiamomis galimybėmis šnekėti apie žmogų ir jo santykį, dialogą su Transcendencija. Tokia optimistine viltimi ir norisi užbaigti.

[14] *Ibid.*, p. 130.
[15] Aušra Martišiūtė, *op. cit.*, p. 175.

VERTIMO IŠŠŪKIS IR DŽIAUGSMAS

Paul Ricœur

Leiskite išreikšti padėką DVA fondo[1] Štutgarte vadovams už kvietimą man savo ruožtu – ir savaip – prisidėti prie apdovanojimo už vertimą iš prancūzų į vokiečių kalbą 1996 m. ceremonijos. Jūs nepriėštaravote, kad šias kelias pastabas pavadinčiau „Vertimo iššūkis ir džiaugsmas“. Savo pastabas, skirtas milžiniškiems vertimo sunkumams ir mažiems džiaugsmams, iš tiesų norėčiau patikėti antraštės „Svetimšalio išbandymas“[2] prieglobsčiui, – būtent tokį pavadinimą šviesaus atminimo Antoine'as Bermanas davė savo puikiajai esė „Kultūra ir vertimas romantizmo epochos Vokietijoje“.

Pirmiausia ir ilgiausiai kalbėsiu apie vertimo kaip keblių lažybų, kurių kartais neįmanoma ištverti, sunkumus. Juos tiksliai apibendrina sąvoka „išbandymas“ dvejopa „kantraus triūso“ ir „išmėginimo“ reikšme. Išbandymas, kaip sakoma, sumanymu, troškimu ar netgi akstinu – akstinu versti. Siekdamas geriau paaiškinti šį išbandymą, palyginimui siūlau „vertėjo užduotį“, apie kurią dvejopa prasme kalba Walteris Benjaminas ir kurią Sigmundas Freudas suteikia žodžiui „darbas“, vienoje esė aptardamas „prisiminimo darbą“, o kitoje – „netekties darbą“. Vertime taip pat vyksta tam tikras išgelbėjimas ir tam tikras susitaikymas su praradimu.

Išgelbėjimas ko? Ko praradimas? Šį klausimą iškelia Bermano veikalo pavadinimo žodis „svetimšalis“. Vertimo aktas iš tiesų užmezga ryšį tarp dviejų partnerių: *svetimšalio* (sąvoka, jungianti kūrinį, autorių ir jo kalbą) ir *skaitytojo* (išversto kūrinio adresato). Ir tarp jų – *vertėjas*, kuris perteikia, perkelia visą žinią iš vienos kalbos sistemos į kitą. Būtent šioje trikdančioje tarpininko būklėje ir slypi aptariamasis išbandymas. Franzas Rosenzweigas šiam išbandymui suteikė paradokso pavidalą. Pasak jo, vertimas – tai tarnavimas dviem ponams: svetimšaliui su jo kūriniu ir skaitytojui su jo troškimu savintis; svetimšaliui autoriui ir skaitytojui, gyvenančiam toje pačioje kalboje, kaip ir vertėjas. Šis paradoksas išties išryškina su niekuo nesulyginamą problematiką, dvejopai nulemtą ištikimybės įžado ir išdavystės prielaidos. Friedrichas Schleiermacheris, kurį šįvakar pagerbia vienas iš mūsų laureatų, minėtą paradoksą išskaidė į dvi frazes: „atvesti skaitytoją pas autorių“ ir „atvesti autorių pas skaitytoją“.

Būtent šiuose mainuose, šiame chiazme ir slypi tapatybė to, ką prieš tai pavadinome prisiminimo ir netekties darbu. Iš pradžių – prisiminimo darbas: šis darbas, kurį taip pat galime palyginti su gimdymu, remiasi į abu vertimo polius. Tam tikra prasme čia grumiamasi su vadinamosios gimtosios kalbos sakralizavimu, su jos tapatybės baikštumu.

To pasipriešinimo iš skaitytojo pusės negalima nuvertinti. Pretenzija į autarkiją, arba svetimšalio tarpininkavimo atsisakymas, paslapčia išugdė daug lingvistinių etnocentrizmų ir – dar pavojingesniais atvejais – daug pretenzijų į kultūrinę hegemoniją. Tai galėjome pastebėti jau lotyniškosios kultūros atveju: nuo vėlyvosios Antikos iki Viduramžių pabaigos ir netgi po Renesanso; taip pat prancūzų kultūros – klasicizmo epochoje ar angloamerikietiškosios kultūros atveju – mūsų dienomis. Aš pasitelkiau psichoanalizėje vartojamą „pasipriešinimo“ sąvoką, siekdamas apibrėžti šį veidmainišką svetimšalio išbandymo atsisakymą, inicijuojamą vertimo kalbos.

Tačiau nė kiek ne mažesnis ir svetimšalio kalbos keliamas pasipriešinimas vertimui kaip prisiminimo darbo atitikmeniui. Vertėjas susiduria su šiuo pasi-

PAUL RICŒUR (1913–2005) – vienas iškiliausių šiuolaikinių prancūzų filosofų (apie tai žr. jo pašnekesį su tuometiniu LR ambasados prie Šv. Sosto sekretoriumi, dabartiniu ambasadoriumi Vytautu Ališausku *NŽ-A*, 1993, Nr. 6). Nepaisant Ricœuro filosofinių interesų universalumo (mitas, ženklas, valia, blogis, atmintis, istorija, psichoanalizė etc.), lietuviški jo veikalų vertimai kol kas labiau susitelkia į diskurso ir supratimo problematiką: „Interpretacijos teorija: diskursas ir reikšmės perteklius“ (2000) ir „Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas“ (2001), straipsniai „Baltose lankose“. Tačiau versti interpretacijos virtuozą – anaiptol nelengva. Kaip tik tai pri(si)mindami, lietuviškųjų (filosofinių) vertimų krizės sąlygomis ir siūlome *NŽ-A* skaitytojams Ricœuro kalbos Vokietijos istorijos institute (Paryžius, 1997-04-15) vertimą. Tekstą iš pranc. k. (Paul Ricœur, *Sur la traduction*, Paris: Bayard, 2004, p. 7–20) vertė *Paulius Garbačiauskas*.

[1] *Deutsches Verlagsanstalt*. Tai yra ir [Roberto] Boscho fondo skyrius, ir leidykla.

[2] Antoine Berman, *L'épreuve de l'étranger*, Paris: Gallimard, 1995.

priešinimu įvairiais savo darbo etapais. Ir susiduria dar prieš pradėdamas – neišverčiamumo prezumpcijos, kuri jį sulaiko dar prieš imantis kūrinio, pavidalu. Viskas funkcionuoja ir vyksta tarytum veikiant pirminiam susijaudinimui, kartais su begaline baime pradėti – svetimas tekstas stoja priešais tarsi inertiška pasipriešinimo vertimui masė. Viena vertus, ši pirminė prezumpcija tėra iliuzija, kurią sukelia banalus pripažinimas, kad originalo „nepadvigubins“ joks kitas originalas. Šį pripažinimą vadinu banaliu, nes jis primena tą, kuris būdingas kiekvienam kolekcionieriui, žiūrinčiam į pačią geriausią meno kūrinio kopiją. Jis žino jos didžiausią trūkumą: tai nėra originalas. Tačiau tobulo vertimo iliuziją pakeičia ši banali svajonė – dvigubas originalas, – o apogėjų ji pasiekia įsibaiminus, kad vertimas (kadangi tai vis dėlto vertimas) tam tikra prasme jau savaime tebus iš esmės prastas.

Bet vos tik pradėjus darbą, pasipriešinimas vertimui tampa ne toks iliuziškas. Tekste žioji neišverčiamumo plyšiai, kurie vertimą paverčia drama, o gero vertimo siekį – lažybomis. Šiuo požiūriu būtent poezijos kūrinių vertimas labiausiai lavino talentus, ypač vokiečių romantizmo epochoje: nuo Herderio iki Goethes, nuo Schillerio iki Novalio, o dar vėliau nuo von Humboldto bei Schleiermacherio iki pat mūsų dienų – Benjamino ir Rosenzweigo.

Poezijoje slypi išties didelis keblumas: neperskiriama prasmės ir skambesio, signifikato ir signifikanto vienovė. Tačiau filosofijos veikalų vertimas, kuris šiandien mums labiau rūpi, iškelia kitokio pobūdžio ir tam tikra prasme taip pat neįveikiamų kliūčių – jos kyla iš tos pačios semantinių laukų, kurie pasirodo ne visai tiksliai perkeliami iš vienos kalbos į kitą, skaidymo perspektyvos. Ir pati sudėtingumo viršūnė pasiekiama susidūrus su pamatiniais žodžiais, *Grundwörter*[3], kuriuos vertėjas kartais būna priverstas klaidingai versti paraidžiui, tam pačiam žodžiui suteikiant pastovų atitikmenį vertimo kalboje. Bet šis teisėtas suvaržymas turi savo ribas – tokios žinomos sąvokos kaip *Vorstellung*, *Aufhebung*, *Dasein* ar *Ereignis* savaime yra sodraus tekstualumo, kuriame atsispindi ištisi kontekstai, santalkos – ką ir kalbėti apie intertekstualumo reiškinius, paslėptus pačiame žodžio įspaude. Intertekstualumo, kuriame kartais verta perimti, pakeisti ar atmesti ankstesnės vartosenos atvejus, būdingus tai pačiai ar priešingai mąstymo tradicijai priklausantiems autoriams.

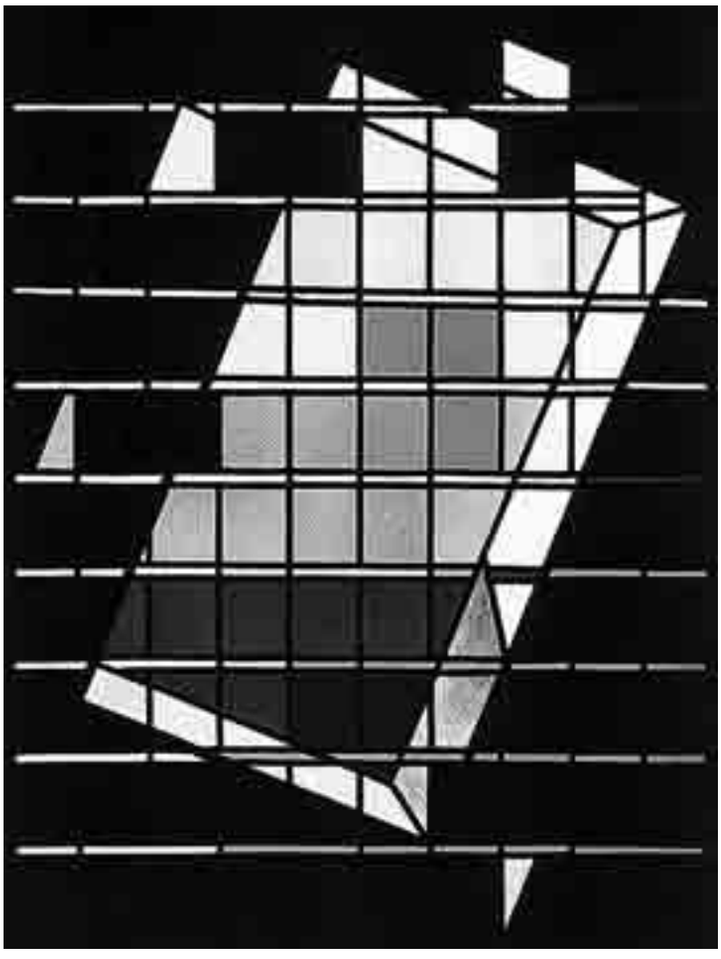

Eglė Valiūtė. Lango stačiakampis I. Vitražų triptikas. 1996. Plonas spalvotas stiklas, geleležies oksido piešinys, montuota švinu

Nesutampa ne tik semantiniai laukai, bet ir sintaksės – sakinių struktūra neperteikia to paties kultūrinio paveldo, ką ir kalbėti apie kone nebylias konotacijas, kupinas denotatų, kurie geriausiai apibrėžiami originalo kalbos žodyne ir tarsi dreifuoja tarp ženklų, sakinių ir trumpų ar ilgų sekų. Ši heterogeniška keblumų visuma sąlygoja svetimo teksto pasipriešinimą vertimui ir – atskirais atvejais – neišverčiamumą.

Kalbant apie atšiauria semantika apsiginklavusius filosofinius tekstus, vertimo paradoksas apnuoginamas. Štai logikas Willard'as Quine'as anglosaksiškosios analitinės filosofijos kontekste parodo, kad dviejų tekstų atitikimo be tapatybės idėja neįmanoma. Štai dilema: du tekstai – originalas ir vertimas – gero vertimo atveju turėtų būti įvertinami trečiuoju neegzistuojančiu tekstu. Problema iš esmės yra dviem skirtingais būdais pasakyti ar siekti pasakyti tą patį. Tačiau ši tapatybė, identiškumas niekur nepateikiamas kaip trečiasis tekstas, kurio statusas būtų toks pat kaip Platono „Parmenido“ trečiojo žmogaus, esančio tarp žmogaus idėjos ir konkrečių žmonių, kurie dalyvautų tikroje, apčiuopiamoje idėjoje. Kai nėra šio trečiojo teksto, kuriame slypėtų

[3] Tekste vartojamos vokiškos sąvokos yra autoriaus (*vert. past.*).

pati prasmė, semantinė tapatybė, tai vienintelių prieglobsčiu tampa kritinė literatūra, parašyta kokių nors specialistų, – jei ne poliglotų, tai bent jau dvikalbių. Tai kritinė literatūra, atitinkanti asmenišką pervertimą, per kurį mūsų kompetentingas skaitytojas pats iš naujo atlieka vertimo darbą, savo ruožtu priimdamas išbandymą ir susidurdamas su tuo pačiu lygiavertiškumo be tapatybės paradoksu.

(Čia atveriu skliaustelius ir, kalbėdamas apie skaitytojo iš naujo atliekamą vertimą, prisiliečiu prie bendresnės problemos: niekada nesibaigiančio didžiųjų kūrinių, pasaulinių klasikų – Biblijos, Shakespeare'o, Dantes, Cervantèso, Molière'o – pervertimo. Galbūt netgi pasakytina, kad būtent pro pervertimo prizmę geriausia stebėti tą vertimo akstiną, kurį sukelia nepasitenkinimas esamaisiais vertimais. Uždarau skliaustelius.)

Stebėjome vertėjo baimę, neleidžiančią jam pradėti darbo, ir visą jo kovą su tekstu, vykstančią darbo metu. Paliekame jį nepasitenkinimo būsenoje, kurioje jį sukausto užbaigtas veikalas.

Antoine'as Bermanas, kurį šia proga dar kartą atidžiai perskaičiau, vykusiai suformulavo dvi pasipriešinimo formas: verčiamo teksto ir vertimo teksto. Cituoju: „Psichikos lygmenyje, – teigia jis, – vertėjas yra ambivalentiškas. Jis nori pulti dviem frontais – priversti savo kalbą prisipildyti svetimybės ir priversti kitą kalbą deportuotis į jo gimtąją kalbą".

Mūsų palyginimas su prisiminimo darbu, apie kurį kalbėjo Freudas, atrado savo atitikmenį vertimo darbe, kuriame kariaujama dviem frontais ir su dvigubu pasipriešinimu. Na ką gi, pasiekėme tą dramatišką tašką, kuriame vertimo moksle atitikmenį atranda ir netekties darbas, įnešdamas savo skausmingą, bet vertingą kompensaciją. Ją apibendrinsiu vienu žodžiu – tai tobulo vertimo idealo atsižadėjimas. Šis atsižadėjimas – tarytum trūkumas, su kuriuo susitaikoma – vienintelis suteikia teisę išgyventi ką tik aptartą neįmanomą dalyką: tarnystę dviem ponams, autoriui ir skaitytojui. Be to, ši netektis suteikia galimybę prisiimti dvi iš pažiūros nesuderinamas užduotis: „atvesti autorių pas skaitytoją" ir „atvesti skaitytoją pas autorių". Trumpai tariant, tai yra drąsa susitaikyti su gerai pažįstama ištikimybės ir išdavystės, įžado ir įtarimo problematika. Tačiau apie kokį tobulą vertimą kalbama šio atsižadėjimo, šio netekties darbo kontekste? Lacoue-Labarthe'as ir Jeanas-Lucas Nancy pateikė priimtiną, vokiečių romantikams taikomą interpretaciją, pavadintą „Literatūriniu absoliutu".

Šis absoliutas apytikriai apibrėžia darbo tikslą, įgijusį įvairių pavadinimų: pasak Goethes, tai vertimo kalbos „atgaivinimas", Novalio manymu – originalo kalbos „poveikio sustiprinimas", von Humboldto įsitikinimu – dvigubo *Bildung* proceso susiliejimas kūrinyje iš abiejų pusių.

Vis dėlto ši svajonė nebuvo visiškai apgaulinga – ji paskatino siekį iškelti dienos šviesos nematomą verčiamo kūrinio originalo kalbos veidą ir atitinkamai deprovincializuoti gimtąją kalbą, kuriai šitaip pasiūloma įsijungti į kitų kalbų bendriją ir galbūt netgi suvokti save pačią kaip užsienio kalbą. Tačiau šis tobulo vertimo įžadas yra įgijęs ir kitų formų. Čia paminėsiu tik dvi: pirmiausia kosmopolitinį užmojį, sekantį *Aufklärung* pėdsakais – svajonę suformuoti visa apimančią biblioteką, kuri būtų tarsi sankaupos Knyga, nepaprastai išsišakojęs visų kūrinių vertimų į visas kalbas tinklas, suregztas kaip visuotinė biblioteka, kurioje nebebūtų nieko neišverčiama. Šios visa apimančio vertimo svajonės (kuri drauge reikštų ir siekį racionalumo, visiškai nesuvaržyto kultūriniais pančiais ir bendruomeniniais apribojimais) tikslas būtų užpildyti tarpkalbinę erdvę ir universalios kalbos trūkumą. Kitą tobulo vertimo užmojį matome įkūnytą mesijiš-

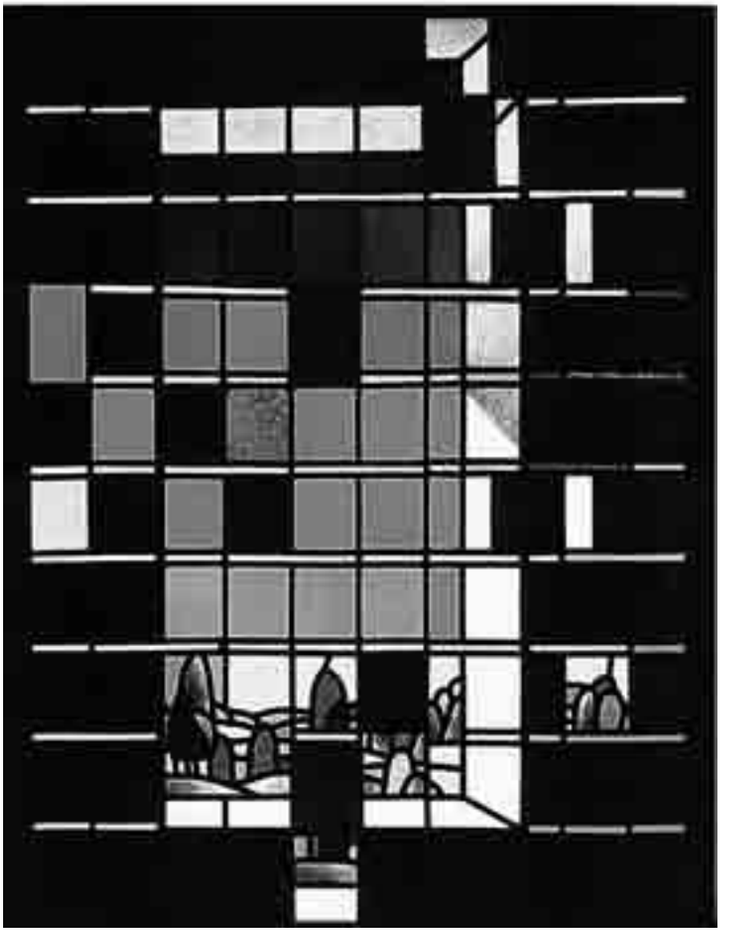

Eglė Valiūtė. Lango stačiakampis II. Vitražų triptikas. 1996. Plonas spalvotas stiklas, geleležies oksido piešinys, montuota švinu

kame laukime, kurį kalbos kontekste atgaivino Benjaminas savo nuostabiuoju tekstu „Vertėjo užduotis“. Tuo atveju būtų siekiama tyros kalbos (kaip ją vadina pats Benjaminas), užkoduotos kiekviename vertime kaip jos mesijiškame atgarsyje. Kad ir kaip atrodytų ši tobulo vertimo svajonė, ja siekiama naudos vertimui – naudos be nuostolių. Ir tik dėl šios naudos be nuostolių yra būtinas praradimas – netgi pripažįstant, kad skirtumas tarp savasties ir svetimybės yra neįveikiamas. Atgaivintas universalumas, kupinas neapykantos gimtosios kalbos provincialumui, siektų ištrinti svetimybės atmintį ir galbūt meilę savajai kalbai. Panašiai ir universalumas, naikinantis savo paties istoriją, visus tuos, kurie būtų svetimi jam pačiam, paverstų kalbos apatridais, tremtiniais, atsisakiusiais ieškoti svetimos kalbos prieglobsčio. Trumpai tariant, klajokliais bastūnais.

Štai šis absoliučiojo vertimo praradimas ir yra džiaugsmas versti. Džiaugsmas versti tampa nauda tik tada, kai, susaistytas su kalbinio absoliuto praradimu, jis susitaiko su praraja tarp tapatybės ir lygiavertiškumo, su lygiavertiškumu be tapatybės. Štai kur slypi vertimo džiaugsmas. Savąjį atpildą vertėjas atranda pripažindamas bei susitaikydamas su savasties ir svetimybės poros nesuprastinamumu, pripažindamas neišvengiamai dialogišką vertimo akto statusą kaip troškimui versti pakankamą perspektyvą. Nepaisant vertėjo užduotį dramatizuojančių prieštarų, jis savo džiaugsmą gali surasti tame, ką aš pavadinčiau *kalbiniu svetingumu*.

Taigi vertėjo darbo programa yra tokia pati kaip ir atitikimo be tapatybės. Trapi būsena, neprisileidžianti jokio įvertinimo, išskyrus ką tik minėtą pervertimo darbą – tam tikras pratybas, atliekamas dubliuojant mažų mažiausiai dvikalbį vertėjo triūsą – perversti po vertėjo. Mano atskaitos taškas buvo šiedu modeliai, daugiau ar mažiau susiję su psichoanalize – prisiminimo darbas ir netekties darbas, – tačiau jie skirti pasakyti, kad (taip pat kaip ir pasakojimo akto atveju) įmanoma versti kitaip, nepuoselėjant vilties užpildyti spragą tarp atitikimo ir visiškos tapatybės. Tai ir yra kalbinis svetingumas, kai malonumą apsistoti kitoje kalboje atsveria malonumas svetimšalio kalbą priimti pas save – savo namuose.

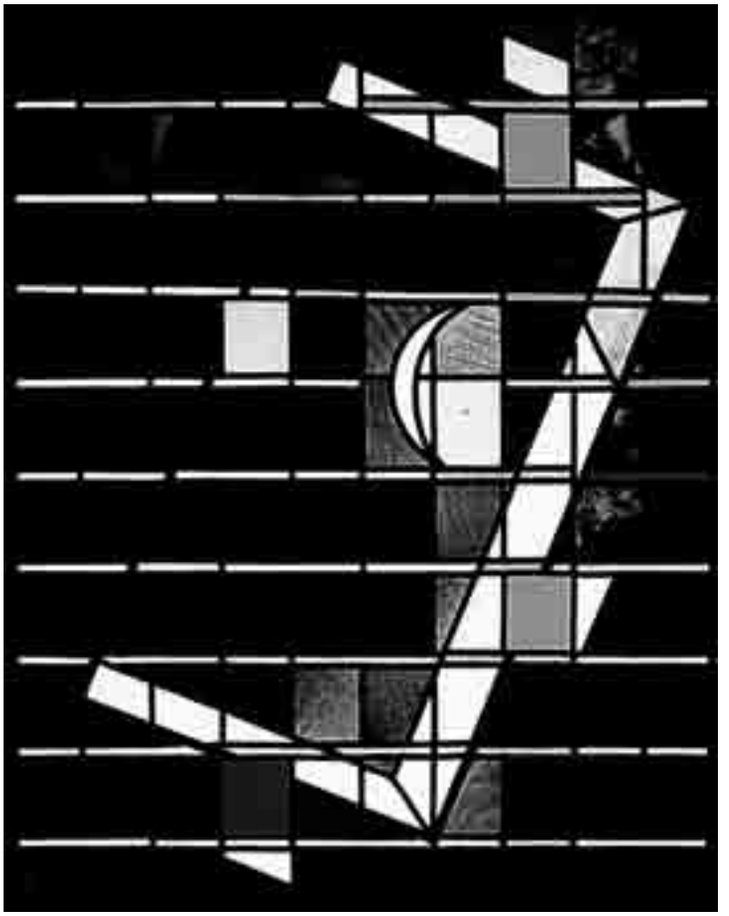

Eglė Valiūtė. Lango stačiakampis III. Vitražų triptikas. 1996. Plonas spalvotas stiklas, geleležies oksido piešinys, montuota švinu

„KAIP AŠ SAVE MATAU KAIP ŽMOGŲ“

Autobiografija

Vytautas Vygantas

Prieš šešiadešimt šešerius su puse metų, vasario 17 d., Vytauto Didžiojo metais, gimiau Klaipėdoje. Tuoj pat patekau į bendruomenę, kurioje dvikalbystė buvo natūrali. Nuo pat pradžių man tai daug pagelbėjo (šiandien gyvenu, turbūt, trikalbėje visuomenėje), davė daug formų gyvenimo lenktynėms. Esu tikintis, krikščionis, nors ir iš religiškai nevienalytės šeimos. Pradėjau savo gyvenimo kelią mokslais Tauragėje. Gyvenau daugybėje miestų, bet, visą procesą sutrumpinant, praktiškai pirmasis ryškus mano žingsnis buvo susitikimas su ateitininkais prieš maždaug penkiasdešimt metų, 1946-ųjų pabaigoje. Ir kiek supratau, kiek sugebėjau suvokti ateitininkiją, – radau joje savo šeimą ir namus. Man buvo prasminga, kad ateitininkai yra ideocentrinė organizacija, skirianti idėjai ypatingą dėmesį. Nesu tiek religingas, kiek ideocentrinis žmogus. Krikščioniškosios teologijos prasme žaviuosi ir labai domiuosi laisvosios valios konceptu ir jo reikšme Dievo ir žmogaus santykyje. Taip pradėjau augti. Organizaciškai esu žmogus, kuris nėra buvęs nei pirmininkas, nei vadovas jokios kuopos, draugovės, sąjungos; tik teko būti generaliniu sekretoriumi Simo Sužiedėlio ir Juozo Girniaus vadovavimo metais. Visada buvau toks: kai mane spausdavo imtis vadovybės užduočių, aš tiesiogine prasme sugebėdavau jų išvengti, turbūt dėl baimės, kad pakankamai sąžiningai neatliksiu pareigų, kaip jas įsivaizduodavau. 1949-ųjų vasarą, liepos 19 d., su šeima keturiese nusileidome Hartfordo oro uoste ir mano Amerikos būstine tapo Niujorkas. Čia pradėjau bręsti, gyventi šios apylinkės, šios bendruomenės oru ir jos reiškiniais. Kadangi iš Europos į Ameriką skridome, tai mane ir „pagavo“ aviacijos liga. Jai pašvenčiau savo gyvenimą profesine prasme. Su ja esu susietas visą laiką.

Prieš trisdešimt aštuonerius metus ir tris dienas kun. Stasys Yla suteikė man ir Marai moterystės sakramentą. Kategorizuojant, šitaip du skirtingų temperamentų ir siekimų žmonės (jos tikslumas, mano impulsyvumas, jos normavimas, mano įžvalgumas) buvo suvesti į glaudų ryšį ir nepaprastai stipriai apjungti vieningos vertybių visumos. Ir mūsų siekime glūdi didysis pasisekimas, kurio mes iki mirties neišsižadame, – atsinaujinti ir atnaujinti kitus, derinti savo gyvenimą tų vertybių sąrangoje.

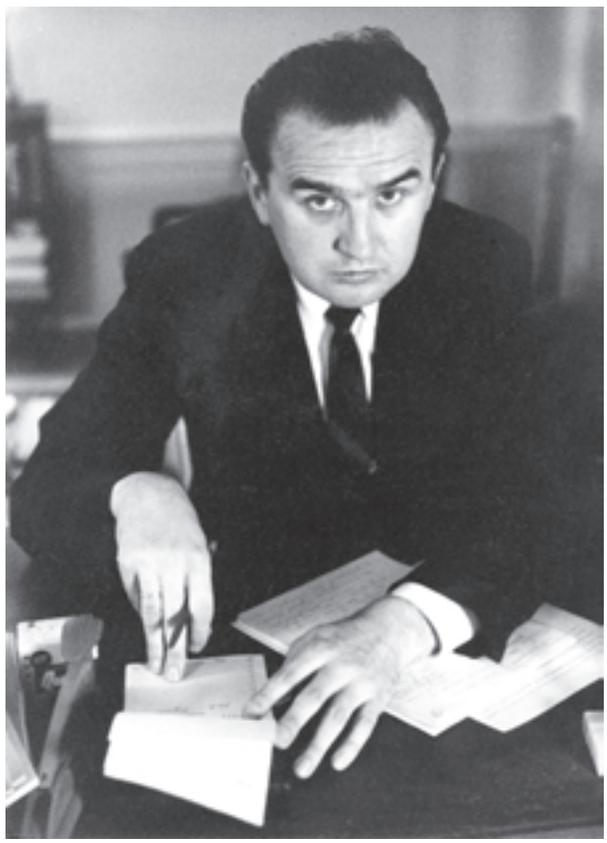

Vytautas Vygantas žurnalo „Lituanus“ redakcijoje. 1962

Išėjau į platų gyvenimą už ateitininkijos ribų. Niekada nebuvęs pirmininku, staiga 1958 m. pirmomis sausio (1 ar 2 d.) dienomis Maniloje atstovaudamas studentams ateitininkams, būdamas 27 metų, patekau į man neįprastą situacija, kai turėjau kandidatuoti į pa-

Šių metų spalio 13 d. sukaks 10 metų nuo iškilaus ateitininkų veikėjo, *Naujojo Židinio-Aidų* globėjo ir rėmėjo Vytauto Vyganto mirties. Šia proga skelbiame iki šiol nepublikuotą dr. Vyganto „prisistatymą“ IX Studijų dienose Dainavoje (JAV) 1996-08-31 ir specialiai parengtą dr. Arūno Streikaus biografinį straipsnį.

Vytautas Vygantas su kun. Arvydu Žygu per Ateitininkų Federacijos Nepaprastosios konferencijos pertrauką. Palanga, 1997

saulio katalikų studentų sąjūdžio *Pax Romana* vadovybę, tiesiogiai – į jos pirmininkus. Nenoriai, vienuoliktą valandą vakaro galų gale sutikau. Pirmą valandą buvau išrinktas, pranešė, kad man pareikštas visuotinis pasitikėjimas. Tą naktį pradėjau naują etapą savo gyvenime su tam tikru pažadu. Mes buvome prieš tai sukūrę išeivijos egzilų katalikų studentų komisiją, kuriai priklausė bene aštuonios valstybės iš Rytų Europos ir kinai. Buvome priimti į *Pax Romana* visateisiais nariais, nes pasižadėjome, jog sąlygoms pasikeitus egzilinių struktūrų veikla bus užbaigta. Valstybės ir tautos, kurias toje komisijoje atstovavome, grįš veikti į savo tėvynes. Šio pažado laikiausi ir dėl to nemažai kam įkyrėjau, norėdamas anksti judinti ateitininkų vadovybės grąžinimą į Lietuvą, kur jai ir priklauso būti. Šio pažado niekada neišsižadėsiu ir, atrodo, jis jau labai arti galutinio įgyvendinimo. Jis yra prasmingas, nes išlaiko valstybių ir tautų integralumą, per kurį studentai katalikai jungiasi pasaulyje. Per šešerius metus buvau išrinktas keturioms kadencijoms. 1964-ųjų pabaigoje Vašingtone sugebėjau išsinarplioti (dar metus turėjau ištarnauti padėdamas amerikiečiui perimti pareigas). Į lietuvišką visuomenę sugrįžęs, kai kun. Yla jau užbaigė savo žemiškų darbų virtinę ir p. Dalia Boydstunienė taip puikiai išsiliejo ir atidarė vartus sau ir savo kartai į vadovavimą moksleiviams, įsijungiau, ir šioje srityje gal daugiausia ir darbuojuosi.

Ir paskutinis aspektas apie save. Maždaug prieš septynerius metus į mane įsibrovė vėžys, skirtingas nuo tipiškų, nes nėra susijęs su konkrečia kūno dalimi, kurią galima išpjauti, – tai yra baltųjų kraujo rutuliukų neprigaminimas ar pergaminimas. Kai persigamina, jie drasko kūną iš vidaus. Su šia privilegijuota tragedija aš kovoju jau septintus metus ir per paskutinius du tris mėnesius mano būtis kiek pablogėjo, taip kad aš turiu persiorientuoti. Kalbu labai trafaretiškai, bet net nežinau, ar būsiu kituose kursuose, ar po dešimties metų galėsiu su jumis būti. Nemanau, kad būsiu, tačiau norėčiau fiziškai išgyventi dieną, kai ateis trečiasis tūkstantmetis, bet šis klausimas yra Dievo rankose. Tačiau šis faktas, kad aš mirštu, mane paveikė ta prasme, jog labai pradėjau būti erzlus, erzlus dėl labai paprasto dalyko. Pamačiau, kiek mažai esu padaręs, kiek dar daug numatau dalykų, kuriuos reikia padaryti, kuriuos norėtųsi padaryti ir kurių reikėtų siekti. Šia prasme tai yra ateitininkų šūkio ir manosios jo interpretacijos plėtojimas – atnaujinti save, mus visus, padėti vienas kitam atsinaujinti kelionėje į Kristų, save taisant savais supratimo būdais, neužmirštant laisvos valios koncepto, tapti geresniu žmogumi, artimesniu, idant galėčiau arčiau susijungti kelionėje pasiekti Kristų. Šitaip žiūriu į save, norėčiau, kad ir jūs į mane šitaip pažiūrėtumėte. Toks aš esu.

VISUOMET ŽVELGĘS Į ATEITĮ

Dr. Vytautas Vygantas ir ateitininkai išeivijoje

Arūnas Streikus

Aktyvus Šiaurės Amerikos ateitininkų sendraugių sąjungos veikėjas dr. Romualdas Kriaučiūnas, aptardamas neseniai pasirodžiusį leidinį, kuriame pateikiami Ateitininkų Federacijos veiklą išeivijoje liudijantys istoriniai dokumentai[1], suskaičiavo, kad į šio rinkinio asmenvardžių rodyklėje dažniausiai minimų asmenų trejetuką patenka: kun. Stasys Yla (paminėtas 77 kartus), dr. Adolfas Damušis (69) ir dr. Vytautas Vygantas (58). Šiuo atveju būtų galima pritarti Kriaučiūno požiūriui, kad juo dažniau pavardė minima, juo daugiau tas asmuo turėjęs įtakos knygoje aprašomiems įvykiams[2]. Dviejų pirmųjų šio sąrašo lyderių nuopelnai, atnaujinant ir vystant ateitininkų veikimą išeivijoje, daugeliui yra gana gerai žinomi, o štai Vygantas iki šiol šiandien gyvenantiems Lietuvoje, net ir nesusijusiems su ateitininkija, liko mažiau pastebimas. Šių metų spalį minimas dešimtmetis[3] nuo Vyganto mirties suteikia deramą progą, o šviežia išeiviškojo ateitininkų veiklos periodo dokumentų publikacija – daugiau galimybių atidžiau pažvelgti į jo pėdsakus „Ateities“ praeityje ir dabartyje.

Galbūt viena pagrindinių priežasčių, dėl kurių Vygantas nėra taip gerai žinomas kaip kiti didieji ateitininkai yra ta, kad jis buvo ne rašto, o pirmiausia veiklos, išskirtinių organizacinių gabumų žmogus. Įgimtus gebėjimus gerai pažinti žmonių psichiką, sutelkti juos bendram tikslui Vygantas sustiprino nuosekliomis psichologijos studijomis: iš pradžių Bruklino kolegijoje, vėliau Fordhamo jėzuitų universitete Niujorke ir pagaliau Ilinojaus universitete Urbanoje, kur 1956 m. įgijo psichologijos daktaro laipsnį. Jo pasirinkta pramoninės psichologijos specializacija taip pat liudijo polinkį į kolektyvinio veikimo pažinimą bei organizavimą. Įgytos žinios ir neabejotinas vadybininko talentas padėjo Vygantui padaryti karjerą didžiausioje JAV oro linijų bendrovėje *American Airlines*, kur jis keletą dešimtmečių rūpinosi personalo psichologija, kūrė iki šiol sėkmingai naudojamas personalo valdymo programas.

Geras išsilavinimas ir turtinga profesinė patirtis, žinoma, negalėjo neatsispindėti ir ateitininkiškoje veikloje, į kurią Vygantas įsitraukė dar mokydamasis lietuvių gimnazijoje karo pabėgėlių stovykloje Vokietijoje. Darytina prielaida, kad būsimo ateitininkų vado veiklos profilį formavo ne tik moksliniai ir profesiniai interesai, bet galbūt ir jo kilmė bei ankstyvoji vaikystės patirtis. Gimęs lietuvio kataliko ir vietos vokietės liuteronės šeimoje, Vytautas užaugo Klaipėdoje, kur jį nuo pat mažens supo daugiakultūrė aplinka, formavusi atvirumo pasauliui pajautą, neleidusi užsisklęsti siaurame etninio nacionalizmo kiaute ir įskiepijusi pirmuosius krikščionių solidarumo daigus. Kita vertus, prie Klaipėdos išvadavimo operacijos prisidėjęs jo tėvas[4] savo sūnus turėjo auklėti taip, kad jie galėtų išsaugoti lietuvišką savimonę tokioje terpėje, kuri, žinant ketvirto dešimtmečio situaciją Klaipėdos krašte, tam nebuvo itin palanki. Rūpestis lietuvybės išsaugojimu ir jos puoselėjimu tremtyje vėliau taps ir vienu svarbiausių Vyganto plačiašakės visuomeninės veiklos orientyrų.

Vokietijos DP stovyklose, kur iš sovietų okupuotos tėvynės pasitraukę lietuviai gyveno gana kompaktiškomis grupėmis, nebuvo labai sudėtinga atkurti ateitininkų struktūrą ir tęsti veiklą. Daugiau problemų kilo, kai penkto dešimtmečio pabaigoje lietuvių tremtiniai iš šių stovyklų pasklido po įvairius pasaulio, daugiausia JAV, kampelius. Įsikūrimo ir įsitvirtinimo naujoje aplinkoje rūpesčiai gerokai sutrikdė ateitininkų veiklą, ženkliai sumažino organizacijos prieauglį. Nors ir būdamas dar tik jaunas studentas, Vygantas buvo tarp tų, kurie ne tik skaudžiai pergyveno dėl Ateitininkų Federaciją (toliau AF) ištikusių sunkumų, bet ir ragino imtis neatidėliotinų veiksmų, kad būtų sušvelninti neigiami pereinamojo laikotarpio padariniai. 1950 m. pavasarį laiške Simonui Laniauskui jis išdėstė sumanymą surengti moksleivių kuopų vadų rengimo stovyk-

[1] *Ateitininkų pėdsakais: Ateitininkų federacija išeivijoje, 1945–1970 m.*: Dokumentų rinkinys, sudarė Ilona Bučinskytė, Vilnius: VDU Lietuvių išeivijos institutas, Versus aureus, 2008.

[2] Romualdas Kriaučiūnas, „Ateitininkų federacijos išeivijoje „dienoraštis““, in: *Mūsų ateitis*, 2008-07-11, [http://ateitis.org/musu].

[3] Žr. Vygantas Malinauskas, „In memoriam dr. Vytautui Vygantui“, in: *NŽ-A*, 1998, Nr. 7–10, p. 368–369.

[4] Kapitonas Kazys Vygontas. Sovietams okupavus Lietuvą, 1941 m. pradžioje jis su šeima repatrijavo į Vokietiją.

lą, į kurią galėtų atvykti jaunuoliai iš visų JAV. Jos reikalingumą Vygantas motyvavo taip:

> Aš bijau, kad moksleivių veikimas visai išmirs. Mes neturime prieauglio. Niekas nedirba idant jaunuosius (6–13 m. jaunimą) suorganizuoti. O nutautėjimas labai sparčiai plečiasi. Mums dalinai reikia naujų metodų. Tačiau jų išdirbimas užimtų daug laiko. Reikia ko nors greitesnio. Ta prasme man kilo mintis dėl stovyklos. Jos tikslas būtų paruošti tuos vadukus, kurie užsidegę grįžtų ir steigtų bei judintų kuopas. Ta liepsna (Jūs ją iš Vokietijos žinote) laikysis 8–10 mėnesių.[5]

Suvokdamas, kokią didelę reikšmę tolesnei ateitininko brandai turi kelio pradžioje įgyti orientyrai, Vygantas ypatingą dėmesį skyrė ateitininkų moksleivių ugdymui. Jis daug prisidėjo prie ateitininkų studijų kursų, vasaros stovyklų organizavimo, jų programų rengimo, pats dažnai skaitė paskaitas. Kita vertus, jis puikiai suprato, kad sėkmingas veikimas tarp moksleivių dar neužtikrina automatiško ateitininkų studentų sąjungos gretų papildymo. Dar šešto dešimtmečio viduryje JAV išryškėjo studentų ateitininkų skaičiaus mažėjimo tendencija, kėlusi nerimą AF vadovybei. Reflektuodamas aukštosiose mokyklose prasidedančio ateitininkų nubyrėjimo priežastis, Vygantas pastebėjo, kad prie to nemažai prisideda liberalų pastangos ištrinti aiškius vertybinius orientyrus jaunimo organizacijų veikloje:

> Liberalai visur skelbia, kad tarp dabartinių organizacijų nėra pagrindinio skirtumo, jokio esminio skirtumo jie negali matyti ir t. t. Ir tas reikia pasakyti, atneša vaisių, nes publika tam tiki ir tam save niveliuoja. Mes visada esame pastatyti į blogą padėtį, nes sąžiningai reaguojame į visokius reiškinius, gi anie neturi skrupulo. Toks niveliavimas yra pavojingas daugeliu atžvilgiu, tačiau vienas iš pavojingesnių dalykų glūdi tame, kad tokią „lygybę sukūrę“ liberalai nuo mūsų atitraukia žmones.[6]

Liberalioji išeivijos akademinio jaunimo srovė, pradėjusi formuotis Vokietijos DP stovyklų laikotarpiu, o apčiuopiamą organizacinį pavidalą įgijusi šeštame dešimtmetyje, kai buvo įkurta *Lietuvių studentų santara*, vėliau susijungusi su *Šviesos* sambūriu, iš karto tapo svarbiausiu AF ideologiniu oponentu. Negailestinga konkurencija tarp šių dviejų ideologinių srovių ateitininkams turėjo ne tik neigiamų, bet ir teigiamų pasekmių: vertė juos pasitempti intelektualiai, ieškoti naujų veiklos formų, vengti organizacinio uždarumo. Gerai jautęs studentijos ir visuomenės nuotaikas, Vygantas irgi ragino neatiduoti iniaciatyvos santariečiams formuojant platesnių išeivijos sluoksnių nuomonę. Naujų komunikavimo su išeivių bendruomene formų paieška, jo nuomone, buvo vienas aktualiusių ateitininkų uždavinių: „Reikia ir visuomenei patiekti ką nors naujo. Seminarus, t. y. jų surengimu ir populiarinimu santara atkreipė ne vieno dėmesį. Reikia ir mums ką sugalvoti. Mes palyginus neblogai ideologiškai pasirengiame (lyginant tą viską su kitais), bet mes visuomenei turime patiekti ką nors“[7].

Vytauto Vyganto kalba *Pax Romana* konferencijoje. Niujorkas, 1961

Trykštantis energija ir idėjomis, kaip atnaujinti ateitininkų organizaciją, idant ji pritrauktų daugiau jaunų žmonių, Vygantas ne visada išsitekdavo AF statuto numatytuose sprendimo priėmimo rėmuose, siūlyda-

[5] Vytauto Vyganto laiškas S. Laniauskui, 1950-04-19, in: *Ateitininkų pėdsakais*, p. 395.

[6] Vytauto Vyganto laiškas Ateitininkų federacijos valdybai, 1955-04-05, in: *Ibid.*, p. 275.

[7] *Ibid.*, p. 279.

mas naujų kelių ieškoti neformaliuose susiėjimuose. Antai 1957 m. pradžioje jis porai dešimčių artimiausių bičiulių išsiuntinėjo laišką, kviesdamas juos susirinkti aptarti sendraugių veiklos metodikos problemas. Būtent savitos sendraugių veiklos metodikos trūkumas, jo požiūriu, buvo svarbiausia šio AF padalinio sąstingio priežastis, lemianti tai, kad „daugelis studijas baigiančių ar ką tik baigusių ateitininkų su neramumu žvelgia į ateities veiklos perspektyvas arba savo dėmesį nukreipia į kitus organizacinius junginius“[8]. Į tokį jauno ateitininko aktyvumą gana skausmingai reagavo vyresnės kartos sendraugiai, įžvelgę šioje Vyganto organizuotoje privačioje akcijoje intrigą prieš Sendraugių sąjungos vadovybę ir pastangas kurti alternatyvią jai organizacinę struktūrą. Laimei, beįsiplieskiantį konfliktą tą kartą pavyko užgesinti tuometiniam AF vadui Simui Sužiedėliui, kuris ir išsklaidė vyresniųjų įtarimus, ir pasiekė, kad Vyganto pasiūlytas pasitarimas būtų atšauktas[9].

Šis nedidelis incidentas tarsi patvirtino 1956 m. rudenį Vindzore vykusioje Lietuvių Fronto bičiulių konferencijoje išdėstytus Vyganto teorinius samprotavimus apie skirtingų amžiaus kartų bendravimo sunkumus. Savo pranešime jis taip apibūdino vyriausios kartos nusiteikimą: „Bandoma dabartinį gyvenimą struktūrinti pagal jiems įprastas formas. Kadangi gyvenimo diktuojamos formos nesutampa su šiais siekimais, trūksta tada jų veiklai konkretaus realumo. Visas dėmesys nukrypsta į egzistencinę kovą siauroj plotmėj, užmirštant pagrindinius mūsų gyvybės (politine prasme) klausimus ir problemas“[10]. Geriausias būdas spręsti kartų nesusikalbėjimo problemą, jo manymu, yra tiesioginis bendravimas ir bendradarbiavimas tarp skirtingų kartų atstovų, kurį jis ragino plėsti ir tarp ateitininkų sąjungų.

Jaunatviškam Vyganto entuziazmui neužteko vien vidinių ateitininkijos reikalų. Veiklus ir iniciatyvus Ilinojaus universiteto doktorantas 1954 m. pavasarį buvo išrinktas į JAV Lietuvių studentų sąjungos centro valdybą. Naujas visuomeninės veiklos baras suteikė puikią galimybę pasireikšti Vyganto aktyvumui. Daugiausia jo iniciatyva Lietuvių studentų sąjungos centro valdyba nusprendė įkurti užsienio skyrių, kurio pagrindinis uždavinys turėjo būti akademinio pobūdžio biuletenio anglų kalba leidimas. Pasitelkęs keletą bendradarbių, Vygantas operatyviai įgyvendino šią idėją: jau 1954 m. pabaigoje pasirodė pirmasis žurnalo „Lituanus“ numeris. Iš pradžių kuklios apimties (12 p.) ir nedidelio tiražo (1000 egz.), „Lituanus“ per keletą metų tvirtai atsistojo ant kojų: 1959 m. tai jau buvo pakankamai solidus 32 puslapių daugiau nei 5000 egzempliorių tiražu leidžiamas ketvirtinis kultūros ir mokslo žurnalas. Nors Vygantas neparašė į jį nė vieno straipsnio, būdamas leidinio reikalų vedėju jis atliko ypatingą vaidmenį pradiniu „Lituanus“ gyvavimo tarpsniu: subūrė redaktorių kolektyvą, kūrė leidinio koncepciją, ieškojo autorių, rūpinosi spausdinimo organizavimu[11].

Vygantas stengėsi, kad „Lituanus“ pasiektų pakankamai aukštą akademinį lygį, tačiau netaptų sausu, sunkiai paskaitomu mokslo žurnalu, dūlančiu bibliotekų lentynose. 1960 m. apibendrindamas pirmuosius leidybos metus, jis taip apibrėžė leidinio kryptį: „LITUANUS nėra koks nors ‘mokslų akademijos’ leidinys, kuriame jauni mokslininkai spausdina ištraukas iš savo disertacijų ar mokslinių darbų. Jis nėra ir vien publicistinis ar grynai propagandinis leidinys. LITUANUS siekia būti kultūros žurnalu, apimančiu visuomeninę, mokslinę, meninę ir literatūrinę sritis“[12]. „Lituanus“ „krikštatėvis“ buvo patenkintas ir tuo, kad į žurnalą pavyko atkreipti JAV akademinės bendruomenės dėmesį: kai kurie straipsniai cituojami solidžiuose leidiniuose, siūlosi bendradarbiauti amerikiečiai profesoriai, leidinį prenumeruoja žymių universitetų bibliotekos. Sėkmingai įsitvirtinęs amerikietiškame akademiniame diskurse, „Lituanus“ iki pat XX a. pabaigos buvo vienintelis tokio pobūdžio išeivijos lietuvių periodinis leidinys.

Vyganto žurnalistinė veikla neapsiribojo „Lituanus“ leidybos organizavimu. Doktarantūros studijų laikotarpiu (1954–1956) jis redagavo dienraščio „Draugas“ skiltį „Akademinės prošvaistės“, čia spausdinamus savo rašinius dažniausiai pasirašydamas P. Ganvyto slapyvardžiu. Būdamas aistringas futbolo mėgėjas, „Drauge“ jis taip pat įdomiai rašė apie tuo metu vykusius pasaulio futbolo čempionatus.

Padėjęs „Lituanus“ žengti pirmuosius žingsnius, vėliau Vygantas buvo priverstas daugiau atsakomybės už šio leidinio ateitį perleisti kitiems redakcijos nariams, mat jis pats visa galva pasinėrė į dar vieną veiklos sritį, teikusią puikių šansų išplukdyti siaurus lietuviškus rūpesčius į plačius tarptautinius vandenis. 1959 m. pabaigoje daug kam netikėtai jis buvo išrinktas Tarptautinio katalikų studentų sąjūdžio *Pax Romana* prezidentu. Kelią į šį atsakingą ir nepaprastai svarbų postą Vygantas pradėjo grįsti dar 1957 m., kai jis pirmą kartą Studentų Ateitininkų sąjungos (toliau SAS) buvo deleguotas į metinį *Pax Romana* suvažiavimą. Grįžęs iš šio forumo, jis nusprendė suburti *Pax Romana* rėmuo-

[8] Vytauto Vyganto laiško bičiuliams nuorašas, 1957-01-24, in: *Ibid.*, p. 618–619.

[9] Simo Sužiedėlio laiškas Ateitininkų Sendraugių sąjungos pirmininkui prof. P. Jucaičiui, 1957 02 12, in: *Ibid.*, p. 621–622.

[10] Vytautas Vygantas, „Kartų bendravimo problema tremtyje“, in: *Laisvė*, 1956, Nr. 11, p. 15.

[11] Antanas Dundzila, „Lituanus gimė prieš 25 metus“, in: *Draugas*, 1979, Nr. 69.

[12] „100,000 Lituanus egzempliorių: Iš dr. Vyganto pranešimo Sąjungos Suvažiavimui, 1960 m.“, in: *Ateitis*, 1961, Nr. 2, p. 96.

se veikusias tremtinių iš komunistų valdomų šalių sąjungas į vieną organizacinį vienetą – egzilinių sąjungų komisiją. Sėkmingai išsprendus šį uždavinį (Vygantas buvo išrinktas komisijos pirmininku), iki tol pasyvaus stebėtojo vaidmenį atlikę egzilai greitai tapo aktyviais šio tarptautinio katalikiško forumo žaidėjais. 1958 m. Eichštėte vykusiame suvažiavime jų vedlys buvo išrinktas į *Pax Romana* centro valdybą, o po metų Maniloje jam jau buvo patikėta vadovauti šiai, tuo metu beveik šimtą narių iš 55 šalių vienijusiai, organizacijai.

Manytina, kad prie tokios *Pax Romana* prezidento rinkimų baigties nemažai prisidėjo ir Vyganto iniciatyva Maniloje surengta fotografijų paroda, kurioje kontrasto principu buvo sulygintas Lietuvos kultūrinis bei religinis gyvenimas nepriklausomybės metais ir apverktina jo būklė sovietų okupacijos sąlygomis. Padedant vienam stipriausių išeivijos fotografų Vytui Valaičiui, gana profesionaliai parengta paroda sudomino ne tik suvažiavimo dalyvius, bet ir vietos žiniasklaidą, politinį elitą bei diplomatinį korpusą. Tapęs *Pax Romana* prezidentu, informacijos apie Bažnyčios persekiojimą už geležinės uždangos sklaidą ir kitų komunistų propagandinių akcijų neutralizavimą Vygantas stengėsi padaryti viena prioritetinių šios organizacijos veikimo sričių. Pavyzdžiui, septinto dešimtmečio pradžioje *Pax Romana* griežtai pasisakė prieš komunistų organizuojamus pasaulio jaunimo festivalius, kurių istorija prasidėjo 1959 m. Maskvoje.

Kita vertus, naujasis *Pax Romana* prezidentas sugebėjo atsispirti pagundai panaudoti savo pareigas išimtinai politiniams tikslams. Net keturias kadencijas iš eilės vadovaudamas tarptautiniam katalikų intelektualų sambūriui, Vygantas įrodė galįs ne tik užčiuopti viso pasaulio katalikams aktualias problemas, bet ir siūlyti galimus jų sprendimo būdus. Septinto dešimtmečio pradžioje pagrindinis *Pax Romana* dėmesys buvo sutelktas į jaunų katalikų intelektinių pajėgumų ugdymą besivystantiems Afrikos, Azijos ir Pietų Amerikos kraštams. Daugelyje šio regiono kraštų katalikų pasauliečių veikimas buvo dar tik organizavimosi stadijoje, todėl Vygantas, pasiremdamas ateitininkišką patirtimi, Europoje ir Šiaurės Amerikoje studijavusiems šių kraštų studentams rengė ideologinio parengimo seminarus, kurių programos perėmė nemažai ateitininkų vadų kursams būdingų elementų.

Vyganto prezidentavimas pasauliniam katalikų studentų sąjūdžiui sutapo su turbūt svarbiausio XX a. Bažnyčios istorijos įvykio – Vatikano II Susirinkimo pradžia. *Pax Romana* iš anksto rengėsi visuotiniam Bažnyčios susirinkimui: dar 1960 m. rudenį Lisabonoje vykusiame kongrese buvo nuspręsta įkurti pasauliečių apaštalavimo komisiją, kuri turėjo pateikti siūlymus Susirinkimui. Artėjant Susirinkimo pradžiai, *Pax Romana* reiškėsi vis aktyviau. 1962 m. pavasarį Romoje įvykęs centro valdybos posėdis ir tų pačių metų vasarą Montevidėjuje surengtas kongresas svarstė opius pasauliečių vaidmens Bažnyčioje klausimus, ypač pabrėžiant universitetų socialinę atsakomybę. Toks aktyvumas neliko nepastebėtas Vatikane. Į pirmąją Susirinkimo sesiją Liturginė komisija pakvietė duoti liudijimus-pasiūlymus ir *Pax Romana* delegaciją su Vygantu priešakyje. Delegacijos nariai pasisakė už gana radikalią Mišių liturgijos reformą, kadangi *Pax Romana* suvažiavimų bei seminarų metu jau iki Susirinkimo buvo praktikuojamos vadinamosios rečitatyvinės pamaldos bei įvairūs kiti eksperimentai, orientuoti į aktyvų bendruomenės dalyvavimą Mišių eigoje.

Savo požiūrį į naują kataliko pasauliečio vaidmenį Bažnyčioje ir jam kylančius iššūkius Vygantas plačiai išdėstė 1964 m. pabaigoje „Ateities“ žurnale išspausdintame viename nedaugelio savo straipsnių[13]. Aptaręs naują pasauliečio vietos Bažnyčioje sampratą, išryškėjusią per Vatikano II Susirinkimą bei mėginimus ją pagrįsti teologiškai, straipsnio autorius išskyrė 5 svarbiausius gyvenamojo momento reikalavimus pasauliečiui: nuolankus atvirumas gyvenimui; sąmoningas dalyvavimas liturgijoje; susirūpinimas krikščionių vienybe; naujų kunigo ir pasauliečio ryšio formų, pagrįstų bendrumo pajauta, ieškojimas; pasauliečio laisvės ir pagarbos Bažnyčios autoritetui suderinimo dilemos sprendimas.

Pabrėžęs, kad nė viena žmonijai ar konkrečiai visuomenei aktuali problema negali būti svetima Bažnyčiai, Vygantas pritaikė šią mintį ir lietuvių išeivių bendruomenės santykui su ją supančia aplinka, paneigdamas gana stiprią nuostatą, kad JAV ir visame pasaulyje vykstantys reiškiniai lietuviams ir lietuvybei neturi reikšmės. Išeivijos uždarumas išorinio pasaulio atžvilgiu straipsnyje iliustruojamas rasinio klausimo ignoravimu. Anot autoriaus, „ypač jaunųjų kartų atžvilgiu tai didelė klaida. Suprantama, kad vyresnioji karta yra visai skirtingo žvilgsnio į visą gyvenimą Amerikoje, bet čia išugdyti ar čia ugdomi žiūri į tą problemą kaip dalį savo gyvenimo, kurio jiems paneigti negalime“[14]. Džiaugdamasis, kad ateitininkų požiūris rasės klausimu yra bene pažangiausias JAV lietuvių visuomenėje, Vygantas išreiškė viltį, kad ateitininkai galėtų ne tik deramai atsiliepti į aktualius gyvenamojo meto rūpesčius, bet ir prisidėti prie kai kurių bent jau vietos katalikams svarbių problemų sprendimo:

> Daug kas iš mūsų tokie laisvi, kad net parapijai nepriklausome (tai jau mūsų tragedijos ženklas), tačiau amerikiečių šalyje šis klausimas opus. Ir ateitinin-

[13] Vytautas Vygantas, „Pasaulietis Bažnyčioje“, in: *Ateitis*, 1964, Nr. 12, p. 236–240.

[14] *Ibid.*

kams čia puiki pasireiškimo proga nešti savo tarpe sveikai išvystytą pasauliečių bendravimą Bažnyčioje (kurio tiek gražių pavyzdžių galime rasti Nepriklausomos Lietuvos gyvenime) į vietinę aplinką. Tai sunkus uždavinys. Bet šis kraštas badauja tuo atžvilgiu: jis siekia tokio pobūdžio įtakos, ir mes galime dalį jos duoti.[15]

Aktyvaus dalyvavimo *Pax Romana* veikloje suteikta galimybė tiesiogiai prisiliesti prie visuotinei Bažnyčiai aktualių dilemų, jos viduje brendusių atsinaujinimo impulsų leido sukaupti vertingą patirtį, kurią vėliau Vygantas stengėsi panaudoti ir savo ateitininkiškoje veikloje. Grįžti arčiau ateitininkams svarbių problemų Vygantą vertė ir tai, kad nuo 1963 m., kai AF vadu penkerių metų kadencijai buvo išrinktas Juozas Girnius, jis užėmė AF generalinio sekretoriaus pareigas.

Septintame dešimtmetyje į pirmą vietą išeivijos visuomeninio-politinio gyvenimo dienotvarkėje iškilo diskusija dėl ryšių su okupuotu kraštu pobūdžio. Naujausi tyrimai rodo[16], kad AF tuo metu vadovavęs Girnius buvo vienas pirmųjų, išeivijoje pabrėžęs autentiškų kultūrinių ryšių su kraštu būtinybę. Jau 1961 m. knygoje „Tauta ir tautinė ištikimybė" jis gana aiškiai deklaravo savo principinę poziciją šiuo klausimu: „Palaikyti gyvą ryšį su tauta nereiškia ieškoti vadinamojo sambūvio su okupacine administracija. Būtų neišmintinga šio pastarojo sambūvio baime paversti savęs izoliacija nuo tautos ir jos rūpesčių bei laimėjimų". Manytina, kad Vygantas, kaip ir dauguma aktyvių išeivijos katalikų veikėjų, pritarė tokiai nuosaikiai AF vado nuostatai, aiškiai skiriančiai neoficialaus ir oficialaus bendravimo plotmes.

Vygantas buvo tarp tų ateitininkų veikėjų, kurie dar septinto dešimtmečio pradžioje numatė, kad ateitininkai galėtų sėkmingai užpildyti vieną ryšių su kraštu nišų, stengdamiesi geriau pažinti Bažnyčios padėtį okupuotame krašte ir skleisti informaciją apie tai Vakaruose. 1963 m. SAS užsienio skyrių jis ragino sutelkti daugiausia pastangų būtent šiame veiklos bare:

> Ypač daug dėmesio reikėtų kreipti į katalikų persekiojimus Lietuvoje, paaiškinimus, kodėl mes tremtyje veikiame, kas vyksta Lietuvoje šiuo metu, i.e. kokioje būklėje yra šiandieninis katalikas studentas tėvynėje. [...] Apie tai mažiausia pasaulyje žinoma,

[15] *Ibid*.

[16] Ilona Bučinskytė, „Išeivijos ir krašto santykių problema ateitininkų periodikoje", in: *Akiračiai*, 2003, Nr. 3; Kęstutis Skrupskelis, „Kas veidu į Lietuvą buvo atsisukęs", in: *Į laisvę*, 2006, Nr. 2, p. 18–29.

Ateitininkų federacijos valdybos posėdis. Sėdi (iš kairės): Arvydas Barzdukas, Vytautas Vygantas, kun. Stasys Yla, Juozas Girnius (vadas), kun. Viktoras Dabušis; stovi: Antanas Sužiedėlis ir Antanas Sabalis. 1967

todėl mes daugiausiai turime tokio pobūdžio informaciją skleisti.[17]

Dalyvavimo aktyvioje visuomeninėje veikloje sumažėjo aštuntame dešimtmetyje, kai Vygantas buvo paskirtas vienos dukterinių *American Airlines* kompanijų viceprezidentu, o 1980 m. persikėlė gyventi į Dalasą, kuris buvo nuošaliau nuo pagrindinių lietuvių diasporos centrų. Tačiau dėl įtemptos profesinės veiklos priverstas atsisakyti dalies visuomeninių pareigų, Vygantas visiškai neatitolo nuo visą gyvenimą jam rūpėjusio katalikų intelektualinių pajėgų ugdymo ir telkimo darbo. Prisitaikydamas prie pakitusių asmeninio gyvenimo aplinkybių, jis pasirinko ramesnę šio darbo nišą: rūpinosi Lietuvių katalikų mokslo akademijos finansais, atostogų metu skaitė paskaitas Dainavos stovykloje rengtuose ateitininkų vadų žiemos kursuose. Aštuntame ir devintame dešimtmetyje Vygantas aktyviai rėmė kun. Kazimiero Pugevičiaus vadovaujamą Lietuvių katalikų religinę šalpą Niujorke, kuri vertė, spausdino ir platino „LKB Kroniką“.

1983 m. mirus kun. Stasiui Ylai, su kuriuo Vygantą nuo pat jaunystės siejo itin glaudūs bičiuliški ir bendradarbiavimo ryšiai, jis praktiškai perėmė visą šių kursų organizavimo naštą ant savo pečių. Dauguma kursus lankiusiųjų prisimena Vygantą devintame ir dešimtame dešimtmetyje buvus šios būsimų ateitininkų vadų ugdymo kalvės *spiritus movens*. Pasikvietęs į talką jaunosios katalikų intelektualų kartos atstovus – Dalią Katiliūtę-Boydstun ir savo išugdytus dr. Vėją Liulevičių bei dr. Audrių Polikaitį – Vygantas mėgino šiems kursams įkvėpti naujos gyvybės, idant jie galėtų atlikti uždavinius, iškeltus kun. Ylos. Pastarasis dar aštunto dešimtmečio viduryje tvirtino, kad trys būtinos sąlygos sėkmingai tolimesnei ateitininkų misijai yra gera orientacija, stipri motyvacija ir pastovi mobilizacija[18].

Į ateitininkų gyvenimo centrą Vygantas sugrįžo paskutiniame XX a. dešimtmetyje, kai užkluptas klastingos ligos buvo priverstas nutraukti savo profesinę veiklą. Tai buvo pereinamasis AF istorijos laikotarpis, kai organizacijai reikėjo ieškoti būdų veikimo centrui į nepriklausomybę atkūrusią Lietuvą perkelti, nusistatyti naujas veikimo gaires. 1994 m. Vilniuje vykusiame XII Ateitininkų kongrese išrinkta AF Taryba sudarė patariamąją komisiją iš Lietuvoje ir užsienyje gyvenančių narių, kuri turėjo teikti pasiūlymus, kaip organizacinę ateitininkų sąrangą priderinti prie naujų veikimo salygų. Komisijos nariu tapo ir Vygantas, kuris visuomet žvelgė į ateitį keletą dešimtmečių į priekį, todėl nenuostabu, kad šie klausimai jam buvo gyvybiškai svarbūs.

1996 m. vasaros pabaigoje Dainavos stovykloje vykusių ateitininkų Studijų dienų metu jiedu su Polikaičiu moderavo turiningą diskusiją „Žvilgsnis į naują Ateitininkų Federacijos organizacinę perspektyvą Lietuvoje bei užsienyje: šuolis į naują tūkstantmetį“. Šį kartą pokalbis daugiau krypo ne į ateities perspektyvas Lietuvoje, o į užsienio ateitininkų tolesnio veikimo prasmę. Vygantas kiek įmanydamas stengėsi sklaidyti gana pesimistines sambūrio dalyvių nuotaikas, mėgindamas nubrėžti galimas naujas išeivijos ateitininkų angažavimosi kryptis. Viena vertus, jis ragino nebijoti prisidėti prie Lietuvos problemų sprendimo: „Jiems negalim leist pabėgt nuo sunkiųjų gyvenimo užduočių. Jiems negalim leisti atostogauti nuo socialinės neteisybės. Jiems negalim leisti pasidaryti ponais, kai 30 000 vaikų neina į mokyklą. Šita prasme mes turime tos jungties ieškoti ir nebijoti pasakyti, kai reikia juos patikslinti“[19]. Kita vertus, Vygantas pabrėžė, kad „esminis uždavinys bus toliau patiems čia tobulėti“, ir perspėjo nepasiduoti pagundai nukreipti žvilgsnį nuo bauginančios ateities į saugią praeitį: „Amerikoje turi pasirinkti: ar statome tiltą atgal, ar į priekį, o Lietuvoje mes turime tą pačią problemą. Neleiskime tiems žmonėms pabėgti romantiškume miškuose, atvažiavus į Dainavą atsigaivinti. Didžioji kova yra geriausias gyvenimo atsigaivinimas, nes tada tikrai žinai, kad ką pasiekei“[20].

Pastarąją mintį Vygantas pabrėžė ir po metų, 1997 m. liepą Palangoje vykusioje Nepaprastojoje konferencijoje, kuri pabaigė keletą metų trukusį AF centro perkėlimo į Lietuvą procesą. AF garbės pirmininku Palangoje išrinktas Vygantas, duodamas interviu „Naujajam Židiniui-Aidams“, taikliai pažymėjo: „Žmonės, kurie ėmėsi atkurti ateitininkiją dabar, kai Lietuva išsilaisvino, nori atkurti tą dinaminę jėgą, kurią ateitininkai rodė Nepriklausomos Lietuvos laikais. Bet to neužtenka. Tai anos padėties užkonservavimas, kuris, mano supratimu, nieko gera neduoda. Galbūt, taip sakydamas, aš įžeidžiu žmones, kurį nors laikotarpį ypač branginančius, bet manau, kad žmogaus kelionė į Dievą yra nuolatinė kaita, o ne praeities sudievinimas“[21]. Kitos šio pokalbio metu išsakytos Vyganto mintys apie ateitininkams Lietuvoje kylančias problemas ir galimus jų sprendimo būdus taip pat liudija, kad jis buvo vienas nedaugelio vyresnės kartos ateitininkų, blaiviai žvelgusių į ateitį ir galėjusių padėtį organizacijai greičiau rasti savo vietą posovietinėje Lietuvos visuomenėje. Deja, jam duotas trumpas žemiškosios kelionės laikas neleido šia galimybe deramai pasinaudoti.

[17] Vytauto Vyganto laiškas A. Šauliui, 1963-09-21, in: *Ateitininkų pėdsakais*, p. 564.

[18] Stasys Yla, „Ateitininkų misija“, in: *Ateitis*, 1975, Nr. 5, p. 135.

[19] Pokalbio „Žvilgsnis į naują Ateitininkų Federacijos organizacinę perspektyvą Lietuvoje bei užsienyje: šuolis į naują tūkstantmetį“ stenograma, in: Vytauto Vyganto šeimos archyvas.

[20] *Ibid.*

[21] „Svarbiausia – grįžti į pagrindinę areną: Petras Kimbrys kalbina Vytautą Vygantą“, in: *NŽ-A*, 1997, Nr. 10, p. 461.

„Ieškoti gelmės, nepaisant visko...“

RŪTA TUMĖNAITĖ

Jėzaus Draugijos generolas, kunigas Adolfo Nicolas SJ

Paskutinėmis vasaros dienomis, dar neįsibėgėjus „naujajam žiniasklaidos sezonui“, į Lietuvą atvyko naujasis Jėzaus Draugijos generolas, kunigas Adolfo Nicolas SJ. Sausio pabaigoje išrinktas vienos didžiausių pasaulyje katalikų vyrų vienuolijų vadovu, generolas savo pirmajam kaip ordino vadovo vizitui pasirinko 400 metų įsteigimo sukaktį šiemet švenčiančią Lietuvos ir Latvijos jėzuitų provinciją. Rugpjūčio 21–26 d. tėvas Nicolas vizitavo tris Lietuvos jėzuitų centrus Vilniuje, Šiauliuose ir Kaune, susitiko su ten dirbančiais jėzuitais, jėzuitiškų ugdymo įstaigų personalu ir auklėtiniais, taip pat su šv. Ignaco Lojolos dvasingumu gyvenančiais katalikais pasauliečiais. Nors šiam kukliam ir paprastam, tačiau humoro jausmo nestokojančiam žmogui sunkiai limpa generolo titulas, tačiau pažymėtina, kad viena jėzuitų įstaiga generolo vizitui ruošėsi su visu deramu rimtumu, pradedant palubių blizginimu ir baigiant kiemo aplinkos tvarkymu. Priešpaskutinę vizito dieną žurnalistai buvo pakviesti į Vilniaus Jėzuitų gimnazijoje surengtą spaudos konferenciją. „Matyt, nesu toks svarbus kaip Vokietijos premjerė“, – juokavo tėvas Nicolas, matydamas negausias klausinėtojų gretas, kurias, matyt, praretino tądien vykęs trumpas Angelos Merkel vizitas Vilniuje. O ir klausinėtojams šioje spaudos konferencijoje netikėtai teko klausytojų vaidmuo – tėvas Nicolas paprašė iš anksto atsiųsti klausimus ir pagal juos parengė savotišką valandos trukmės paskaitą. Nors kai kuriems žurnalistams tokia bendravimo su spauda forma pasirodė neįprasta, kita vertus, klausytojai būtų praleidę progą susipažinti su visiškai kitokiu požiūriu į Bažnyčią ir ją supantį pasaulį, požiūriu, kurį suformavo buvimas mažumos pozicijose tikrąja žodžio prasme.

1936 m. gimęs Adolfo Nicolas pirmą kartą į Azijos kraštus išvyko būdamas 24-erių ir įvairiose šalyse gyveno iki šiol. Kaip jis pats Vatikano radijui sakė po išrinkimo šių metų sausį, „ne mitybos pokytis, ne kalba ir kinų raštas buvo sunkiausia, tačiau pasaulio matymo pasikeitimas. Tai, kas Ispanijoje buvo laikoma savaime suprantama visiems žmonėms, Japonijoje nebuvo „savaime suprantama“, be to, čia vyrauja kitos religijos. Tokiame skirtingame kontekste teko įveikti nelengvą iššūkį visiškai naujai suprasti ir suformuluoti savo paties tikėjimą“. Ši patirtis jam padėjusi geriau suprasti kitus ir savo paties religingumą, o tai, ko išmoko iš Azijos žmonių – kitoniško, nevakarietiško humanizmo, tolerancijos, – galbūt padėsią praturtinti visą visuotinę Bažnyčią.

Tėvas Nicolas priminė, jog pats popiežius siunčia jėzuitus darbuotis „ties riba“ – ten, kur tarpsta konfliktas: ar badas, skurdas, pabėgėlių problemos, ar gyvenimo prasmės paieškos, besišaukiančios intelektualinio apaštalavimo. Dar kaip vieną didelį iššūkį naujasis generolas regi specifinį individualizmo pagimdytą reiškinį – spartų atminties praradimą. Jį, po beveik pusės amžiaus grįžusį iš Azijos, Europa priblokšė kone visišku praeities ignoravimu. „Visiškai nepaisoma, kaip mūsų šalyse vystėsi kultūra, religija, į praeitį nežiūrima, ir tai labai blogos naujienos ateičiai, nes didžioji dalis mūsų išminties ateina iš prisiminimų, vaizduotės ir įkvėpimų iš įvairių šaltinių.“ Todėl tenka priimti dar vieną iššūkį: kaip gyventi pasaulyje, kurio atmintis tolydžio silpsta? Čia į pagalbą jėzuitų vadovui ateina Azijos patirtis. Japonijoje, Filipinuose ir Korėjoje praleisti metai jam parodę, jog kitos religinės tradicijos nunokino puikių gailestingumo, gerumo ir tarnavimo kitiems vaisių, jog „Dievo dvasia yra

laisva ir veikia nuostabiais būdais, ji atneša išlaisvinimą ir palengvėjimą, ji parodo, kad pasaulis, kuriame užaugau – europinė Ispanija, – tėra labai maža dalis kur kas turtingesnio, didesnio išminties, tiesos, grožio ir meilės pasaulio“.

Todėl ir retėjančios jėzuitų gretos tėvui Nicolas nekelia nei baimės, nei nusivylimo. „Svarbu ne dydis, o turinys. Šv. Ignacas sakydavo: „Aš bijau minios, net jei ta minia – vyskupų““. Dėl tos pačios priežastis tėvas Nicolas didžiai vertina tegul ir visai negausios, bet daugybę išmėginimų atlaikiusios Lietuvos jėzuitų provincijos indėlį. Į klausimą, ką daryti, kad jūsų Lietuvos jėzuitų provincija yra tokia maža ir silpna, tėvas Nicolas atsakė: „Net jei ji ir maža, bet ji yra tikra, ji savo gyvumu ir gelme turi kur kas daugiau dvasinės jėgos negu didžiulės provincijos, kur gali būti daug žmonių, bet nėra tikro gyvenimo“.

Apsilankymas Lietuvoje labai įkvėpęs naująjį jėzuitų vadovą, nes čia jis pamatęs „sutiktų žmonių vidinę jėgą, gebančią gydyti, įveikti sunkumis, judėti į priekį, turėti viltį, *nepaisant visko*. Visa šv. Pauliaus teologija yra „nepaisant visko“: nepaisant visko yra viltis, gailestingumas, atlaidumas, išgydymas, džiaugsmas“.

Lygiai taip pat kun. Adolfo Nicolas SJ nebaugina nė prognozės, jog krikščionybės ateitis bus ne Europoje, Jono Pauliaus II pavadintoje „užtemusio tikėjimo žemynu“, bet labiau Azijoje ir Afrikoje. Paklaustas, ką mano apie tokius pranašavimus, generolas atsakė: „Nesu tuo tikras, ir štai kodėl. Mėgstu skaityti mistikų knygas, – krikščionių, musulmonų, žydų, protestantų – ir matau, kad visus mistikus vienija vienas dalykas: tikrumo paieškos“. Tad jeigu į religiją žiūrėsime sociologiniu požiūriu, kaip į reiškinį, skaičiuosime, kiek žmonių lanko bažnyčias ir panašiai, tada galima sakyti, kad Bažnyčios ateitis labiau bus Azijoje, Afrikoje, o ne Europoje. Tačiau tėvas Nicolas primena mistikų perspėjimą, jog kartais tikroji Dievo žinia ateina iš žmonių, kurių mes nė nelaikėme religingais. Kada veikia ši Dievo dvasia? Kaip mums paruošti akis ir širdis, idant išvystume tą Dvasios veikimą? Tai yra svarbiausi klausimai, į kuriuos reikia atsakyti. O krikščionybės plėtros kryptys pirmiausia priklausys nuo pačių krikščioniškų bendruomenių: „Gali būti mažumos Bažnyčia, bet labai gyvybinga ir kūrybiškai tarnaujanti pasauliui, bet gali būti daugumos Bažnyčia, kuri neturi ko pasiūlyti. Išoriniai reiškiniai nėra tokie lemiantys kaip turinys“, – sako naujasis jėzuitų vadovas, primenantis, kad ordinui yra be galo svarbu ištikimai laikytis savojo pašaukimo ignaciškojo dvasingumo, ignaciškosios gelmės prasme, idant galėtų padėti Bažnyčiai pasiekti gelmės ir nepasiklysti. „Skaičių prasme, ko gero, taip, Bažnyčia mažės, bet argi tai svarbiau už tikėjimo turinį?“ Gaila, kad ribotas tėvo Nicolas bendravimo su žurnalistais laikas neleido paklausti apie Karlo Rahnerio (beje, taip pat jėzuito) aprašytus „anoniminius krikščionis“ ir religinį pliuralizmą, dėl kurio ne vienam Jėzaus Draugijos nariui teko aiškintis prieš Vatikano Tikėjimo mokslo kongregaciją...

AIDAI

MINDAUGAS KARALIUS

Sudarė Vytautas Ališauskas

Mindaugo 750 m. krikšto ir karūnavimo sukaktis iš naujo priminė šį praeities ūkanose skendintį mūsų istorijos tarpsnį. Tai buvo gera proga apmąstyti visą mindauginės epochos palikimą, suvokti jo daugiaplaniškumą: šalia darbų, nubrėžiančių platų Mindaugo gyvenimo kontekstą (Baronas, Jovaiša), novatoriškų studijų dėka leidžiama pažvelgti į asmeninį karališkosios šeimos gyvenimą (Gudavičius), suteikiama galimybė tarsi dalyvauti esminėje krikščioniškoje karūnavimo apeigoje (Ivinskis), taip atkuriant atminties kultūros LDK fragmentą – kas žinota ir kas pamiršta apie pirmąjį Lietuvos karalių.

Šiluvos atlaidai

KATARZYNA KORZENIEWSKA

Galėtų atrodyti, kad Lietuvos katalikybės sueuropinimas, gal net supasaulinimas, turėtų puikiai pavykti pritraukiant maldininkus į Dievo Gailestingumo šventovę Vilniuje. Vilnius – sostinė, o Dievo Gailestingumo kultas paplitęs kaimyninėje Lenkijoje, Pietų Amerikoje, Filipinuose. Be to, apsireiškimas šv. Faustinai naujesnis, jo turinys – turiningesnis (žr. šv. s. Faustinos dienoraštį), dėl to gal ir patikėti juo lengviau. Ir vis dėlto minios sutraukė į Šiluvą, tõkios minios, kokių Vilnius nėra matęs švenčiant atlaidus. Ir ne vien iš Lietuvos...

Provincijos žmogui (o prie tokių priskiria save ir autorė) labai knieti į visa tai pasižiūrėti pro – ne visai rimtus – senų, tylių, kartais visai rimtų varžybų tarp Kauno ir Vilniaus, Provincijos ir Sostinės, akinius. Pro juos žiūrint matyti, jog *amžinoji* lietuvių sostinė pralaimi istorinei, ir panašu, kad visai ne dėl amžinųjų, o dėl žemiškųjų dalykų. Kokie tie dalykai?

Pirmas šaunantis galvon atsakymas – pinigai. Hmm..., ne visai. Tikėtina, kad veikiau – laikas. Keturių šimtmečių jubiliejui pasirengti reikia bent trejų penkerių metų perspektyvos ir sunkaus darbo. O gal iš amžinosios sostinės pozicijos žiūrint, tokio niekingai trumpo tarpsnio nė nematyti... Ką gi, Kaunas vėl pasirodė kur kas žemiškesnis.

Šiluvą jubiliejaus iškilmių organizatoriai pristatė kaip vieną iš Europos šventviečių pabrėždami, kad ten įvykęs apsireiškimas – seniausias Europoje. Tyliai gal galima buvo tikėtis sulaukti maldininkų vokiečių, atvyksiančių kartu su Kelno arkivyskupu kardinolu Joachimu Meisneriu. Tačiau, kaip jau daug kartų parodė istorija (o pasakė/parašė Alfredas Bumblauskas ir Edvardas Gudavičius), mūsų Europa – tai visų pirma Lenkija. Anot Charles'o de Gaulle'io, geopolitikoje daug kas keičiasi, bet geografija nuolat lieka ta pati. Artimiausi už sienos katalikai – lenkai. Mes savo religingumu esame į juos kur kas panašesni negu to norėtume, nors gal mažiau, negu jie įsivaizduoja.

Nuo amžių žinome, kad lenkai turi daug bjaurių ydų: kalbų nemoka, nosį riečia ir chroniškai nesilaiko sutartų terminų. Bet pakviesti ir pamaloninti, mielai pasisvečiuoja pas „brolius lietuvius“ arba „mylimus kaimynus“, pasak kardinolo Józefo Glempo. Tarp kitko, kardinolo sveikinime „brolių“ pakeitimas „kaimynais“ gali būti ir reikšmingesnis mentaliteto pokyčio ženklas. Egzaltuotų lenkų karšti jausmai mūsų atžvilgiu gal kiek ataušo

Šiluvos jubiliejaus iškilmės. 2008. Marijos Anikinos nuotr.

(„kaimynas“ vis dėlto kiek emociškai tolimesnis už „brolį“), tačiau vadindami lietuvius „broliais“, lenkai dažniausiai turėdavo galvoje, kad tai „jaunesnieji broliai“, o pastarieji tai puikiai suprasdavo.

Šiaip ar taip, į Šiluvą šiemet atvažiavo bent keliolika Lenkijos vyskupų ir aukštų dvasininkų, o eilinių tikinčiųjų – keli šimtai. Jie, greta vis dėlto negausių maldininkų iš Kaliningrado srities, JAV ir Pakistano, ir padarė šių metų Šiluvos šventę tarptautine ir, galima manyti, kad tai ne paskutinis kartas. Trumpai tariant, nepabijota į „Kauno“ religinį renginį pakviesti lenkų. Gaila, nėra „vilnietiškos“ bažnytinės sueigos, su kuria tai galima būtų palyginti.

Tačiau Šiluvos jubiliejus – tai ne vien lenkų ar kitų tautų atstovų pasisvečiavimas Lietuvoje, o visų pirma – pagrindinis šių metų Lietuvos religinio gyvenimo įvykis. Gal toks bus ir kitais metais. Nors galima numanyti, kaip kraipys galvas religijos sociologai ir teologai: atlaidai – labai tradicinė pamaldumo forma, neatitinkanti modernumo specifikos, neskatinanti individualaus religingumo ir perdėtai emocinga. Oi, visai nepažangu, kad minios susirinko, tai juk dar nieko nereiškia. Žmonės sutelkiami vienkartiniam įvykiui, kuris asmeniniame gyvenime neranda pratęsimo. Ir dar visa tai rodoma per televiziją, sudarant masiškumo regimybę. Ir kaip brangu! Oi, nieko čia gero...

Kam trūko asmeninio maldingumo apraiškų, tas galėjo atsukti žvilgsnį į eiles tikinčiųjų, prie klausyklų laukiančių išpažinties. O kam mažai modernumo, galima patikslinti, kad ne šiaip televizija buvo atvykusi – o dvi televizijos, kurių viena – *Trwam* – iš užsienio (ir vėl tie lenkai!).

Greta kitų dalykų, Šiluvoje vykusios iškilmės ir dėl modernumo nusipelnė rimto stebėtojų dėmesio, nes ten vykę dalykai „įsirašo“ į europinį, o gal ir pasaulinį tradicinių maldingumo formų (ypač piligrimystės) kontekstą. Be to, nuo Atgimimo laikų tai turbūt pirmas kartas Lietuvoje, kai žmonės taip noriai ir gausiai renkasi bei aktyviai dalyvauja religiniame renginyje.

Tai juo įdomiau, nes Katalikų Bažnyčia nereikalauja iš savo narių tikėti apsireiškimais, o tik kai kuriais, kruopščiai ištirtais ir patvirtintais atvejais, leidžia. Šiluvos atveju, šalia grynai faktinių duomenų, kuriuos tiria ir tirs istorikai, abejonių kelia ir apsireiškimo religinis kontekstas, dabar dažnai pristatant Šiluvos apsireiškimą kaip vienintelį, kai „Marija pasirodė kito tikėjimo žmogui“. Kito, žinoma, žiūrint iš mūsų taško, nes kokiai gi konfesijai priklauso Marija?..

Ypač keistai šiame kontekste regisi bandymas Šiluvos apsireiškimui „pri-

Šiluvos jubiliejaus iškilmės. Procesija. 2008. Marijos Anikinos nuotr.

paišyti“ ekumenizmą: netgi populiarinimui skirtame pasakojimo variante (kad Švenčiausioji Mergelė kalbėjusi kalvinistų katechetui) nesti nė trupinėlio vilties, kad kitatikis atsivers: patiriame, kad jis iš Šiluvos „pabėgo“, o gal ir proto neteko po viso įvykio. Toliau aptariami katalikų ir kalvinistų kruvini vaidai ir, išskyrus nuoseklią rekatalikizaciją, pasakojimas nemini pasekmių, juolab tokių, kurias galima būtų vadinti ekumeniškomis.

Todėl manytina, kad neatsitiktinai beveik dviejų savaičių iškilmių šerdis visai nebuvo Šiluvos stebuklingumas, nors to galima buvo tikėtis prisiminus visos didžiulės šventės priežastį – 400-ąsias Marijos apsireiškimo metines. Kelis kartus buvo papasakota apsireiškimo istorija, bet teologinis pamokslininkų (su kardinolu Meisneriu preišakyje) dėmesys buvo sutelktas nebent į Dievo Motinai Šiluvoje priskirtus žodžius, o daugiausia – į kristocentrinį Marijos vaidmenį Bažnyčioje. Ji „rodo į Kristų“ nuo seniausių krikščioniškosios tradicijos (gal netgi Tradicijos) laikų, – toks ir yra teologinis vadinamosios Šiluvos žinios akcentas. Jo buvo laikomasi paprastai nesileidžiant į apsireiškimo istorijos turinio galimą teologinę prasmę.

Apsireiškimu galima tikėti arba ne, tačiau Šiluvoje esama ir malonėmis garsėjančio Dievo Motinos paveikslo. Būtent jis Jubiliejaus metu sutelkdavo žmonių pamaldumą: bazilikoje gausiai rinkdavosi maldininkai, ten beveik nuolat skambėjo maldos Marijai ir dažnai – ne pagal grafiką. Tačiau palyginti mažai galima buvo išgirsti apie Šiluvoje patirtas malones, niekur nebuvo registruojami stebuklingi pagijimai, atsivertimai ar kiti atsitikimai, kuriuos žmonės dažnai tiki įvykus dėl Marijos užtarimo. Ryšku, kad tie, kurie rengė šventę ir nustatė jos idėjinius rėmus, nesiekė susibūrusiems tikintiesiems rodyti stebuklingos vietos.

Kam tuomet visa tai buvo? Mažiau palankus stebėtojas įžiūrės Bažnyčios ar atskirų vyskupų bandymą pritraukti žiniasklaidos dėmesį ir gauti iš valstybės pinigų bažnytiniams projektams. Tačiau nenusileiskime ir paklauskime: „o kas gi tie bažnytiniai projektai?“, ir šitaip vėl atsidursime prie Šiluvos modernumo/tradiciškumo klausimo. Šių metų Šiluvos iškilmės – tai labai modernios sielovados apraiška. Modernios, nors tikinčiuosius sutelkė grynai tradicinės religingumo formos: atlaidai ir tikėjimas stebuklais. Buvo surengtos tradiciškai spalvingos, ilgai trunkančios iškilmės, o prie klausyklų nuolat buvo nutįsusios eilės, ilgoms valandoms „įkalinusios“ kunigus. Pamokslininkai atvirai gynė tradicines vertybes (antai šeimą), smerkė religinį sinkretizmą ir – kai kurių pažangiųjų katalikų kalba tariant – nelabai leidosi į dialogą su šiuolaikiniu pasauliu.

Kažkaip nedrąsu vieno (tegul ir reikšmingo) įvykio vadinti fenomenu, bet jeigu jau išdrįstume, tai turėtume sutikti, kad jis paaiškinamas tik atsisakius įprastos modernumo ir tradiciškumo priešpriešos. Moderni pirmiausia buvo drąsa pasitelkti šiuolaikines komunikacijos priemones rengiantis jubiliejui ir jam vykstant. Ir tai ne vien techninių įgūdžių klausimas. Reikėtų turėti omenyje, kad religinio turinio „komunikato“ išleidimas į masinės žiniasklaidos rinką kelia rimtą subanalinimo ir iškraipymo grėsmę, ką paprastai žino ar nujaučia atsakingieji už sielovadą. Tai ypač tikėtina Lietuvoje, kur iš gero žurnalisto reikalaujama bent pagrindinių politikos, ekonomikos ir gal net anglų kalbos žinių, bet Bažnyčių ir religijos klausimais tenkinamasi sovietinio ateizmo vadovėlio lygiu.

Nežiūrint viso to, nepabijota su Šiluvos jubiliejaus žinia skverbtis į žiniasklaidą: visi, kas norėjo ir nenorėjo, kone pagal reklamos veikimo dėsnius (daugkartinį atkartojimą iš skirtingų šaltinių) patyrė, kad Šiluvoje vyks jubiliejiniai atlaidai. Internetinė svetainė *www.siluva.lt* arba iškilmių transliacija per LTV – jau tik nuoseklus, nesutrikęs užvestos informacinės mašinos veikimas. Čia gal ir slypi viena iš maldininkų gausos priežasčių.

Modernu tai buvo ir sielovados požiūriu: kitaip nei dabar jau įprasta, neatsisakyta itin tradicinių religingumo formų ir neįvestos kokios nors „modernesnės“, tiesiog dalis tų tradicinių diferencijuotos pagal socialinių skirtumų principą. Todėl (tai jau tapo norma Šiluvoje) kiekviena atlaidų diena specialiai paskirta kurios nors profesijos ar amžiaus žmonėms. Modernu tai ne tik todėl, kad praktiniais sumetimais sielovadoje šitaip lengviau dirbti, bet ir todėl, kad šitaip (sąmoningai ar ne) iškeliami kaip svarbūs Bažnyčiai visi pasaulietiniai pašaukimai plačiąja prasme (šeimai, profesinei saviraiškai, socialinei-labdaringai veiklai ir pan.).

Pagaliau nepamirština, kad Šiluva – lietuvių tautinė šventvietė, kur „Marija lietuviams yra tapusi lietuve“, – kaip tai paaiškino kardinolas Meisneris. Šiemet Šiluva per jubiliejų atrodė (ir tebeatrodo) kaip mažos Vidurio Europos tautos sanktuarija, o ne (kaip būdavo anksčiau) kaip eilinis bažnytkaimis, kur kartą per metus (jeigu nelyja) vyksta spalvingi atlaidai. Po beveik dvidešimties Nepriklausomybės metų – pačiu laiku. Tad iki kitų metų Šiluvoje!

„Kas tiki, niekada nepasilieka vienišas“

Kard. Joachimo Meisnerio spaudos konferencija

Rugsėjo 14 d. po pietų Šiluvos Jono Pauliaus II namuose buvo surengta oficialiojo Jubiliejinių atlaidų svečio kard. Joachimo Meisnerio spaudos konferencija, kurioje greta lietuvių kolegų dalyvavo ir Tarptautinės katalikų žurnalistų spaudos sąjungos (UCIP) seminaro dalyviai. *NŽ-A* skaitytojų dėmesiui siūlome sutrumpintą spaudos konferenciją.

Darius Chmieliauskas: *Pirmas klausimas Jūsų Eminencijai: kokie Jūsų „karšti įspūdžiai“?*

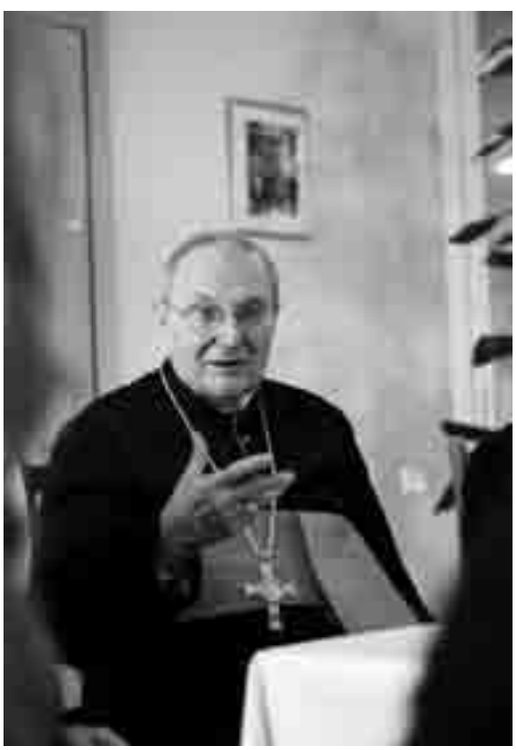

Popiežiaus Benedikto XVI legatas Kelno arkivyskupas kardinolas Joachimas Meisneris. Šiluva, 2008. Silvijos Knezekytės nuotr.

Iš tikrųjų iš savo kelionės į Šiluvą nesitikėjau nieko kito, ką mes čia ir išgyvenome. Būtent – Bažnyčios buvimą čia, šioje vietoje. Pirmasis Bažnyčios biblinis apibrėžimas buvo toks: „Jie buvo kartu susirinkę su Jėzaus motina Marija“. Bažnyčia išlaiko savo autentiškumą, kai jos nariai yra drauge, kartu susirinkę su Jėzaus motina Marija. Ir iš to ji įgyja savo dinamiką, arba kaip Paulius sako, savo energiją ir savo dvasią. Apaštalinė Bažnyčia yra palaikoma dinamikos, energijos ir dvasios. Galėčiau papasakoti daug pavyzdžių ir to, ką čia šiandien išgyvenau. Paskutinysis – tai motina, kuri nešioja kūdikį po savo širdimi, ir aš jai iškart suteikiau palaiminimą, kad su kūdikio gimimu palaima ateitų į pasaulį. Man paklausus, „Ar tai yra pirmas Jūsų kūdikis“, ji atsakė – „Ne, tai šeštas“ (*juokas*). Taip, tai yra Bažnyčios dinamika. Ir vyras buvo drauge su ja. Aš jam ir pasakiau, kad „Jūs turite labai gerą skonį ieškoti tokios moters ir ją surasti“. Šventoji Dvasia yra grožio dvasia. Tai gal tokio atsakymo ir užteks. Aš juk nenoriu čia vesti seminaro apie santuoką (*juokas*).

Rūta Tumėnaitė: *Kalbant apie Bažnyčios likimą senojoje Vakarų Europoje, sakoma, kad tuštėja bažnyčios, bet, kita vertus, pastebima, kad labai gausėja piligriminių kelionių, kurios tampa populiarios kaip niekada. Ar galėtų Jūsų Eminencija paaiškinti priežastis, kodėl žmonės renkasi tokią religingumo išraišką?*

Mes turėtume visą laiką saugotis polinkio viską matyti juoda ir balta spalvomis. Savo Kelno arkivyskupijoje šiuo metu turime 40 naujų dvasinių bendruomenių. Kiekvienas, kuris nori, gali pasibelsti į jų duris ir sakyti: „Aš noriu bendradarbiauti su jumis“. Ir kartais mano patarėjai man sako: „Ak, būk kritiškesnis jų atžvilgiu“, o aš atsakau, kad jeigu tų dalykų nepalaikytų Šventoji Dvasia, tai jie sunyks savaime. Bet piligrimystės plitimas, kai žmonės pėsčiomis ar kitaip atlieka ilgas keliones, idant aplankytų šventąsias vietas, iš tikrųjų yra geras ženklas. Juk pirmasis apibrėžimas, kuriuo pagonys pradėjo vadinti krikščionis, buvo *naujo kelio sekėjai*. O keliais reikia eiti. Ir vienintelė žmogaus kūno dalis, prigijusi specifiniame krikščionių nusakyme, yra *pedes apostolorum*, „apaštalo pėdos“. Dar ir šiandien klausimas, kurį žmonės susitikę vienas kitam užduoda, skamba ne „kaip tau sėdasi?“, o „kaip tau einasi?“ (*juokas*). Ir didžioji mūsų nuodėmė yra, kad mes esame tapę sėdinčia Bažnyčia. Tas piligrimystės reiškinys, kuris yra įtraukęs daug jaunų žmonių, yra tarsi antitezė mūsų įpročiui posėdžiauti Bažnyčioje, nes tai yra judėjimas, ėjimas. Netgi sakoma, kad tokios sėdinčios Bažnyčios šventieji aureolę įgyja ne aplink galvą, o kitoje vietoje... (*skambus juokas*).

Katarzyna Korzeniewska: *Jūsų Eminencija atvykęs prisiminėte savo ankstesnį vizitą Lietuvoje 1982 m. ir, pastebėjęs, kaip nuo to laiko viskas pasikeitė, apibendrinote sakydamas, kad stebuklai yra įmanomi. Tie žodžiai buvo pasakyti tokiame kontekste, kad Lietuva laukė Šventojo Tėvo. Bet Šventasis Tėvas dabar yra Lurde, ir Jūs patarėte nenusiminti ir tikėtis, kad tas stebuklas įvyks. Tai aš ir norėčiau paklausti, kuria prasme tai turi*

*būti stebuklas, ką turėtų padaryti Lietuva, kad galėtume popiežiaus sulaukti? (*juokas*).*

Aš nesu Viešpats ir nesu visažinis. Turite prisiminti, kad popiežius dabar gyvena 83-iuosius metus, ir pasibaigus konklavai jis iš karto pasakė: „Aš tiek nekeliausiu, kiek mano pirmtakas“. Turite prisiminti, kad dabartinis Šventasis Tėvas yra daugiau mokslininkas, jis nėra toks mobilus, kaip jo pirmtakas. Aš papasakosiu štai ką: kai kardinolas Ratzingeris sulaukė 70 metų, jis norėjo tapti emeritu, išeiti į pensiją. Jis sakė, kad joks tikėjimo kongregacijos prefektas taip ilgai nevadovavo jai. Tad Jonas Paulius II pasikvietė mane ir pasakė: „Tu žinai, už teologinę savo pontifikato kokybę aš esu dėkingas kardinolui Ratzingeriui, tai pasakyk jam, kad jis neturi dabar manęs palikti vieno“. Tai aš ir sakau jam: „Josephai, tu negali dabar palikti popiežiaus“. O jis man atsakė: „Aš nenoriu išeiti ilsėtis, aš tik noriu turėti laiko rašyti teologines knygas, kurios bus svarbios visai Bažnyčiai“. Tai aš ir pasakiau: „Kai išeisi į emeritus, tada galėsi rašyti knygas“.

Toliau – vaizdelis iš konklavos. Kai išrenkamas popiežius, tai jam visi turi pažadėti savo paklusnumą. Kiekvienas kardinolas atskirai turi duoti paklusnumo įžadą. Ir man atėjus, popiežius sako: „Na, tu netikras pranaše...“, nes aš jam sakiau, kad kai taps emeritu, tai ir galės rašyti knygas (*juokas*)... Jis to nepamiršo ir pavadino mane netikru pranašu. Čia yra svečių iš Lenkijos – kardinolas Glempas, su kuriuo mes vienu metu buvome pakelti kardinolais. Ir kardinolų kolegijoje mes visada sėdime greta. Tai štai, grįžtu prie tos vietos, kai buvo duodama paklusnumo priesaika: Józefas Glempas buvo nuėjęs prieš mane, ir matau, Glempas verkia, – manau, kad man irgi riedėjo ašaros. Ir aš klausiu jo, kodėl tu verki? Ir jis man atsakė, kad mes 500 metų turėjome tik italus popiežius. Pirmasis ne italas buvo lenkas, antras yra vokietis. Ką dieviškoji Apvaizda tuo nori mums pasakyti? Mūsų tautos yra Europos širdyje. Mes turime laikytis kartu ir neturime leistis išskiriami. Ir norėtume mūsų geruosius lietuvius priimti į tą bendriją. Aš visą laiką esu už tai, ir kai Lietuvą ir Lenkiją vadina Rytų Europa, aš su tuo nesutinku, jūs esate Vidurio Europa, o vežimo rate yra svarbus vidurys, į kurį sueina stipinai. Daugiau nieko nežinau (*juokas*)...

Telšių vyskupas emeritas Antanas Vaičius, – kuris čia buvo neįgaliųjų vežimėlyje, jau daug metų nebuvau jo matęs, – sakė per konklavą meldęsis, kad popiežiumi būtų išrinktas arba kardinolas Ratzingeris, arba kardinolas Meisneris. Tai aš jam ir sakau, kad, vyskupe, tikriausiai esi Šventosios Dvasios draugas, kadangi iš tavo maldos Dievas įvykdė tai, kas teisinga: ne kardinolą Meisnerį, o Ratzingerį popiežiumi išrinko (*juokas*).

Viktor Chrul: *Gal galėtumėte pakomentuoti istoriją su daktaru Haasu Rusijoje ir su tuo susijusius Stačiatikių Bažnyčios priekaištus dėl prozelitizmo? Kaip Jūs manote, ar katalikai Rusijoje užsiima prozelitizmu, nederamu būdu atvertinėja stačiatikius? Ir kokie iš tikrųjų yra katalikų ir stačiatikių santykiai Rusijoje?*

Noriu pasakyti du dalykus. Pirma, prozelitizmas yra sąmoningas vienos konfesijos krikščionių verbavimas pereiti į kitą konfesiją. Tai yra preciziškas teologinis prozelitizmo apibrėžimas. Rusų Stačiatikių Bažnyčia išplėtė tą apibrėžimą, ir dabar prozelitizmu vadina net tokį reiškinį, kai Rusijoje gimęs ateistas priima katalikų tikėjimą. Tokiu būdu Rusijos Stačiatikių Bažnyčia sukuria moderniame pasaulyje nesuprantamą prozelitizmo apibrėžimą, pagal kurį Rusijos teritorija yra laikoma Stačiatikių Bažnyčios kanonine teritorija, o šiandieniame pasaulyje tai yra nepriimtina. Tai yra prieš religijos laisvę. Tokiu atveju kiekvienas rusas yra pasmerktas, jeigu jis gimęs Rusijoje, teturėti galimybę tapti tik stačiatikiu. Jis negali turėti jokio kito pasirinkimo pagal šią sampratą. Aš nežinau nė vienos parapijos Rusijoje, kuri užsiimtų prozelitizmu. Bet aš žinau daug priežasčių, kodėl rusų tautybės žmonės, buvę ateistai, nuspręsdami priimti krikščionybę mielai tampa katalikais. Pirma, rusai ateistai jau nebeturi religinės socializacijos patirties. Jie ateina į stačiatikių pamaldas ir nesupranta senosios slavų kalbos. Pamaldos trunka tris valandas, jie turi stovėti, suolų nėra ir

Popiežiaus Benedikto XVI legatas Kelno arkivyskupas kardinolas Joachimas Meisneris ir Kauno arkivyskupas metropolitas Sigitas Tamkevičius. Šiluva, 2008. Silvijos Knezekytės nuotr.

modernus jaunas rusas to neištveria. Dabar jie ateina į katalikų pamaldas ar mišias – galima atsisėsti, pamaldos laikomos suprantama rusų kalba, visada pamaldose sakomas pamokslas, jie atsigręžia į kaimyną per ramybės palinkėjimą, jie jaučiasi lyg šeimoje. Ir jeigu jie nuspręs priimti krikščionybę, jie priims katalikybę. Tad aš ir pasakiau patriarchui – jūs turėtumėte atnaujinti savo liturgiją. Jis atsakė: „Mes niekada to nepadarysim“. Liturgija juk yra tam tikra misijos forma, ir jeigu kalba nesuprantama... Tai yra kaip lobių skrynia, kuri lieka užrakinta. Ir niekas nežino, kas yra viduje.

Tai pirmas dalykas, o antras – su šventuoju daktaru Haasu. Jis gyveno Maskvoje prieš šimtą šešiasdešimt metų. Jis yra kilęs iš Kelno, buvo gydytojas. Ir Maskvoje jis dirbo kalėjimų vyriausiuoju gydytoju. Kadangi jis buvo Romos katalikas, tai jį tuometinė caro valdžia nusiuntė į kalėjimus, manydama, kad jis ten neturės didelės įtakos ir neatvers nieko į katalikybę. Tai buvo laikas, kai daug rusų revoliucionierių buvo tremiami į Sibirą priverčiamiesiems darbams. Jie buvo pėsčiomis varomi nuo Maskvos iki Sibiro, surakinti geležinėmis grandinėmis. Taigi gydytojas Haasas, užjausdamas tuos nelaimėlius, sukonstravo tokį odinį diržą, ant kurio būdavo kabinamos tos grandinės, idant metalas netrintų jiems kaklų. Ir tie diržai buvo pavadinti Haaso diržais. Jo kapas ir dabar dar išlikęs Maskvoje. Ir aš turiu truputį beprotišką viltį – norėčiau, kad šventasis daktaras Haasas būtų beatifikuotas Vatikane ir lygiagrečiai Maskvoje. Tai būtų ekumeniškas gestas. Rusai jį gerbia kaip šventą gydytoją. Prieš ketverius metus Maskvoje katalikų katedroje įvyko mokslinis kongresas, skirtas daktarui Haasui (dar buvo vyskupas Kondrusevičius Maskvoje). Buvo skaitomi moksliniai pranešimai, pagal atskiras disciplinas: pranešėjai iš kriminologinės srities, iš medicinos fakulteto, buvo net trys aukšti Maskvos patriarchato atstovai. Vieno pranešimo tema buvo „Šventasis gydytojas ir Kristaus kalno palaiminimai“. Kongresas buvo tikrai aukšto lygio ir nebūta jokių teologinių kontroversijų. Ir aš manau, kad išmintingi rusai patys netiki tuo prozelitizmo baubu. Mes neturime leistis įvaromi į kampą, o turime ofenzyviai, pozityviai bendrauti su rusais. Pasižiūrėkite į *Renovabis*, jie su mūsų surinktomis lėšomis padeda taip pat rusų Stačiatikių Bažnyčiai. Ir visą laiką mes teikiame savo pagalbą ekumeniškai, pavyzdžiui, remdami gatvės vaikus arba nepagydomai sergančius. Tose srityse katalikai ir stačiatikiai dirba išvien. Tad nematau jokio pagrindo teigti, kad mes užsiimame prozelitizmu. Aš to rimtai nepriimu ir rimtai į tai nežiūriu.

Bryan Bradley*: Kai Šventasis Tėvas jus paskyrė savo legatu Šiluvos jubiliejui, ar jis pasakė jums kokią nors žinią apie savo sentimentus, savo norus, susijusius su šia šventė?*

Turiu Jums atsakyti neigiamai (*juokas*). Jis pasakė: „Jeigu man tektų važiuoti į Lietuvą, turėtum pasakyti, ką aš turėčiau kalbėti Lietuvoje, nes tu ją geriau pažįsti“ (*juokas*). Jūs galite įsivaizduoti: aš dirbu penkiose kongregacijose kardinolų kolegijoje, ir per praėjusius 10 metų kiekvieną mėnesį tik porą dienų praleidžiu Romoje. Ir mes dažniausiai būdavome pakviečiami vakarienės pas kardinolą Ratzingerį tomis dienomis. Jis manęs klausdavo, kur tu vėl buvai šiomis dienomis (Čekijoje, Lenkijoje, Lietuvoje, Ukrainoje). Jis norėdavo detaliai žinoti, kur aš buvau ir ką veikiau. Aš iki šiol dar nebuvau sutikęs žmogaus, kuris turėtų tokią fantastišką atmintį, kaip dabartinis popiežius.

Tai va, dabar aš būsiu pas jį poryt, antradienį vakare. Tada pakalbėsime gal prie keturių akių pusę valandos Castel Gandolfo, suvalgysime vakarienę, ir jis paklaus, kaip buvo Šiluvoje. Ir aš jam smulkiai papasakosiu. Aš jau gavau jam knygą iš profesoriaus Landsbergio angliškai apie dvasines vertybes Europoje. Ir jis, žinoma, ją perskaitys. Aš žinau, kad dabartinis popiežius iš tiesų turėjo mažai sąlyčio su Rytų ir Vidurio Europos šalimis. Jisai nebuvo Maskvoje, nebuvo Kazachstane, Ukrainoje... Bet aš jam sakau, Šventasis Tėve, „Turite galvoti apie abu Europos plaučius. Tu neturėtum kvėpuoti tik Vakarų Europos plaučiu, nes pritrūks oro. Reikia kvėpuoti ir kita plaučių puse“. Jūs galite įsivaizduoti, kad dabartinis popiežius nėra buvęs su oficialiu vizitu Vokietijoje, nes jo dalyvavimas Kelno Pasaulinėse jaunimo dienose prieš keletą metų nebuvo vizitas Vokietijoje, mat jaunimo dienų šeimininkas iš tikrųjų buvo popiežius. Juk Vatikano valstybė – per maža, tad ir Jaunimo dienos organizuojamos vis kituose miestuose: tai Kelne, tai Paryžiuje, tai Sidnėjuje. Antrąkart jis buvo Bavarijoje, savo gimtinėje. Bet iki šiol jis nesurengė oficialaus vizito Vokietijoje, su Berlyno aplankymu. Ir jis sako, man jau 83 metai ir jūs, kardinolai, kai mane rinkote, tai žinojote konklavoje. Aš nesu toks kelionių popiežius, kaip mano pirmtakas Jonas Paulius II. Ir jis siunčia kardinolus vietoje savęs (*juokas*).

Kastantas Lukėnas: *Pratęsdamas klausimą apie piligrimystės reiškinį, norėčiau pasiteirauti, koks čia būtų iššūkis pastoracijai, nes mūsų krašte daugiau praktikuojama individuali, šeimos piligrimystė. Koks iššūkis parapinei sielovadai yra šis Šiluvos femomenas?*

Teologiškai mes, Bažnyčia, bendruomenėje susirenkame į Mišias kaip pasaulinė Bažnyčia. Todėl yra meldžiamasi už vietos vyskupą, už popiežių, – tai ne užtarimo malda, nes celebrantas sako: aš aukoju tikras Šventąsias Mišias, nes mes priklausome per vietos Bažnyčią vyskupijai ir toliau – visuotinei Bažnyčiai. Bažnyčioje visada yra du poliai: vietos ir visuotinė Bažnyčia. Vieną, kitą, trečią kartą per metus yra gera vietos Bažnyčiai patirti save kaip vyskupijos bažnyčią. Šiandien čia buvo susirinkę 40 ar 50 000 tikinčiųjų ir jie

tarsi sunešė į vieną vietą visos vyskupijos tikėjimą. Ir iš čia dabar su tais maldininkais tikėjimo impulsai grįš į jų parapijas ir į jų šeimas. Turime stengtis, kad tai taptų įmanoma ir Visuotinės Bažnyčios mastu. Tai ir yra Sidnėjaus jaunimo dienos – tai Visuotinės, pasaulinės Bažnyčios patirtis jauniems krikščionims. Nėra jokia religinė prabanga kartkartėmis žmonėms suteikti galimybę su viena ar kita maldininkų grupe autobusu nuvažiuoti į Romą. Idant jie savo vietinės Bažnyčios liudijimą įneštų į visuotinę Bažnyčią. Ir po to impulsus, kuriuos gauna iš visuotinės Bažnyčios, grąžintų, parneštų į savo vietinę Bažnyčią. Kai popiežius aplankė savo tėviškę Bavariją, jis pasirinko savo maldingai kelionei temą „Kas tiki, tas niekada nėra vienišas“. Ir tai yra jo patirtis, kai mes per Jono Pauliaus II laidotuves jo karstą iš Šv. Petro aikštės per baziliką nešėme į grotą, tai giedojome Visų šventųjų litaniją: „Kas tiki, niekada nepasilieka vienišas taip pat ir mirtyje“. O kai po dviejų savaičių naujai išrinktą popiežių mes iš Šv. Petro bazilikos lydėjome į aikštę, tai vėl giedojome Visų šventųjų litaniją: „Kas tiki, nepasilieka vienišas taip pat ir gyvenime“. Ir jei klebonas nori suskaičiuoti savo tikinčiuosius, tai jis turi paimti savo parapijos kartoteką ir Visų šventųjų litaniją (*juokas*). Tada susidarys realistinį savo parapijos vaizdą: „Kas tiki, niekada nelieka vienas“. Tai yra didingas krikščionio kataliko vilties išgyvenimas.

Aš užaugau Tiuringijoje po mūsų šeimos išvarymo iš Silezijos. Mes buvome tame regione pirmieji katalikai po Reformacijos laikų. 30 katalikų tarp trijų tūkstančių netikinčiųjų. Tenai atvykę, mes greitai laimėjome katalikų tikėjimui didelių simpatijų. Mat per visas katalikiškas šventes mes nėjome į mokyklą: sausio 6-ąją per Trijų karalių šventę arba gruodžio 8-ąją per Nekaltą prasidėjimą, ir vietiniai vis sakydavo vienas kitam „Žmogau, Katalikų Bažnyčia yra labai simpatiška religija, jie ten turi tiek daug dienų atostogų...“ (*juokas*). Mes niekada neturėjome menkavertiškumo komplekso. Nors ir būdami maža grupė, mes žinojome, kad priklausome Katalikų Bažnyčiai, pasaulinei Bažnyčiai. Mus ištrėmė iš Silezijos tokiu prekiniu traukiniu, keturias savaites buvome kelyje. Dar ir dabar ausyse girdžiu, kaip senelė pasakė: „Čia yra katalikų kunigas, vadinasi, išgyvensime“. Kai traukinys atvyko į vietą, tas kunigas, kuris važiavo drauge, pasakė: kurie esate katalikai, ateikite, aukosiu Šventąsias Mišias evangelikų bažnyčioje“, nes kitokių toje vietovėje nebuvo. Žmonės sakė: „Mes išgyvensime, nes turime kunigą“. Iš visos širdies dėkoju Dievui ne tik už tai, kad esu krikščionis, bet ir kad esu krikščionis katalikas. Tai buvo labai geras žodis pabaigai (*juokas*).

Popiežiaus legato, Kelno arkivyskupo kardinolo Joachimo Meisnerio spaudos konferencijos Šiluvoje akimirkos. 2008. Silvijos Knezekytės nuotr.

Poplatoniniai dialogai apie valstybę

Kelionė į tobulą valstybę

EGIDIJUS VAREIKIS

Jei neabejosime Platono protu, jei pasitikėsime prezidento Willsono išmintimi, jei šiuolaikiniais metodais apskaičiuosime ekonominę naudą bei žalą, jei orientuosimės į globalų atvirumą, galiausiai, jei viską padarysime vienu metu, tai tikriausiai sukursime tobulą valstybę.

Sakyčiau – tai ne utopija.

Šaltojo karo pabaiga, atėjusi prieš 20 metų, pragmatinis mąstymas, laisvė ir solidarumas atvėrė galimybes ne tik konkrečiai valstybei keisti savo funkcionavimo formą, bet ir sukurti tokią valstybę, kuri dorai tarnautų multikultūriškos visuomenės interesams. Ne vienas politologas ir politikas tikriausiai negalėtų nuslėpti džiaugsmo, gavęs tvarkyti tokių valstybių reikalus, juolab jei jos – tobulos. Atsirado net specialus terminas *state building*, reiškiantis visus veiksmus, susijusius su valstybės ir municipalinės administracijos bei valdžios struktūrų kūrimu.

Tikriausiai nelabai ką nustebinsiu pasakęs, kad būna istorinių momentų, kai valstybingumas prasideda nuo nulio. Kadaise tolimoje britų provincijoje atsirado tokios Jungtinės Amerikos Valstijos – darinys, iš pradžių sukurtas išminčių galvose, o tik vėliau tapęs tikrove. Tapo tikrove karo ir nepriteklių sąlygomis, tačiau ilgainiui pavirto galingiausiu pasaulyje politiniu dariniu. Kai kas pasakytų – geriausia visų laikų valstybe.

Europoje tokias valstijas sukurti būtų žymiai sunkiau, nes kiekviena valstybė turi savo istorines, kultūrines ir paprotines šaknis, kurios niekaip neleidžia „pradėti nuo nulio“.

Tačiau ir čia atsiranda istorinių momentų bei viltingų bandymų. Ir didelių galimybių.

Tokia turėjusi būti tobula šalis vadinasi Bosnija ir Hercegovina. Tikrai taip: šalis, kaip ir kadaise valstijos, sugalvota, sukonstruota ir paleista funkcionuoti ten gyvenančių žmonių labui. Šalis, kokios dar niekada nebuvo. Turiu galvoje ne dvigubą pavadinimą, bet administravimo sistemą. Bosniją ir Hercegoviną buvo galima pradėti kurti nuo nulio. Karo išvargintoje šalyje galėjo atsidurti ir Platono „protinga bei racionali“ valstybė, ir autoritetu paremta kunigaikštystė, ir Willsono tipo etninė valstybė ar keletas jų, ir visų minėtų pragmatiška sintezė. Šalis buvo kuriama, kai žmones karas galutinai išsekino ir jie buvo pasiryžę priimti bent jau kokį nors funkcionuojantį modelį.

O jei pasiūlius ne kokį nors, o gerą ar net tobulą, nesusaistytą jokios tamsios istorinės praeities? Kažką pavyko sukurti, tačiau turinys net iš tolo nesiekia tobulosios vizijos.

Valstybės kūrėjai, o jų kailyje atsidūrė besiintegruojanti Europa ir visa globali bendruomenė, turėjo galimybę sukurti tobulą valstybę, tačiau sukūrė monstrą. Daytono taikos sutarties architektų nuomone, turėjo pakakti metų kitų, kad žmonės atsipeikėtų, pabėgėliai grįžtų namo ir kiltų noras kurti, o ne griauti. Laikinumas tęsiasi jau daugiau kaip dešimtmetį. Jei šiandien paliksime „kaip yra“, tai truks dar ne vienerius metus, nes eiliniai rinkimai tik pratęsia valdžios organizacinę struktūrą dar vienai kadencijai.

Įsivaizduokime gyvenimą beveik Lietuvos dydžio šalyje, kuri turi 3 prezidentus, 13 ministrų-pirmininkų, 180 ministrų ir 760 parlamentarų. Šalyje oficialiai kalbama trimis kalbomis, rašoma dviem raidynais, portretai ant banknotų pritaikyti įvairiems politiniams ir religiniams skoniams, ir visa tai „suvalgo“ daugiau kaip pusę šalies bendrojo vidaus produkto. Darbdaviai neturi teisės pažeidinėti etninės priklausomybės proporcijų priimdami į darbą, kitose gyvenimo srityse vadinamasis „etninis balansas“ yra svarbiau už kvalifikaciją, kompetenciją ar gabumus.

Tokia konstrukcija surėsta siekiant labai kilnaus tikslo. Nutarta, kad užbaigti vadinamąjį Bosnijos karą buvo galima tik išskirsčius musulmonus, stačiatikius ir katalikus po atskirus administracinius „kambariukus“. Idant visi būtų lygūs. Taip ir pridygo ministrų ir parlamentarų, atstovaujančių įvairias etnopolitines konfigūracijas. Šalyje nėra normalių piliečių, normalių šalies patriotų, yra tik etninių grupių atstovai. Teigtina, kad labiau pabrėžti etninio veiksnio tikriausiai jau nebeįmanoma.

Valstybę konstravo Europos ir JAV taikdariai, tikriausiai išsigandę balkaniškojo nacionalizmo. Kita vertus, jie juk galėjo priimti sprendimus. Europos viltys, kad po Šaltojo karo viskas turi spręstis savaime, sprogo kaip muilo burbulėlis. Bosnijos karą baigė tie patys ne visada mylimi amerikiečiai, tada pasiūlę radikaliai keisti situaciją – padalyti šalį pagal etnines simpatijas. Tačiau juk beveik to kariaujantys ir norėjo. Taigi karas savaip pasiteisino.

Turėjusi būti tobula, valstybė yra ties griuvimo riba.

Kas kaltas? Ar visos valstybių teorijos, pradedant pačiu Platonu, yra išties tik utopijos? Ar tobulos valstybės sukurti neleidžia žmogiškų gebėjimų stoka?

Žmonės, be abejo, svarbūs. Buvusioji Jugoslavija ir aplinkinės šalys nuo rašytinės istorijos pradžios buvo politinių eksperimentų poligonas. Romėnų eksperimentai būtent šioje vietoje išvedė Vakarų ir Rytų padalijimo liniją, kuria ir šiandien spekuliuoja „vakariečiai“ kroatai bei „rytiečiai“ serbai; dėl jos kariauja, nors jau praėjo keliolika šimtmečių. Islamizavę Bosnijos slavus, savo liniją išvedė ir Osmanai, kurių valdymo eksperimentų pasekmės tęsiasi ne tik Bosnijoje, jos apima Albaniją, Makedoniją ir dar daugiau.

Istorinis Bosnijos ir Hercegovinos sienų pagrindimas viską dar labiau painioja. Griozdišku dvigubu Bosnijos ir Hercegovinos vardu pavadinto Jugoslavijos administracinio darinio ribos, Broz Tito nubraižytos 1943 m., neatitiko jokių realių etninių ribų. Kadangi etninis veiksnys tapo bene svarbiausias, toks tobulos valstybės modelis negalėjo pasiteisinti.

Sukurti tobulą valstybę trukdė ir vietiniai „smulkaus verslo“ interesai. Buvęs Bosnijos ir Hercegovinos prezidentas Alija Izetbegovičius, administravęs šalį karo metu, norėjo turėti unitarinę valstybę su dominuojančiu musulmonišku elementu, Serbijos prezidentas Slobodanas Miloševičius svajojo apie Didžiąją Serbiją ne tik su Bosnija ir Hercegovina, bet ir su ženklia Kroatijos dalimi. Kroatai siekė atkurti Antrojo pasaulinio karo laikų Kroatijos valstybę, kurioje Bosnija ir Hercegovina tebuvo viena iš provincijų. Šiaip jau tikriausiai laimingiausi žmonės čia buvo tada, kai teritoriją administravo vestfalinio valdovo tipo kunigaikštis, nekeldamas etninio bei religinio faktoriaus aukščiau kitų.

Tačiau ne tik vietiniai interesai trukdė sukurti racionalią ir tobulą valstybę. Tarptautinės bendrijos ekspertų siūlymai dažnai keitėsi, ir teorija jiems tebuvo tik šiokia tokia rimtumo priedanga. Suprantama, kad ir Europa troško pasimėgauti galimybėmis, atsiradusiomis po Šaltojo karo. Politikai norėjo oriai ir užtikrintai parodyti, kaip demokratija triumfuoja neramiuose Balkanuose, būriai politologų rašė disertacijas ir kūrė balkaniškuosius valstybės modelius, kariaujantys ir kenčiantys nuo karo laukė bent kokio sprendimo.

Beveik iki paskutinės Tito Jugoslavijos gyvavimo dienos praktinės pastangos ją išsaugoti gerokai persvėrė norą racionaliai pertvarkyti. Bosnijos atveju racionaliau (ir gal platoniškiau) buvo nekreipti dėmesio į etnines paranojas, o pasiūlyti „racionalų“ referendumą.

Europiečiai ir kitu aspektu pasielgė ne taip, kaip eks-europiečai Amerikos žemyne. Užuot kūrę ilgalaikę programą Bosnijai, net ir karui vykstant, ėmėsi greitai pasiekiamų, bet trumpalaikių projektų. 1993 m. bandyta šalį padalyti į dešimtį federalinių kantonų, tačiau palikti įprastą centrinę valdžią, himną ir konstituciją. Po metų, suvokus, kad tikros naujos Šveicarijos niekam nereikia, pasiūlytas „trys viename“ projektas, pagal kurį Bosnija ir Hercegovina turėtų būti padalyta į tris valstybes ir daugiatautį Sarajevo regioną. Šiam planui taip pat nebuvo lemta gyvuoti. 1995 m. atnešė dar kitokį planą ir kitokią taiką. Niekas neabejoja, kad jai daugiausia įtakos turėjo ne kokie nors diplomatų žygiai, o veikiau Kroatijos armijos puolimas. Taip ir atsidaro Daytono sutartis – skubota, tačiau ori ir demonstruojanti, kad susitarti šiame regione vis tiek būsią geriau nei kariauti.

Kokias gi išvadas galima padaryti?

Tobulos valstybės galimybės nebuvo neišnaudotos. Pagrindinė demokratijos bėda ir čia yra ta, kad valdžia, renkama keliems metams, natūraliai labiau mėgsta ne ilgalaikius, o trumpalaikius projektus. Žinia, ir dabartinė Bosnijos bei Hercegovinos būsena turėjo būti laikina, vieniems-kitiems metams. Tačiau ji tęsiasi jau antrą dešimtmetį. Kas gi laukia tobula netapusios Bosnijos ir Hercegovinos? Optimistiškiausiais variantas sako, jog tai ilgainiui bus nauja Šveicarija. Pesimistiškiausia – Kosovo scenarijaus pasikartojimas mažiau malonia forma.

Valstybės kūrimo bandymai kitose pasaulio vietose taip pat nebuvo patenkinami. Jungtinės Tautos „tebestato“ Rytų Timorą, atkūrinėja Kambodžą, Somalį ar Kongą, tačiau iki sėkmės toloka. Timore buvę laisvės kovotojai laipsniškai virsta neformaliomis ginkluotomis grupuotėmis, Kambodžoje demokratiją keičia anarchija, Somalyje, naudojantis politine ir teisine pagalba, kuriasi bent trys Kosovą primenančios valstybės, Konge – nesibaigiantis pilietinis karas.

Kita vertus, politikai praktikai labai mažai domisi filosofija ir net politikos teorija. Ją net niekina, manydami, kad žmonės yra gyvos jautrios asmenybės, o ne modelių įgyvendinimo bandymų laukas. Todėl ir konstruojant „sintetines valstybes“, daugiau dėmesio kreipiama į realijas, bet ne į teorijas.

Tačiau tai neturėtų reikšti, kad XXI a. nebėra tobulos valstybės modelio, kad platoninis, vestfalinis ar vilsoninis – seniai verti sąvartyno. Tai nereiškia, kad negali atsirasti modelių, visai nebesusijusių, pavyzdžiui, su etniškumu, suverenitetu, gal ir tradiciniais pripažintoms valstybėms keliamais kriterijais.

O Bosnijai ir Hercegovinai, taip ir netapusiai tobula, kaip atrodo šiandien, visų pirma reikėtų tapti bent jau normalia Europos valstybe. Teoriškai tai reikštų perėjimą nuo etnokratijos prie demokratijos, nuo etninės/gentinės visuomenės į pilietinę visuomenę.

Čia ne tobulumo, o normalumo kriterijai. Šiame europiniame pasaulyje reiktų įtikinti save keliomis tiesomis: kad šalis nėra istorijos auka, o bent jau natūralus jos produktas, ir istorija tikrai ne monstras; kad šalies etninė įvairovė yra ne problema, o didžiausia galimybė; kad balkaniško vyno ir muzikos pasauliui reikia labiau nei karo pabėgėlių ir karo nusikaltėlių.

Bet net ir tokiam paprastam tikslui pasiekti reikia kažkokios dalelės politinės tobulybės. O gal politinio santūrumo?

KNYGŲ MUGĖ

Aničas, Jonas, *Daktaro Kazio Bobelio politinė biografija*, Vilnius: Vaga, 2008, 576 p., iliustr., 1300 egz.

Dar vienas nežinia kuriems galams reikalingas lietuviškos politinės „hagiografijos“ pavyzdys su aiškiais užsakytos knygos požymiais. Biografinė pradžia palyginti įdomi (jei smalsu žinoti, iš kur atsirado šis pirmojo atkurtos Nepriklausomybės dešimtmečio Lietuvos politinės arenos personažas), tačiau po jos einantys politinės veiklos aprašymai, cituojamos pompastiškos rezoliucijos, gerokai pervertinta išeivių organizacijų ir knygos herojaus įtaka Lietuvos „laisvinimo bylai“ – viską paverčia pagyrūnišku tuščiažodžiavimu. Knyga patetiška, tendencinga, pikta ir nepilna, kaip nepilnas ir antrame viršelyje pateiktas jos autoriaus „rinktinių“ veikalų sąrašas, tarsi prof. Aničas būtų pradėjęs rašyti tik po 1990 m.

Juozas Jankevičius

Crichton, Michael, *Baimės būsena*: Romanas, iš anglų k. vertė Giedrė Tartėnienė, Teresė Aleknavičiūtė, Vilnius: Obuolys, 2008, 512 p.

Politinis nekorektiškumas trykšte trykšta iš trilerio, demaskuojančio žaliųjų sąmokslus ir „visuotinio“ atšilimo prognozę. Tiksliukams patiks nuorodos į mokslinius dažnam netikėtų teiginių šaltinius. O filologės mėgausis filmogeniškų vyrų paveikslais. Publicistikos dozė, didoka romano pabaigoje, manding, nulemta ne talento stokos. Panašu, kad autorius pristigo „fikcinės distancijos“ – jis nuoširdžiai įtūžęs dėl žmones bauginančių paistalų, kuriuos skleidžia „pasaulio gelbėtojai“ *à la* Alas Gore'as.

Paulius Subačius

Iggulden, Conn, Hal Iggulden, *Pavojinga knyga berniukams*, iš anglų k. vertė Karolis Stulpinas, Vilnius: Tyto alba, 2008, 238 p.

Šelmių enciklopedija – ne tiems, kurių pasaulis telpa kompiuteryje. Ir ne toms, kurioms rūpi tik mergaitiški įdomumai. Tačiau perskaitęs tikrai žinosi, kaip išlikti negyvenamoje saloje, pasistatyti namelį medyje ir „pakabinti panelę“. Gera dovana draugų šeimai, jei nebijote nervingų mamyčių. O tėčiai prisimins laikus, kai „svarbiausių daiktų rinkinys“ prasidėjo lenktiniu peiliuku.

Silvestras Subačius

Roethlisberger, Linda, *Intuiciją galima lavinti*, iš vokiečių k. vertė Giedrė Gricienė, Vilnius: Vaga, 2008, 224 p., 1850 egz.

Tiesa, kad intuicija yra juslė, paskutiniais dešimtmečiais (ar apskritai moderniojoje visuomenėje) praradusi savo prestižą, tačiau jei to priežastis yra cinizmas ir netikėjimas, bus sunku leistis į dvasinę kelionę, kurią siūlo šio vadovėlio-pratybų sąsiuvinio autorė, garsi intuicijos ir suvokimo ugdymo specialistė, pedagogė, Ciūricho Trilogos instituto gyvenimo patarėja: „Atsipalaiduokite. Protas nurimsta, jaučiate ryšį su kūrybinėmis galiomis, vidinė rega atgyja. Įsivaizduokite – priešais jus rožė. Kokios ji spalvos? Jei reikia, užsidėkite vidinius akinius“... (p. 101) ir t. t. Kitaip tariant, niekada nemaniau, kad „Vaga“ leidžia ir fantastinę literatūrą.

Rūta Lazauskaitė

Šimaitis, Virgilijus, *Komunalinis bliuzas*: *Socialinių miniatiūrų romanas*, Vilnius: Vaga, 2008, 168 p., iliustr., 1000 egz.

2007 m. rudenį buvo paskelbtas romano rašymo internete konkursas (tekstai rašyti į blog'us mobiliuoju telefonu arba kompiuteriu), kurio prizas – knygos išleidimas. Projekto idėja – paskatinti kūrybingus žmones ieškoti naujų rašymo bei skaitymo formų, taigi ši knyga yra kūrybiškos ryšio kompanijos *Omnitel* reklaminės kampanijos rezultatas. Kaip ir dera mobiliai knygai – mažas formatas bei maloni plastika atsivertus: į mus žvelgia plastilininiai herojai, atlikti kiek primiršta sovietinių animacinių filmukų technika. O viduje laukia tikrai tai, ką skelbia paantraštė – socialinių miniatiūrų romanas. Pats tekstas yra dėmesio nusipelnantis debiutas, tačiau garsiai ploti neleidžia etiketas, – niekam, kas yra dalis mūsų kasdienybės perkėlimo anapus kompiuterio ekrano.

Rūta Lazauskaitė

Прошлое: Российский и немецкий подходы. Материалы российско-немецкого коллоквиума. Москва, 12–13 июля 2007 года, под ред. Фалька Бомсдорфа и Геннадия Бордюгова, Москва: Фонд Фридриха Науманна, АИРО-XXI, 2008, 168 p., 1000 egz.

Tai ne visai knyga, o tik be cezūrų publikuota vienos diskusijos medžiaga; jos Lietuvoje nėra kur įsigyti, nebent e-forma iš leidėjų (http://www.airo-xxi.ru/magazin.htm); ir apie Lietuvą čia rasime ne kažin ką. Bet tai bene geriausia *visuomeninė diskusija gyvais* istorijos klausimais, kokią esu tiesiogiai ar tekstiniu pavidalu patyręs. Būtent *gyvais*, būtent *visuomeninė* ir būtent *diskusija*. Istorikai, socialiniai mokslininkai, politikai, žurnalistai ir žmogaus teisių gynėjai šiame itin preciziškai sumanytame renginyje diskutavo aštriais istorijos politikos, atminties ir užmaršties rūšių bei formų, kitais istorijos vartojimo bei piktnaudojimo klausimais. Rusiška aistra ir vokiška precizika, autoritariniai ir liberalieji totalitarizmo svarstybų kontekstai leidžia stebėti, kaip laipsniškai nusikratoma vokiškojo kaltės/atminties bei rusiškojo teisumo/užmaršties perteklių.

Nerijus Šepetys